

ISSN: 2706-6185
e-ISSN: 2709-4197

Qədim Diyar

Beynəlxalq Elmi Jurnal

Ancient Land

International Scientific Journal

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

QƏDİM DİYAR

Beynəlxalq Elmi Jurnal

Cild: 7 Sayı: 1

ANCIENT LAND

International Scientific Journal

Volume: 7 Issue: 1

**Bakı – Baku
2025**

Jurnal 31.01.2012-ci ildə
Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin
reyestrinə daxil edilmişdir
Reyestr №3534

The journal is included in the
register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
31.01.2012.
Registration No. 3534

Redaksiyanın ünvanı

Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address

Az1073, Bakı,
Matbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 99 806 67 68
+994 99 808 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail

qedim.2012@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International Indices

ISSN: 2706-6185
e-ISSN: 2709-4197
DOI: 10.36719

TOGETHER WE REACH THE GOAL

SEMANTIC SCHOLAR

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.
© It is necessary to use reference while using the journal materials.
© <https://aem.az>
© info@aem.az

Təsisçi və baş redaktor

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
+994 50 209 59 68
<https://orcid.org/0000-0002-5274-0356>
tedqiqat1868@gmail.com

Redaktor

Assoc. Prof. Dr. Vüqar ƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0001-7064-992X>
oghuz78@gmail.com

Redaktor köməkçiləri

PhD Könül HƏSƏNOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0003-1490-5751>
konul_salmanova@mail.ru

Magistrant Akif HƏŞİMOV, Nikolay Kopernikus Universiteti / Polşa
<https://orcid.org/0009-0007-2485-2629>
akifhesimov4@gmail.com

Tədqiqatçı Elza AŞUROVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0003-3572-2361>
elzaasurova55@gmail.com

Tədqiqatçı Nəhayət HÜSEYİNLİ, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0003-4314-5605>
nehayet.huseynli@gmail.com

Dillər üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Aynel MƏŞƏDİYEVA, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Elm sahələri üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Rafail ƏHMƏDLİ, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Firuzə ABBASOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Zahid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Fəzil BAXŞƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Üliyyə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Zərövşən BABAYEVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Ziyadxan ƏLİYEV, Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Salatın HACIYEVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Aytəkin ZEYNALOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

REDAKSİYA HEYƏTİ

Prof. Dr. Anar İSGƏNDƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Abdulkadir GÜL, Ərzincan Binalı Yıldırım Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Qulu MƏHƏRRƏMLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Əsməd MUXTAROVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Vaqif SULTANLI, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa
Prof. Dr. Ələmdar ŞAHVERDİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnius Biznes Universiteti / Litva
Prof. Dr. Yaqub BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İntiqam CƏBRAYILOV, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Nasiba SABIROVA, Urgenc Dövlət Universiteti / Özbəkistan
Prof. Dr. Afaq MƏMMƏDOVA, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Adil BAXŞƏLİYEV, Sumqayıt Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Seyfəddin RZASOY, AMEA Folklor İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Xəzər HÜSEYNOV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Qazaxıstan
Prof. Dr. Sərvər ABBASOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İosefina BLAZSANİ-BATTO, Rumın Dili və Mədəniyyəti Mərkəzi / Rumıniya
Assoc. Prof. Dr. Cəbi BƏHRAMOV, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mehriban İMANOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Esengulova MİRKUL, İ.Arabayev adına Qırğızıstan Dövlət Universiteti / Qırğızıstan
Assoc. Prof. Dr. Sevinc RUİNTƏN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAQULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Mübariz ƏSƏDOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Founder and Editor-in-Chief

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
+994 50 209 59 68
<https://orcid.org/0000-0002-5274-0356>
tedqiqat1868@gmail.com

Editor

Assoc. Prof. Dr. Vugar ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0001-7064-992X>
oghuz78@gmail.com

Assistant editors

PhD Konul HASANOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0003-1490-5751>
konul_salmanova@mail.ru

Master student Akif HASHIMOV, Nicolaus Copernicus University / Poland
<https://orcid.org/0009-0007-2485-2629>
akifhesimov4@gmail.com

Researcher Elza ASHUROVA, Baku State University / Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0003-3572-2361>
elzaasurova55@gmail.com

Researcher Nahayat HUSEYNLI, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0003-4314-5605>
nehayet.huseynli@gmail.com

Language editors

Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Aynel MASHADIYEVA, Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS / Azerbaijan

Fields of science

Prof. Dr. Rafail AHMADLI, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Firuza ABBASOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Prof. Dr. Fazil BAKHSHALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Ulviyya HUSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Zarovshan BABAYEVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ziyadkhan ALIYEV, Azerbaijan State Art Academy / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Salatin HAJIYEVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Dr. Aytakin ZEYNALOVA, Baku State University / Azerbaijan

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Anar ISGANDAROV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Abdulkadir GUL, The University of Arzinjan Binali Yildirim / Turkey
Prof. Dr. Gulu MAHARRAMLI, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Asmad MUKHTAROVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Vagif SULTANLI, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAVA, Nicolaus Copernicus University / Poland
Prof. Dr. Alamdar SHAHVERDIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnius Business University / Lithuania
Prof. Dr. Yagub BABAYEV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Intigam JABRAYILOV, Institute of Education of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan
Prof. Dr. Nasiba SABIROVA, Urgench State University / Uzbekistan
Prof. Dr. Afag MAMMADOVA, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Prof. Dr. Adil BAKHSHALIYEV, Sumgait State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Seyfaddin RZASOY, Institute of Folklore of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Khazar HUSEYNOV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N.Gumilyov Eurasian National University / Kazakhstan
Prof. Dr. Sarvar ABBASOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Iosefina BLAZSANI-BATTO, Romanian Language and Cultural Center / Romania
Assoc. Prof. Dr. Jabi BAHRAMOV, Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov of ANAS / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mehriban IMANOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Esengulova MIRKUL, Kyrgyz State University named after I. Arabayev / Kyrgyzstan
Assoc. Prof. Dr. Sevinj RUINTAN, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Mubariz ASADOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/7-12>

Arifa Adigozalova
Baku State University
PhD in history
<https://orcid.org/0009-0004-6770-1669>
adigezelova@bk.ru

The State Apparatus of the Azerbaijan Democratic Republic

Abstract

The foundational principles of state governance system of the Azerbaijan Democratic Republic were enshrined in the Declaration of Independence. This constitutional act of the National Council like document specified that the state would be governed The National Council elected by the people of Azerbaijan and a responsible succeeding Provisional Government as a People's Republic, until the establishment of the Constituent Assembly. The democratic nature of the state's political system was underpinned by the proclaimed principles of political freedoms and guarantees for national and religious rights. The Republic's governance system lacked a singular supreme leader. Instead, governance was jointly exercised by the Parliament and the Government, which was accountable to it. The Parliament, as the supreme authority, engaged in legislative activities, while the Government implemented laws passed by Parliament and reported its activities to it. The Government was required to resign if its performance was deemed unsatisfactory or it lost the confidence of a parliamentary majority. In any democratic state based on the rule of law, the independent functioning of the judiciary is as essential as the legislative and executive branches. Otherwise, the legal foundations of the state mechanism weaken, undermining the democratic essence of governance. Demonstrating its commitment to establishing a legal and democratic state, the first cabinet of the Azerbaijan Democratic Republic included the Ministry of Justice, headed by legal expert Khalil Bey Khasmammadov. The significant position of the judiciary within the state apparatus was further underscored when Prime Minister F. Khoyski concurrently assumed the role of Minister of Justice in the second cabinet.

The laws adopted during the Republic's era aimed to construct a fair society that respected the rights and freedoms of all citizens.

Keywords: *republic, state apparatus, parliament, government, judiciary*

Arifə Adıgözəlova
Bakı Dövlət Universiteti
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0004-6770-1669>
adigezelova@bk.ru

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət aparatı

Xülasə

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət idarəetmə aparatının əsas prinsipləri İstiqlal Bəyannaməsində öz əksini tapmışdır. Belə ki, Milli Şuranın konstitusiya aktına bərabər olan bu qərarında dövlətin idarə formasının Xalq Cümhuriyyəti olduğu, Müəssislər Məclisi toplanıncaya qədər Azərbaycanı xalqın seçdiyi Milli Şura və onun qarşısında məsuliyyət daşıyan Müvəqqəti Hökumətin idarə edəcəyi qeyd edilirdi. Bu hüquqi sənəddə bəyan edilən siyasi azadlıqlar, milli və dini hüquqların təmin olunması prinsipləri isə dövlətin demokratik siyasi sistemini müəyyən edirdi.

Cümhuriyyətin idarəetmə aparatında vahid ali başçı yox idi. Parlament və onun qarşısında məsuliyyət daşıyan hökumət dövləti birgə idarə edirdi. Parlament ali hakimiyyət orqanı olaraq qanunvericilik fəaliyyəti ilə məşğul olurdu. Hökumət isə parlamentin qəbul etdiyi qanunları icra

etməklə öz fəaliyyəti haqqında parlament qarşısında hesabat verirdi və deputat çoxluğu tərəfindən fəaliyyəti qənaətbəxş hesab edilmədikdə və ya etimad göstərilmədikdə istefa verməli olurdu.

Demokratik hüquqi prinsiplər əsasında yaranmış hər bir dövlətin idarəçilik sistemində qanunverici və icraedici hakimiyyətlə yanaşı məhkəmə hakimiyyətinin də müstəqil fəaliyyəti zəruridir. Əks halda dövlət mexanizminin hüquqi dayaqları zəifləyir və idarəetmənin demokratik mahiyyəti öz əhəmiyyətini itirir. Hüquqi-demokratik dövlət qurmaq əzmində olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk hökumət kabinetində Ədliyyə Nazirliyi təsis edilmişdi və bu vəzifəni hüquşünas Xəlil bəy Xasməmmədov daşıyırdı. II hökumət kabinetində baş nazir F. Xoyskinin həm də ədliyyə naziri vəzifəsini tutması məhkəmə sisteminin dövlət aparatında mühüm yer tutmasının göstəricisidir.

Cümhuriyyət dövründə qəbul edilən qanunlar bütün vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını nəzərə almaqla ədalətli cəmiyyət quruculuğunu nəzərdə tuturdu.

Açar sözlər: cümhuriyyət, dövlət aparatı, parlament, hökumət, məhkəmə

Introduction

The study of the governance system of the Azerbaijan Democratic Republic, the first democratic state in the East in the early XX century, remains relevant today. To objectively characterize the Republic's state apparatus, it is crucial first to analyze its essence and distinctive features. The state apparatus is a system of state bodies endowed with authority. Its organization and principles of operation are determined by the political regime, which defines the nature and methods of state power (democratic, authoritarian, or totalitarian).

The establishment of democratic state governance entails adherence to principles such as: 1) Supremacy of citizens' rights and freedoms; 2) Separation of powers; 3) Democratic governance; 4) Public participation in the organization and influence over government; 5) Transparency in informing the public about the activities of state bodies (Alekseyev, 2005).

From its inception, the Azerbaijan Democratic Republic implemented these principles, organizing its state apparatus as a parliamentary republic. According to the Declaration of Independence, the National Council was to act as the legislative body temporarily, while the Provisional Government would perform executive functions until the convening of the Constituent Assembly (Adres-kalendar...). The Assembly, elected on democratic principles, was to serve as the supreme state authority and outline the Republic's political and economic development trajectory.

The Azerbaijan Democratic Republic's state mechanism was structured as a legal state system, where governance was executed through legislative, executive, and judicial branches.

Research

The process of nation-building in the Azerbaijan Democratic Republic unfolded under challenging conditions, including an economic crisis, sharp ideological divides among political factions, and external threats to the country's territorial integrity. Despite these challenges, the Government aimed to establish a democratic governance system throughout the Republic. Highlighting the importance of an effectively organized state mechanism, the newspaper *Azərbaycan* noted: "The state mechanism functions successfully only when there is proper administrative division and strong executive power in the country. Adjusting this issue to the demands of the new era is a primary task before the Government" (*Azərbaycan*, 1918).

The Azerbaijani Government paid significant attention to organizing the structures of the state governance apparatus. Within a short period, the Council of Ministers and the administrative structures of various ministries were established, and preparations for the Constituent Assembly elections were initiated. The Ministry of Internal Affairs was responsible for organizing administrative governance and overseeing local authorities. All local governance bodies were subordinated to the Ministry of Internal Affairs (Damirov, 1998, pp. 83-84) However, due to political pressures and the prevailing internal and external situation, it was not possible to hold elections for the Constituent Assembly within the planned six-month period. Instead, a temporary supreme legislative body, the Parliament, was established.

The single-chamber Parliament, alongside the Council of Ministers formed from its members, jointly governed the state.

Parliamentary Governance

The Azerbaijan Parliament, as the supreme representative body, exercised legislative authority. Draft laws were developed and initially reviewed in permanent and temporary parliamentary commissions. In addition to its legislative functions, the authority of the Parliament extended to organizing the government and central state institutions, defining their scope of authority, exercising supreme state oversight, approving and executing the state budget, and ratifying treaties concluded with foreign states.

The activities of all ministries, including the Ministry of Foreign Affairs, as well as all state institutions in administrative, legal, financial, educational, communications, and other fields, were to be carried out under the supervision of the Parliament. Even the Ministry of Defense was placed under the control of the Parliament (*Azərbaycan Paris Sülh Konfransında (1919-1920)*, 2008, s. 42).

The Presidium of Parliament (consisting of the Speaker and two Deputy Speakers) held directive authority, including preparing proposals on parliamentary activities, approving the agenda for parliamentary sessions, supervising parliamentary work, and ensuring order within its operations. Additionally, the Council of Elders, composed of faction leaders, was tasked with resolving disputes among factions (*Azərbaycan*, 1919, March 11).

The Charter, adopted on March 17, 1919, was a significant document regulating the Parliament's activities and determining its working procedures. According to the Charter, the Parliament elected a chairperson, two deputies, and a secretary at its general assembly. Their terms of office were set at one year (*Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920)*, s. 269). Legislative proposals in various fields were drafted and initially reviewed by permanent committees. The Parliament had 11 permanent committees—on mandates, regulations, economic management, finance and budget, editorial matters, military affairs, labor issues, agrarian matters, inquiries, legislative proposals, and oversight of the country's productive forces—as well as several temporary committees (*Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920)*, s. 292).

The Speaker of Parliament, in consultation with the Council of Elders, nominated the Prime Minister and entrusted them with forming a government cabinet. The Parliament would then approve the Council of Ministers organized by the Prime Minister, based on coalition principles. The Government was accountable to Parliament, reporting its activities regularly. If the majority of deputies deemed its performance unsatisfactory or withdrew their confidence, the Government was required to resign (Damirov, 1998, p. 77).

Government Structures

During the Azerbaijan Democratic Republic period, the Government lacked a permanent structure. The number of ministries was determined by the Prime Minister during cabinet formation, considering technical and political factors, including the proportional representation of political parties within coalition governments. The Government's composition reflected the balance of power within Parliament. Coalition governments did not operate based on formal alliances, relying instead on incidental majorities.

Shifts in the composition of government cabinets occasionally led to the transfer of specific functions from one ministry to another or the division of responsibilities between ministries. In the first three cabinets, the determination of the number of ministries and the allocation of ministerial portfolios fell under the Prime Minister's authority. However, in the fourth cabinet, the composition of the Government depended entirely on the consensus of all parliamentary factions, ensuring equal participation without any party's dominance. This arrangement, while fostering inclusivity, limited the Prime Minister's initiative and delayed the formation of new cabinets (*Adres-kalendar' Azerbaydzhanskoy Respubliki na 1920 god.*, 1920).

In cases of political crises, the Prime Minister's powers were expanded to streamline cabinet formation, including determining the number of positions allocated to each faction and selecting individual nominees. Responsibility for the outcomes of these decisions rested with the factions

rather than the Prime Minister, as their work was contingent on achieving party consensus (Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920), 1998, s. 282).

No overarching law defined the structure of central state governance bodies, with each ministry organized according to its internal regulations. These regulations, outlined in decrees approved by the Minister, could be amended at their discretion. Ministries, representing central authorities, played a pivotal role in governance and exercised hierarchical control over all subordinate state institutions.

Local Governance and Administrative Divisions

At the lower tier of the state mechanism were local administrative authorities — governorates (*guberniyas*) and districts (*qəzas*). The Republic's territory was divided into three governorates: Baku, Ganja, and Zagatala. The Council of Ministers appointed and dismissed governors, who were the highest representatives of central authority in their respective regions (Azerbaydzhanskaya Demokraticheskaya Respublika, 1998).

The responsibilities of governorates included: 1) Supervising the implementation of central directives at the local level, 2) Monitoring the development of regional economies, 3) Ensuring public welfare, 4) Maintaining public order and safety, 5) Overseeing administrative and civil institutions, 6) Supervising municipal self-governance, 7) Enforcing all state obligations, 8) Managing the activities of police forces (ARDA, f. 894, s. 1, iş 37, v. 38).

Despite the broad scope of duties assigned to governors, their actual authority was nominal. Central state bodies assumed direct control over functions delegated to governorates, rendering them an additional bureaucratic layer within the governance apparatus. Each ministry operated its local branches independently, addressing region-specific issues within their purview.

This structural inefficiency stemmed from a mismatch between the country's territorial size and its administrative divisions, a legacy of Tsarist Russia's governance. To improve administrative efficiency, it was necessary to draft new laws for territorial division, aligning with contemporary geographical and economic conditions.

In Baku and surrounding mining areas (the Absheron Peninsula and nearby islands), the city head (*gradonaçalnik*) performed the functions of a governor due to Baku's unique status as the capital and a critical economic hub. Governorate administrations existed only in Ganja and Zagatala governorates. These administrations consisted of several advisors, each responsible for specific administrative tasks such as policing, construction, road management, and economic development. The governorate administration's office was divided into departments aligned with these responsibilities.

Governors were supported by vice-governors, who acted as deputies and executed the governor's orders in their absence. Local governance below the governorate level was organized into districts. The Republic was divided into 14 districts, except for the Zagatala Governorate, which was subdivided into police jurisdictions. District governors were appointed by the Ministry of Internal Affairs.

To address interethnic conflicts and maintain order in areas with heightened tensions, a temporary general-governorship was established on January 15, 1919, encompassing the districts of Shusha, Javad, Jabrayil, and Zangezur within the Ganja Governorate (ARDA, f. 894, s. 1, iş. 43, v. 13-14) The general-governor was granted extraordinary powers to implement emergency measures (ARDA, f. 894, p. 2, file 39, v. 48-49).

Law Enforcement and Policing. The government prioritized the creation of a disciplined and capable law enforcement apparatus. In governorate cities, police chiefs (*polismeysters*), operating under the governors' supervision, were responsible for maintaining public order with the assistance of inspectors and watchmen. The appointment and dismissal of district police chiefs were handled by governors, while subordinate officers were managed by district governors or police chiefs (ARDA, f. 894, p. 1, file 9, v. 10).

To combat administrative abuse and corruption, a Special Investigation Commission was established on February 26, 1919, under the supervision of N. Patsevits. This body was tasked with

investigating and addressing misconduct in various state institutions. (*Azərbaycan*, 1919, March 15).

The supreme legislative body of the Azerbaijan Democratic Republic was to be the Constituent Assembly, elected through universal suffrage. The "Statute on Elections to the Constituent Assembly of the Azerbaijan Republic," adopted on June 21, 1919, defined the main principles of suffrage and election procedures (ARDA, f. 970, p. 1, file 212, v. 1–10). This body, elected based on universal, equal, secret, and direct voting, was tasked with drafting the Constitution of the Azerbaijan Republic and preparing laws on critical issues such as land and labor. In April 1920, preparations for elections to the Constituent Assembly were expanded. The Central Election Commission and local election commissions in districts and cities were established. The population census was scheduled for April 20 (*Azərbaycan*, 1920, April 15).

Judicial System

Judicial institutions, as an integral component of the state mechanism, were restored and reorganized during the early days of the Republic. On October 1, 1918, the government authorized the re-establishment of prosecutorial bodies under the Baku District Court. Due to the absence of a comprehensive legal framework for the judiciary, a provisional judicial-investigative apparatus was established during the transitional period.

Appellate courts, previously located in Tiflis during the Tsarist era, were absent in the Republic. Recognizing the need for an independent appellate body, the Ministry of Justice drafted legislation to establish the Court of Appeals. On November 14, 1918, the Council of Ministers approved the Charter of the Azerbaijan Court of Appeals (ARDA, f. 100, p. 2, file 7, v. 61).

On January 25, 1919, the Parliament adopted the draft law "On Parliamentary Membership and Public Service," which outlined the separation of legislative, executive, and judicial powers. M. A. Rasulzadeh regarded this separation of powers as the foundation of the Republic's governance system and considered it impossible for a parliamentary deputy to simultaneously serve as a state official, with exceptions only for ministers and independent professionals (*Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ensiklopediyası*, 1998, s. 139).

The court was officially inaugurated on March 16, 1919, with jurisdiction over the entire territory of the Republic. At the opening ceremony, Prime Minister F. Khoyski emphasized the judiciary's role in upholding the rule of law, stating that the independence and impartiality of the courts were essential to ensuring justice (*Azərbaycan*, 1919).

The Court of Appeals included an Office of Prosecutor, responsible for overseeing the lawful application of justice. The Prosecutor General, who also served as the Minister of Justice, led this body.

Towards the end of the Republic, during governmental crises, a draft law was prepared to establish the Azerbaijan Senate to preserve the democratic state-building process. Considering the necessity of a political body exercising supreme oversight over the entire state administration apparatus in a legal state, it was decided to create the Azerbaijan Senate in the style of the Russian Senate, with adjustments to local conditions and political structure. However, since a constitution had not yet been adopted in Azerbaijan, the Senate's functions excluded the authority to promulgate and approve laws and government decrees. Legislative proposals were reviewed by a special department under the Parliament, the Government Affairs Administration, or the Ministry of Justice (ARDA, f. 894, p. 1, file 69, v. 84-85).

Conclusion

Despite its brief existence, the Azerbaijan Democratic Republic successfully laid the foundations for democratic and legal governance. Its Parliament, representing various political parties, social organizations, and ethnic communities, and the coalition government formed by its members demonstrated a political system comparable to modern democratic institutions. The Republic's laws aimed to ensure justice and equality, safeguarding the rights and freedoms of all citizens. However, the democratic processes initiated during this period were abruptly halted by the

Soviet occupation in 1920. The Republic's ambitious plans for constitutional reform, socio-economic development, and legal codification remained incomplete.

References

1. Alekseyev, S. S. (2005). *Teoriya gosudarstva i prava*. Norma.
2. *Adres-kalendar' Azerbaydzhanskoy Respubliki na 1920 god.* (1920).
3. «Azerbaydzhan», № 11, 18.01.19; № 53, 19, 03,19; № 56, 15.03.19
4. *Azerbaydzhanskaya Demokraticheskaya Respublika (1918-1920). Zakonodatel'nyye akty (Sbornik dokumentov).* (1998).
5. Damirov, M. A. (1998). *Organizatsiya gosudarstvennoy vlasti v Azerbaydzhane.* (1918-1920). Astroprint.
6. *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ensiklopediyası* (Encyclopedia of the Azerbaijan Democratic Republic). I c. (1998).
7. *Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi* (State Archives of the Republic of Azerbaijan). (ARDA) F. f. 894, s. 1, iş 40a, v. 1-3; f. 894, s. 1, iş 40a, v. 1-3; iş 39, v. 114; f. 894, s. 2, iş 39, v. 48-49; f. 19, s. 1, iş 299, v. 61, v. 65; f. 100, s. 2, iş 7, v. 61.
8. *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament* (Stenoqrafik hesabatlar) (Parliament (Stenographic reports)). (1998). I c. Azərbaycan.
9. *Azərbaycan Cümhuriyyəti* (Republic of Azerbaijan). (1918-1920). (1998). Elm.
10. *Azərbaycan Paris Sülh Konfransında (1919 -1920)* (Azerbaijan at the Paris Peace Conference (1919-1920)). (2008). Ozan.

Received: 25.10.2024

Revised: 19.12.2024

Accepted: 12.01.2025

Published: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/13-18>

Achouak Khanous

University of Center of Barika-Algeria

PhD in General Philosophy

<https://orcid.org/0000-0001-6264-0001>

achouak.khanous@cu@barika.dz

Ziat Fayssal

Echahid Cheikh Larbi Tebessi University, Tébessa-Algeria

PhD in Philosophy of Sciences

<https://orcid.org/0009-0009-2577-6327>

fayssal.ziat@univ-tebessa.dz

Medical Technology and the Contemporary Biological Revolution, Where To?

Abstract

The aim of this research is to approach the biological sciences, which are considered the dominant model in the contemporary period, due to their connection to technological developments related to scientific research. Where the guiding paradigm was formed, in the words of Thomas Cohen, this is due to the technological revolution and its connection with medicine, which is related to our lives in many aspects. Whether therapeutic or ethical, we find that biotechnology has been harnessed to serve humanity and reduce the difficulties that stand in the way of life. However, it is necessary to stand on the controversy that exists about overcoming the obstacles to technical development and its repercussions on the ethical level. Through this research paper, we seek to understand the applications of Biotechnology and its ethical implications according to human value frameworks.

The study concluded that it is useful to apply medical ethics as it is a set of rules that must be adhered to in order to achieve success in biotechnology and not to infringe on the sanctity of life in order to achieve the ethical mission of the medical profession, which is medical treatment.

Keywords: *biotechnology, ethics, human, cloning, euthanasia*

Achouak Khanous

Barika Mərkəzi Universiteti - Əlcəzair

ümumi fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0001-6264-0001>

achouak.khanous@cu@barika.dz

Ziat Fayssal

Echahid Cheikh Larbi Tebessi Universiteti, Tebessa-Əlcəzair

elmlər fəlsəfəsi üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0009-2577-6327>

fayssal.ziat@univ-tebessa.dzh

Tibbi texnologiya və müasir bioloji inqilab, haraya?

Xülasə

Bu tədqiqatın məqsədi müasir dövrdə dominant model sayılan biologiya elmlərinə elmi tədqiqatlarla bağlı texnoloji inkişafarla bağlılığına görə yanaşmaqdır. Rəhbər paradigmanın formalaşdığı yerdə, Tomas Koenin təbirincə desək, bu, texnoloji inqilab və onun müalicəvi və ya etik olsun, bir çox aspektlərdə həyatımıza aid olan tibblə əlaqəsi ilə bağlıdır. Buna görə də biz görürük ki, biotexnologiya bəşəriyyətə xidmət etmək və həyat yolundakı çətinlikləri azaltmaq üçün istifadə edilmişdir. Bununla belə, texniki inkişafa maneələrin aradan qaldırılması və onun etik

səviyyədə təsirləri ilə bağlı mövcud mübahisələrə dayanmaq lazımdır. Bu tədqiqat işi vasitəsilə biz biotexnologiyanın tətbiqlərini və onun insan dəyərində uyğun etik təsirlərini anlamağa çalışırıq.

Tədqiqat nəticəsində belə qənaətə gəldi ki, tibb etikasını tətbiq etmək faydalıdır, çünki o, biotexnologiyada uğur əldə etmək və tibb peşəsinin etik missiyasına nail olmaq üçün həyatın müqəddəsliyini pozmamalı üçün riayət edilməli olan qaydalar toplusudur, bu, tibbi müalicədir.

Açar sözlər: *biotexnologiya, etika, insan, klonlaşdırma, evtanaziya*

Introduction

After the emergence of most of the medical and biological problems that sparked many debates about the human conscience, which was provoked by the tyranny of many issues such as cloning, euthanasia, and organ transplantation, but with contemporary technology, the human body has become like other things that can be tested and experimented on. This is what Claude Bernard emphasized, He said: “In order to know the internal environment of the living organism, we must descend into it, if this expression is correct, and implement it through experimentation, which means that to analyze the phenomena of life, we must adopt the methods of anatomy in the human body” (Bernard, 2005, p. 106).

The last decades have witnessed remarkable progress in the field of biology, especially with regard to genetics and the detection of genome codes, which helped to emerge many theories that helped find solutions to many health problems after the disease was devastating the patient's health and inevitably led to death, but with the advent of genetic engineering Which made achievements, to say the least, they facilitated the life of humanity and made it possible for generations free of deformities, deadly diseases, etc., At the present stage, geneticists have become able to intervene in determining the genetic characteristics and characteristics of living organisms, meaning introducing new genes and replacing others. This is but not limited to (Al-Muheb, 2000, p. 8). This indicates the extent of scientific and technical progress, especially the needs related to humans. Biotechnology has harnessed various sciences and their applications to serve humans. It is clear that biotechnology has a close connection with many aspects of life, as it includes many and diverse organisms, and therefore its fields are diverse, whether it is related to the plant or animal aspect. But adapting biotechnology to serve humanity is what interests us in this research (Saleh, 2006, p. 6).

Research

What we would like to raise during this research are the problems related to biotechnology related to humans in contrast to contemporary technology that governs the characteristics of the human body according to the law of need and demand, in order to shed light on what exists and is achievable for the human body. However, this takes us away from the prevailing traditional proposal regarding the concept of the body that Many ancient philosophers made it a grave for the soul, from Plato to Descartes.

Study Problem

It is not a coincidence that biotechnology occupies great importance, because of its impact on human life in multiple fields, including medicine, especially after the acceleration of technical development and the revolution achieved in providing treatment for many incurable diseases and also finding solutions to problems that have troubled humanity. This preventive and existential decisiveness. It also strengthened confidence in biotechnology and the services it has produced for the benefit and happiness of humans. But with the epistemic revolution linked to human experimentation, it had ethical repercussions, which made it a scientific turning point. So we wonder to what extent the legitimacy of these modern technologies can be benefited from? What is the validity of its applications in humans? When is an abortion medically required? What are its causes and reasons?

Significance of the Study

This study derives its importance from its topic, which deals with research and analysis of biological biology and scientific development, as the latter has contributed to surrounding humanity with a map that shows. It has the extent of its readiness or susceptibility to contracting certain diseases. This is what is considered the positive side of biotechnology, not to mention that science

is making tremendous progress as it is characterized by innovation, so it is important, the therapist must adhere in light of what exists.

Objectives

This research paper aims to attempt to answer a cognitive problem that still resonates, In epistemic and value-based philosophical thought, and as a result of the scientific achievements achieved by medicine, ethical and fateful problems and questions have emerged related to rethinking man and the purpose of his existence, especially in light of the worsening of many biological and medical consequences.

- Enhancing human capabilities to keep pace with technical development
- Establishing a new ethics, meaning the ethical framing of biotechnological standards
- The necessity of establishing a global law that frames biological standards to preserve human dignity.

Methodology

By addressing the problem with regard to the subject of the study, we rely on critical analysis, through which we will work on analysis, interpretation, and criticism of scientists in a coordinated manner, and then we arrive at drawing conclusions, especially since the practice of medicine is ethics before it is a profession, by making the right decisions towards the patient.

Biotechnology Approach Concepts and Applications

No one denies the development taking place in the level of technology, especially in the field of medicine. Its purpose is to protect humans from the seriousness of prevailing diseases, improve life for the better, and enrich this scientific field. However, the latter has made humans a subject of experimentation, which has made ethics take on a role in existence in light of these technologies. Biotopia, in which the human body has become subject to modification by determining genetic characteristics, is no exaggeration to say, we live in the midst of a massive scientific and technological revolution. After the person was passionate Through scientific research, he has control over it today, changing and replacing the organs of his fellow man With all ease, as genetic engineering revealed the secrets of genetic material and discovered identification enzymes and deciphered inheritance codes, humans now have the ability to adapt and structure the genetic stock in living organisms to satisfy their desires.

Meaning that genetic engineering is based on the idea of controlling the human genetic system, which allows the human race to be programmed in the easiest way This is what we will explain through the elements that we will discuss below according to prior designs, but what raises controversy is where will these vital and technical applications take us in the absence of moral and religious motive?

Genetic Engineering (or genome revolution)

Genetic engineering is one of the branches of biotechnology that is concerned with recombination and formation of genetic material by addition or deletion for the purpose of improving the genetic characteristics of the organism. Therefore, we find in recent times tremendous progress in this field, where genetically modified animals have appeared, whether this modification is at the level of a single species or at the level of a single species. Multiple species. It is no longer difficult for biologists because genetic engineering has created new and strange species based on biochemical sciences (Al-Baqami, 1993, p. 15). This genomic manipulation necessitated the presence of medical controls or what is called bioethics. This concept became thorny in the late seventies as a result of the developments taking place. In the field of medicine and biology, where Jacqueline knows her It is the standard science of human behavior that can be accepted in the field of life and death, Bioethicist Arthur Cailan also defines it as the study of ethical issues in the fields of treatment and research medicine (Rose, 2001, p. 11).

This tremendous development has had many impacts, one of which is that it has improved human life He is progressing and developing by finding solutions to many problems related to his life. On the one hand, and on the other hand, the transgressions created by technology have made the philosophical question present at the heart of science and the integration of knowledge. This constituted a very important occasion for the renewal of philosophical thought, which reminds us of

Althusser, who approved the basis of the flowering of epistemology is that science has truly produced philosophy, What is worth noting in the midst of all this are the scientific practices applied at the medical level and their collision with the values rooted in the social milieu, as the results of genetic engineering are clearly visible through the transformations that affect the nature of human existence as a whole, transforming man from that sacred being into a subject for experimentation like any subject other.

The scientist is not an ordinary human being. Rather, he is controlled by the scientific idea on which he works. Therefore, he does not feel compassion for animals and their voices do not move him in the least. Rather, all his interests are focused on his idea only, as he sees in front of him only those problems that he strives to solve, and the same applies to the doctor and the biological researcher. He is stripped of his humanity in order for his experiment to succeed. What produced two types of morals: morals linked to trust and the other to fear. The first was linked to the results of science and its positive effects, and the second was in contrast to the first. Therefore, a person must protect himself from the excesses of technology. Which may lead to the collapse of the universe, and in this regard, Erich Fromm states in his book "Man between Essence and appearance: "Scientific progress has made us as if we are aware of everything, as if we are similar to the gods" (Rose, 2001, p. 16).

All of these successive developments on the biological level touched, in one way or another, on the moral side of man, which raised many questions that were addressed by biotechnology, as it began to impose itself and undertake the task of researching and examining this vital development, as it can be said that biotechnology is the result of the achievement of various biological and medical researches and the results they have resulted in. Applied practices to living organisms.

Biotechnology and Medical Treatment

The process of gene therapy is one of the most important stages of genetic engineering, through which we can get rid of genetic diseases and the main cause of the disease. However, this requires studying the genes related to the patient to try to find a solution to his disease. Through gene therapy, the patient finds many solutions to the diseases that were leading to his life, and thus it was transmitted. Genetic engineering programs in the few years from workability to implementation, (Rose, 2001, p. 16).

Which made researchers compete with each other to impose their applications and overcome the problems that humanity suffers from, as Paul Berg says that all human diseases are hereditary...and I challenge you to present to me an argument that any human disease is not genetic, as it is one of the most important diseases that genetic engineering has focused on in its studies. We find cancer, this deadly disease that is considered one of the most dangerous diseases to human health, as it ranks second in the world After traffic accidents, as a result of the outbreak of this disease, scientists' research multiplied in order to find quick and effective solutions. In 1992, a magazine published an unprecedented strategy in the field of gene therapy related to cancer. The experiment was conducted on rats that were injected with what are called cancerous cell formations in their brains, and five days after the cells producing the viral carrier were injected into the brain. Tumors The rats received treatment with ganciclovir, and then rapid regression and disappearance of the tumors was observed (Frock, 1989, p. 15).

Through genetic control, scientists believe that they can control cancer cells and the ability to control the virus and destroy its cells. This indicates that biotechnology has given humans great hope in life, and this is what is expressed in the preventive strategy, in addition to in addition, this practical technology produced "human insulin" from bacteria (Dubro, 2017, p. 294). It is not an exaggeration to shed light on this type of research, as it has been exposed to problems previously raised philosophically, such as free will, as it was re-addressed following the discoveries of genetics, which highlighted the myth that genes are puppets and we are their puppets¹⁸. This is what required tremendous efforts at all levels in order to create the human genome project and uncover the essence of life, which makes genetics raise creative aspirations for science and its achievements, and at the same time carries many fears due to the manipulation that occurs at the level of genes, meaning that genetic engineering is fraught with There are as many risks as they are

fraught with benefits, so research must be carried out, but with extreme caution and precision (Dubro, 2017, pp. 399-400).

Among the applications of contemporary technology to obtain a birth, we find many techniques used, including artificial insemination, mother by proxy (or foster mother), and in vitro fertilization, and here we limit our discussion to artificial reproduction.

The desire to have a child is something that is innate to a person in order to preserve his name, but even if he has the ability to live without children, he lives in constant anxiety and turmoil, and to avoid this, his needs must be satisfied, and this is a natural thing for human beings. No one does not want to not be. He has children because the demand for motherhood and fatherhood is innate in man, but in the event that he realizes that the reason for his infertility is related to an organic disease, he strives to overcome it in order to conceive a child, even if it is by using contemporary technology and its various advanced techniques to solve the problem of infertility, as artificial insemination overcomes the disability that the couple suffers from, as it is Fertilization of the wife's egg with external sperm from a normal man (Baidouh, 2009, p. 76). With high-quality accuracy, the causes of infertility are many and varied, including:

- Uterine atrophy, its congenital absence, or some infections of the uterine wall
- The appearance of tumors that change the direction of the uterus and deform it, which hinders the process of fertilization. This is for women, but for men there are also many diseases, including diseases related to the reproductive system and hardening or inability of the seminiferous tubules.
- Infertility resulting from drug abuse and various other social ills (Radley, 2001, p. 75).

As for the birth of the first in-vitro baby, it was in 1968 AD for a couple, Brown and Mrs. Leslie. After her failure to give birth to a child naturally, he resorted to reproductive technology. With all this, we find that the Arabs were the first to use such technologies. The first fertilization process was in the 14th century AD, performed on an animal. The owner of the horse has sex sperm from a purebred horse that has excellent characteristics that are not available in other male horses. The first experiment of this kind was conducted in the Western world in 1781 (Saeed Al-Haffar Muhammad, 1970, p. 19).

Thus, this technique became popular among doctors, and the couple became able to obtain a child who had become ill through internal or external fertilization - in a vessel that serves as an artificial womb. Scientists applied their experiments, some of which succeeded and some failed, but the applications continue despite all the doubts raised by the process. However, after the success of the operation, to whom will the child's lineage be attributed?

There are many positions. The first group is that the child is attributed to the mother because she is the owner of the egg, even if it grew outside her womb and was fertilized by an unknown man. As for the ruling of Islam in this matter, it is clear according to the Almighty's saying: "Their mothers are except those who gave birth to them" (Sobhi, 1993, p. 151) .

Which means that the mother is the one who carries and gives birth, so the pain of removing the egg cannot be compared with the pain of childbirth and the suffering of pregnancy. As for the father, the lineage of the child goes back to the marital bed and nothing else. In this, Abdullah bin Zaidan Mahmoud says in his book *The Persuasive Ruling on Invalidating Artificial Insemination and the So-Called Embryo Transplantation*, in Al-Bukhari. Al-Muslim, on the authority of Aisha, said that the Prophet, may God bless him and grant him peace, said: "The child is for the bed and the prostitute is the stone" (Ahmed, 1992, p. 36) .

In the event that the father is the sperm donor, whether this man is the woman's husband or a stranger to her, if the husband is in complete agreement with his wife about the operation, then the lineage of the child is transferred to him even if the wife's husband is not his wife, and in the event that the opposite is the case, then He is not attributed to him, as lineages cannot be bought or bought, which means that artificial insemination methods are prohibited in Islamic law in general and in detail.

Conclusion

In conclusion, it can be said that the issue of biotechnology has been a focus of interest for society International, it cannot be said with certainty that cloning is a method that strikes at the roots of human identity. It is a process that seeks to rid humanity of the various problems that it suffers from. Cloning has helped transfer and transplant human organs wherever it is possible to clone the organ to be transplanted. It has also achieved other therapeutic benefits, taking into account legal and legal controls. The same applies to abortion. This is what we tried to clarify in our research by moving from the classical conception of the human body to the scientific conception, explaining the future prospects that biotechnology has led to, focusing on genetic engineering and human cloning technology and its effects and results.

However, it is necessary to benefit from scientific development in a way that serves humanity and brings it good and happiness, avoiding those dangers that make them weapons in the hands of governments. The same applies to genetic engineering, which is also considered a double-edged sword that can be used to destroy human existence by implanting lethal genes. It can also contribute to solving many problems, such as providing vaccines and antibiotics for diseases that affect humans, in addition to applying them to agricultural products that have contributed to their abundance and diversity. Despite all this, scientific experiments must be controlled with strict ethical controls and laws so that scientific research cannot be exploited in ways that cause harm to humans.

References

1. Ahmed, S. Z. (1992). *Test-tube babies between science and Sharia*. Dar Al-Bayraq for Publishing and Distribution.
2. Al-Baqsamı, N. (1993). *Genetic Engineering and Ethics*. World of Knowledge.
3. Al-Muheb, M. S. (2000). *On genetic engineering and cloning science*. Dar Al-Arabiya Al-Ulum Publishers.
4. Baidouh, S. (2009). *Philosophy of the Body*. Dar Al-Tanweer.
5. Bernard, C. (2005). *Introduction to the Study of Experimental Medicine*. Supreme Council of Culture.
6. Dubro, C. (2017). *Possibility and Biotechnology*. Center for Arab Unity Studies.
7. Frock, E. (1989). *Man between Essence and Appearance*. The World of Knowledge.
8. Radley, M. (2001, July). The Great Beginning Mystery of Biology. *World Culture Magazine*.
9. Rose, J. (2001). *Contemporary Moral Thought*. Al-Owaidat Publications.
10. Saeed Al-Haffar Muhammad. (1970). *Biology and Human Destiny*. The World of Knowledge.
11. Saleh, A. H. (2006). *Biotechnology in our Contemporary Life*. Scientific Publishing and Printing Press.
12. Sobhi, M. F. (1993). *Philosophy of Medicine*. Dar Al-Nahda Al-Arabi.

Received: 13.10.2024

Revised: 05.12.2024

Accepted: 07.01.2025

Published: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/19-28>

Xəqani İsmayilov
Naxçıvan Dövlət Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0002-9645-5626>
ismayilov.xaqani@ndu.edu.az

Fiziki keyfiyyətlərin formalaşmasında fiziki tərbiyənin rolu

Xülasə

Məqalədə göstərilədiyi kimi, hazırda bir çox məktəblilərin fiziki tərbiyə sahəsində fəallığı yüksək deyildir. Fiziki əməklə, idmanla şagirdlərin heç də hamısı məşğul olmur. Uşaq və yeniyetmələrdə xarici görkəmin dəyişməsi müşahidə edilir, görmə qabiliyyəti zəifləyir, ürək-damar və əsəb sistemi zəifləyir. Nəticədə, uşağın sağlamlığı normal səviyyədə olmur.

Diqqət çəkən məqamlardan biri də uşaqların üzərində pedaqoji və tibbi müşahidə materiallarının toplanması və sistemləşdirilməsi vacibliyidir. Deməli, müasir şəraitdə bədən tərbiyəsi dərində şagirdlərin fiziki tərbiyəsi üzrə ümumi məqsədləri starteji təhsil vəzifələrinin şəklində yönəltmək lazımdır. Bir sözlə, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bədən tərbiyəsi və idmana verilən qiymət hər bir dövrdə hər bir dövləti maraqlandırmış, onun əsas müddəalarını təşkil etmişdir. Bədən tərbiyəsi ümumbəşəri mədəniyyətin tərkib hissəsidir. Onun başlıca məqsədi ümumilikdə əhalinin sağlamlığını qoruyub təkmilləşdirməkdir.

Açar sözlər: fiziki tərbiyə, fiziki təhsil, idman oyunları, pedaqoji proses

Khagani İsmayilov
Nakhchivan State University
PhD in Pedagogy
<https://orcid.org/0009-0002-9645-5626>
ismayilov.xaqani@ndu.edu.az

The Role of Physical Education in the Formation of Physical Qualities

Abstract

The article states that currently many schoolchildren are not highly active in the field of physical education. Not all of the students engages in physical labor and sports. Changes in appearance are observed in children and adolescents, the effect is weakened, the cardiovascular and nervous systems are weakened vigorous growth is not normal. The way out of this situation goes beyond the role of physical education. Management of physical education maintains and improves health. Therefore, one of the vital points is the importance of collecting and systematizing legal entity and medical examination materials. Therefore, in modern conditions, it is necessary to assign strategic educational tasks to general habits of physical education in physical education classes. In the article, the role of physical education in shaping the body is based on this background.

Keywords: physical nurture, physical education, sports games, pedagogical process

Giriş

Ümumiyyətlə, tərbiyə və fiziki tərbiyə anlayışları müəyyən tərbiyə və təhsil vəzifələrini yerinə yetirir, pedaqoji prosesin bütün ümumi əlamətlərini özündə əks etdirir. Pedaqoq-mütəxəssisin (müəllimin) rolunun istiqamətləndirilməsi, fəaliyyətin təşkilinə uyğun pedaqoji prinsiplərindən istifadə olunması və s. bu dediklərimizi təsdiq edir. Fiziki tərbiyənin fərqli xüsusiyyətləri onunla müəyyənləşir ki, bu proses hərəkətverici vərdişlərin formalaşdırılması istiqaməti, insanın fiziki keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi, onun fiziki iş qabiliyyətlərinin məcmuyu ilə əlaqədardır. Fiziki tərbiyə anlayışı bir nərmin kimi nədən bəhs edir sualına cavab verərkən hər şeydən əvvəl, geniş

mənada “tərbiyə” ümumanlayışı şərh olunmalıdır. Tərbiyə və fiziki tərbiyə anlayışları müəyyən tərbiyə və təhsil vəzifələrini yerinə yetirir, pedaqoji prosesin bütün ümumi əlamətlərini özündə əks etdirir. Pedaqoq-mütəxəssisin (müəllimin) rolunun istiqamətləndirilməsi, fəaliyyətin təşkilinə uyğun pedaqoji prinsiplərindən istifadə olunması və s. bu dediklərimizi təsdiq edir. Fiziki tərbiyənin fərqli xüsusiyyətləri onunla müəyyənləşir ki, bu proses hərəkətverici vərdişlərin formalaşdırılması istiqaməti, insanın fiziki keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi, onun fiziki iş qabiliyyətlərinin məcmuyu ilə əlaqədardır.

Tədqiqat

Məlumdur ki, fiziki tərbiyə iki spesifik cəhəti ilə fərqlənir: hərəkətverici fəaliyyət (hərəkət təlimi) və fiziki keyfiyyətlərin (qabiliyyətlərin) tərbiyəsi fiziki fəaliyyətin məktəblilərin həyatında müstəsna rolu vardır. Tədqiqatların nəticəsi sübut etmişdir ki, fiziki təmrinlərlə məşğul olmaq hiss orqanlarının, xüsusilə əzələ-hərəkət hissəsinin və müşahidə qabiliyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu zaman şagirdlərdə müşahidəçilik qabiliyyəti artır, ətrafdakılara qarşı diqqətlik hissi formalaşır. Fiziki hərəkətlərlə mütəmadi məşğul olmaq əsəblərin sağlamlığı üçün əhəmiyyətlidir ki, bu da uşağın müvafiq əqli yüksəlişinə, hafizənin möhkəmliyinə əsaslı təsir göstərir. Tədqiqatların nəticələri göstərir ki, uşaqların gün rejiminə hərəkət fəaliyyətin daxili edilməsi onlarda mənimsəmənin səviyyəsini 0,3-0,7 bal yüksəlir. “Bədən tərbiyəsi və idmanla müntəzəm surətdə məşğul olmaq beynin qidalı, təmiz qanla təchizini yaxşılaşdırır, mərkəzi sinir sisteminin funksional imkanlarını bütün sahələr də yüksəkdir ki, bu da öz növbəsində beynin əsas fizioloji fəaliyyəti olan oynama və tormozlanmanı tənzim edir. Bu proseslər daim qarşılıqlı əlaqədə olur. Orqanizmin hərəkəti sinir sistemində fəallıq yaradır, eləcə də sinir sistemində tormozlanma prosesinin baş verməsi fəallığın dayandırılması ilə bağlıdır” (Yashchmyadov, Rzayev, s. 34).

Beləliklə, insanın fiziki keyfiyyətlərinin tərbiyəsi (inkişafın idarəedilməsi) və hərəkətlərin öyrədilməsi (hərəkət fəaliyyəti) xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən fiziki tərbiyə ümumi tərbiyə işinin bir növü, tərkib hissəsi kimi meydana çıxır. Fiziki tərbiyə insanın fiziki hazırlıq prosesinin sosial fəaliyyət (əmək, hərbi və s.) zamanı şərti yerində çıxış edir. Tərbiyənin digər növlərinin birliyində fiziki tərbiyə hərtərəfli inkişafın əsas amillərindən biri kimi xüsusi əhəmiyyət qazanır. Fiziki tərbiyə – ictimai hadisədir. O cəmiyyətin qanunları üzrə cəmiyyətlə birlikdə inkişaf edir, yüksəlir. Fiziki tərbiyə təcrübəsinin sosial istiqaməti və onun təşkili formaları konkret ictimai münasibətlərdən asılıdır.

«Fiziki tərbiyə sistemi» anlayışı fiziki tərbiyənin müəyyən tarixi dövrdə sosial təcrübə tipini ifadə edir. Konkret ictimai formasıyanın şərtlərindən asılıdır. Onun təşkili forması və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməsi ictimai formasıyanın tələb və ehtiyaclarının məcmuyuna bağlıdır. Fiziki tərbiyə sistemi yalnız fiziki tərbiyə üzrə ayrı-ayrı praktik hadisələri yox, həm də bu sistemin konkret olaraq cəmiyyətdə təşkili və məqsədyönlü istifadəsi şərti olur. Fiziki tərbiyə sisteminin inkişafı şərtləri elementar və yüksək inkişaf münasibətlərindən, geniş sferada yayılması üçün məhdudiyətlərin aradan götürülməsi məqsədilə təşəbbüslərdən, onun yaranması və inkişafına dövlətin qayğı və diqqətindən çox asılıdır (Kazımov, 2006).

Fiziki tərbiyə nəzəriyyəsində bir sıra anlayışlar vardır ki, bunlardan aşağıdakıları göstərmək olar: fiziki mədəniyyət; fiziki tərbiyə; fiziki inkişaf; fiziki kamillik; fiziki təhsil; fiziki hazırlıq; fiziki məşğələ; hərəkət fəallıq; hərəkət fəaliyyət; idman.

Fiziki mədəniyyət cəmiyyətin ümumi mədəniyyətinin tərkib hissələrindən biri olub, insanın öz sağlamlığını möhkəmləndirməsi, fiziki qabiliyyətlərini inkişaf etdirməsi, onun çevik və gümrəh böyüməsi üçün tarix boyu əldə edilmiş nailiyyətlərinin məcmuyunu ifadə edir. Geniş anlayış kimi mədəniyyət üç yerə bölünür:

1) Cəmiyyətə aid fiziki mədəniyyət. Fiziki mədəniyyətin bu növü müəyyən konkret tarixi dövrdə cəmiyyətin əldə etmiş olduğu fiziki mədəniyyət təcrübəsindən ibarətdir.

2) Kollektivə aid fiziki mədəniyyət. Kollektivin fiziki mədəniyyəti kollektiv üzvlərinin fiziki qabiliyyətlərinin inkişafını əks etdirir.

3) Fərdin fiziki mədəniyyəti. Bu növ mədəniyyət fərdin öz fiziki qabiliyyətlərinin inkişafı qayğısına qalması, sağlamlığını mühafizə etməsi, gümrəh və çevik olmaqdan ömrü həyata keçirdiyi tədbirlər sistemidir.

Professor Bəşir Əhmədovun da qeyd etdiyi kimi, hələ ötən əsrdə pedaqoji-metodik ədəbiyyatda rus dilindəki «fizikultura» anlayışını Azərbaycan dilində «bədən tərbiyəsi» şəklində tərcümə etmək ənənə halını almışdır. Bunu düzgün hesab etmək çətindir ona görə ki, həqiqətdə «fiziçeskaya» sözünü «bədən», «kultura» sözünü isə «tərbiyə» kimi tərcümə etməyi elmi cəhətdən əsaslandırmaq qeyri-mümkündür. Bundan əlavə, «tərbiyə» məfumu pedaqoji anlayışdır, lakin «fizikultura» pedaqoji anlayışlar sırasına daxil deyildir. Qeyri-pedaqoji anlayış olan «fizikultura» ifadəsini pedaqoji anlayış olan «bədən tərbiyəsi» məfumu ilə ifadə etməyə ixtiyarımız yoxdur (Yashchmyadov, Rzayev, s. 292-293) Fiziki tərbiyə nəzəriyyəsində «fiziki kamillik» anlayışı daha çox və geniş anlamda işlədilən bir anlayışdır. Fiziki kamillik şəxsiyyətin fəaliyyətə (əməyə, təlimə və s.) fiziki cəhətdən hazır olması zəruriliyi ilə şərtləndirilən fiziki inkişaf səviyyəsini əks etdirir. Başqa sözlə, fiziki kamillik cəmiyyətin konkret tarixi dövrdə əldə etdiyi fiziki mədəniyyətlə şəxsiyyətin həmin mədəniyyətə optimal yiyələnməsi arasındakı nisbəti ifadə edir. Bu mənada o adamlara fiziki cəhətdən kamil şəxslər deyə bilərik ki, onlar fiziki mədəniyyətdən maksimum dərəcədə faydalanmış olsunlar, özlərini fəaliyyətə fiziki baxımdan günün tələbləri səviyyəsində hazırlaya bilsinlər.

Fiziki kamillik insanın fiziki inkişafının tarixən şərtlənmiş səviyyəsi, təlim, əmək və müdafiə fəaliyyəti üçün (müxtəlif yaş dövrlərində) fiziki hazırlığının optimal dərəcəsidir.

Fiziki kamillik fiziki inkişaf səviyyəsinin şərtidir. O, fiziki mədəniyyətin nəticələrinin tam şəkildə istifadəsi zamanı üzə çıxır. Həyat fəaliyyətinin əmək və digər formalarının tələbinə uyğun olaraq fiziki kamillik termini altında optimal fiziki hazırlıq və ahəngdar fiziki inkişaf başa düşülür. Fiziki kamillik fərdin fiziki istedadının yüksək dərəcəsi, orqanizmin bioloji cəhətdən möhkəm, etibarlı şəkildə yüksəlməsi, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafının qanunauyğunluqlarının uzlaşdırılması və uzun illər sağlamlığın qorunub saxlanması prosesidir. Fiziki kamilliyin meyarları konkret tarixi xarakter daşıyır. Sosial inkişaf situasiyalarından asılı olaraq bu meyarlar dəyişir, cəmiyyətin real tələblərini əks etdirir.

Hərəkəti fəaliyyət (yaxud hərəkətverici fəaliyyət) anlayışı bir fəaliyyət növü kimi uşaqların orqanizmində müəyyən vəzifə ifa edən hərəkətverici orqanların xarakterizə edilməsidir.

Hərəkəti fəallıq anlayışı isə fərdi inkişafın əsasıdır və uşaq orqanizminin həyat təminatçısıdır. Hərəkəti fəallıq sağlamlığın əsas qanunlarına tabedir. Onu əldə edə bilmək, yaxud israfı sağlamlıq qanunlarına neçə əməl etməkdən çox asılıdır. Şagirdin fərdi inkişaf nəzəriyyəsi hərəkəti fəallığın energetik qaydalarına əsaslanır.

Hərəkəti fəallıq biososial xarakterdədir. İdman anlayışı fiziki tərbiyə nəzəriyyəsində çox işlənən bir anlayışdır. İdmanın kütləvililiyi onun cəmiyyət həyatının əksər üzvləri tərəfindən bir fiziki mədəniyyət hadisəsi kimi qəbul olunmasına şərait yaratmışdır. İdman fiziki mədəniyyətin tərkib hissəsi, fiziki tərbiyənin isə ən mühüm vasitələrindən biridir.

İdman yarışları ümumtəhsil məktəbindən sinifdənkənar vaxtlarda təşkil edilir və keçirilir.

İdman spesifik hərəkəti fəaliyyətdir. İdmanın təşkili və keçirilməsində başlıca məqsəd yüksək ustalıq və rekord qazanmaq, yüksək nəticələr əldə etməkdir. İdman fəaliyyətinin spesifikasiyası ondan ibarətdir ki, bu prosesdə idmançı ixtisaslaşır, yarışlarda ən yaxşı nəticələr əldə etmək üçün maksimum səy göstərir. Yüksək idman nəticələrinə çoxillik müntəzəm idman məşqləri vasitəsilə nail olunur.

İdman yarışlarından şagirdlərin bütün yaş qruplarında istifadə edilir. Lakin yarışlar hər yaş dövründə müxtəlif həcmdə və məzmununda təbiiq edilir.

Tədqiqatçı Mobil Aslanlı idmanın insan həyatında rolu haqqında tədqiqatında yazır: “Yer üzünün əşrəfi, ən qüdrətli varlığı, dünya möcüzələrinin ən böyük möcüzəsi olan insanın sağlamlığı, onun yaradıcılıq imkanları müasir ekoloji böhranın çox ciddi narahatlıq yaratdığı bir zamanda daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu bir həqiqətdir ki, böyük elmi-texniki nailiyyətlər insanın sağlamlığını bədən tərbiyəsi və idman qədər möhkəmlədə bilmir. Əksinə, elmi-texniki nailiyyətlər tədricən fiziki əməyi sıxışdırıb aradan çıxardığına görə, təbiətən mütəhərrik olan insanın fiziki hərəkətlərini məhdudlaşdırır, bədən üzvlərinin ahəngdar inkişafına mane olur.

Ümumi rəy göstərir ki, sağlamlığı möhkəmləndirmək üçün ən yaxşı amil bədən tərbiyəsi və idmandır. Sağlam bədənsiz kifayət qədər təmin olunmuş həyat, həqiqi insan xoşbəxtliyi mənasızdır.

Sağlamlıq heç bir xəzinə ilə müqayisə edilməyəcək dərəcədə insan həyatına şənlilik və xoşbəxtlik verir» (Aslanlı, 1993, s. 173).

Müasir fiziki tərbiyə sistemində idman daha çox görünən «yer» tutur. İdmanın nüvəsində yarış fəaliyyəti spesifik xüsusiyyətdir. Güc, qabiliyyət, bacarıq nümayiş etdirə bilmək idmançı üçün səciyyəvi keyfiyyətdir. İdmanda yarış fəaliyyəti ilk əvvəl mübahisə, bəhsləşmə, münafişəli məsələləri həll etmək kimi xüsusiyyətləri özündə əks etdirir ki, burada yoldaşlıq münasibətlərinin qurulmasına sözləri birləşdirmək zərurəti yaranır. İdman çoxtərəfli ictimai hadisədir. Özünün tarixi inkişaf prosesində idman cəmiyyət mədəniyyətində fiziki və mənəvi rolunu açıq-aydın göstərə bilmişdir. Beləliklə, geniş mənada «idman anlayışı» – xüsusi yarış fəaliyyəti, ona xüsusi hazırlıq, insanlar arasında xüsusu münasibətlər və həmin münasibətlərin bu fəaliyyət sferasında yaradılması, onun nəticələrinin ictimai əhəmiyyəti ilə seçilir.

Tərbiyə üzrə fəaliyyət və şəxsiyyətin inkişafı müxtəlif yollarla həyata keçirilir. Burada mühüm rol oynayan növlərdən biri kimi sinifdənkənar və məktəbdənkənar tərbiyə işlərini göstərmək olar.

Sinifdənkənar tərbiyə işləri tədrisdənkənar vaxtlarda şəxsiyyətin sosiallaşması üçün zəruri şərtlərin təmin edilməsi, onların müxtəlif növ fəaliyyətinin təşkili prosesidir. Bu növ işlər müəllimin müstəqil şəkildə tərbiyə tədbirləri, dərslə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla tərbiyə işlərinin həyata keçirilməsidir. Sinifdənkənar işlər fənn müəllimi, valideynlər və fəal şagirdlər tərəfindən aparılır.

Məktəbdənkənar tərbiyə işləri isə yetişən nəslin təhsil və tərbiyə sisteminin tərkib hissəsidir. Bu növ işlər şəxsiyyətin qabiliyyət və maraqlarının inkişaf etdirilməsi məqsədilə tədrisdən (məktəbdən) kənar həyata keçirilən tədbirlərdir. Bu zaman idraki tələbatlar, ünsiyyət, praktik fəaliyyət, gücün bərpa edilməsi və sağlamlığın möhkəmləndirilməsi işləri diqqətə çəkilir. Məktəbdənkənar işlər məktəbdə təlim-tərbiyə prosesi ilə, yaşayış yerləri üzrə tərbiyə işləri ilə və məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələri ilə sıx əlaqədədir (Ağayev, Hüseynov, 1989, s. 55).

Sinifdənkənar və məktəbdənkənar işlər öz məqsəd, vəzifə, məzmun və metodikasına görə spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu növ işlərin həyata keçirilməsində bir sıra prinsiplər özünü göstərir.

Hər şeydən əvvəl sinifdənkənar və məktəbdənkənar işlər könüllülük prinsipi əsasında qurulur. Bu zaman şagirdlər öz maraqları əsasında məşğələ formasını seçir. Bu cəhət fakültativ məşğələlər, dərnlər, bölmələr və digər sinifdənkənar iş formaları, həmçinin məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələri üçün xarakterikdir.

Təşəbbüskarlıq, müstəqillik (sərbəstlik), özfəaliyyət isə ikinci prinsip, tələbdir. Tərbiyə işinin gedişində şagirdlərin arzu və istəyi tam şəkildə nəzərə alınmalı, onların hərəkət fəaliyyəti və təşəbbüskarlığı yüksək dərəcədə təmin olunmalıdır ki, sinifdənkənar və məktəbdənkənar işlərin keçirilməsi zamanı hər bir şagird müəyyən növ fəaliyyəti yerinə yetirə bilsin.

Fəaliyyətin oyun formasından, romantik rəmzlərdən, əyləncəlilik və emosional situasiyalardan istifadə edilməsi sinifdənkənar və məktəbdənkənar məşğələlərin nəzərə alınması vacib olan prinsiplərdir. Bu prinsiplər yüksək oyun priyomlarına ehtiyac olduqda daha geniş şəkildə istifadə edilir. Kiçik və orta məktəb yaş dövründə bu prinsip xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Yaş və fərdi xüsusiyyətlərin nəzərə alınması da vacib prinsiplərdən biridir. Bu cəhət sinifdənkənar və məktəbdənkənar işlərdə istifadə olunan forma və metodlarda, tərbiyəçilərin və tərbiyə olunanların qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərinin xarakterində əks olunur.

Sinifdənkənar və məktəbdənkənar tərbiyəvi işlərdə aşağıdakı tələblərin nəzərə alınması da tövsiyə edilir.

- müəllim və məktəblilərin fəaliyyətinin üzvü əlaqəsi;
- tərbiyə işində məktəbin, ailənin və ictimaiyyətin fəaliyyətinin uyğunlaşdırılması;
- könüllülük əsasında uşaqların dərnlər və bölmələrə kütləvi şəkildə cəlb olunması;
- uşaqların yaradıcılıq fəaliyyətinin xarakterini sərbəst, azad şəkildə seçməsi;
- kütləvi, qrup və fərdi tərbiyəvi iş formalarının biri-birilə uzlaşdırılması;
- uşaqların fəaliyyətinin, tərbiyə işinin səmərəli maarifləndirmə metodlarının əlaqələndirilməsi və uzlaşdırılması.

Sinifdənkənar və məktəbdənkənar tərbiyə işləri aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilmişdir:

- 1) fiziki tərbiyə üzrə biliklərin möhkəmləndirilməsi, zənginləşdirilməsi, dərinləşdirilməsi, dünyagörüşünün genişləndirilməsi, özünütəhsil bacarıq və vərdişlərinə formalaşdırılması;
- 2) şagirdlərin idmanın müxtəlif sahələri üzrə fərdi yaradıcılıq qabiliyyətlərinin, meyil və həvəslərinin üzə çıxarılması və inkişaf etdirilməsi;
- 3) şagirdlərin asudə vaxtlarının, mədəni istirahətinin düzgün təşkil edilməsi;
- 4) müxtəlif tərbiyə istiqamətləri üzrə şagirdlərə tərbiyəvi təsirlərin artırılması;
- 5) idman və bədən tərbiyəsi – sağlamlaşdırıcı işlərə kütləvi maraq və adətlərin formalaşdırılması (Azərbaycan Respublikasında bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı üzrə 2013-2020-ci illər üzrə milli strategiyanın lahiyəsi, 2013, s. 35)

Ekskursiyalar, gəzintilər, yürüşlər

Sinifdənkənar işlərin bu formaları böyük təhsil və tərbiyə əhəmiyyətinə malikdir. Bu zaman uşaqlar təbiətin, doğma diyarın görməli yerləri ilə tanış olur. Bu tədbirlər uşaqların yerləş, qaçış və oyun, bədənin möhkəmləndirilməsi kimi vərdişlər qazanmasına, özünəxidmət vərdişlərinin yaranması və möhkəmlənməsinə kömək edir. Ekskursiya, gəzinti və yürüşlər uşaq kollektivinin yaranması və möhkəmlənməsinə, dostluq və yoldaşlıq hissənin tərbiyəsinə müstəsna dərəcədə təsir göstərir.

Ekskursiyalar müəyyən təhsil məqsədlərinə malik olur və əvvəlcədən qeyd olunmuş mövzu üzrə həyata keçirilir. Gəzintilər isə konkret təhsil məqsədləri ilə yox, sadəcə təbiətin ağışında, açıq havada istirahət kimi təşkil olunur. Yürüşləri isə ekskursiyalardan fərqləndirən cəhət təhsil vəzifələrinin həyati əhəmiyyətli məsələlərin təşkil etməsidir. Məsələn, çadır qurmaq və orada “yaşamaq”, yemək hazırlamaq, çətinliyi bölüşmək və s.

Gəzinti və ekskursiyalar ibtidai məktəbin hər hansı bir təlim-dərs günü aparıla bilər. Bu tədbirlərə diqqətlə hazırlaşmaq lazımdır. Tədbirin keçirilməsi üzrə ətraflı plan işlənilib hazırlanmalı və tədbir buna uyğun keçirilməlidir. Planda tədbirin vəzifələri müəyyənləşdirilir, marşrut, istirahətin yeri, məşğələ və oyunlar və s. məsələlər ətraflı şəkildə müəyyən olunur. İştirakçılar əvvəlcədən xəbərdar edilir. Bu zaman müəllim iştirakçıların hər birinin fiziki hazırlığını yoxlamalıdır. Qrupun hərəkət cürəti və marşrutun seçilməsi göztərilən cəhətlərdən çox asılıdır.

Müəllim gəzinti, yürüş və ekskursiyalar zamanı şagirdləri tədbirin məqsəd və vəzifələri, marşrutun istiqaməti və s. məsələlər haqqında məlumat verməlidir. Təchizat məsələləri yaxşı təşkil olunmalıdır. Uşaqlar mütləq isti yeməklə təmin olunmalıdırlar. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi işində çox mühüm məsələlərdən biri də sanitar – gigiyenik tələblərin gözlənilməsidir.

Əyləncəli oyunlar

Əyləncəli oyunlar sinifdənkənar tədbirlərin ən sadə və kütləvi formasıdır. Bu cür oyunlar bir sinifin çox da böyük olmayan qrupundan təşkil olunur. Oyunların keçirilməsi, necə deyərlər, əvvəlcədən müəyyən olunmuş “oyun saatları”nda təşkil olunur və ümumi rəhbərlik müəllim tərəfindən həyata keçirilir. Əyləncəli oyunlar sinifdənkənar vaxtlarda və tətillərdə aparılır. Uşaqların oyunlarda iştirakı üçün müəyyən günün və saatın müəyyənləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu zaman oyunların keçiriləcəyi yer – məktəb yaxud meydançanın da dəqiqləşdirilməsi vacibdir. Oyunlar açıq havada, küləksiz və soyuq olmayan günlərdə təşkil olunmalıdır. Oyunların keçirilməsi yaşa və uşağın hazırlıq səviyyəsinə uyğun aparılmalıdır. Oyunlar uşaqların maraq və meyllərinə uyğun təşkil edilməli, onun məzmunu sadə şəkildə şərh olunmalıdır.

Oyunları yalnız müəyyən olunmuş, xüsusi saatlarda keçirməklə kifayətlənmək olmaz, həm də səhərlər, bayram və ekskursiya gəzintilərinə də təşkil oluna bilər.

İdman yarışları

İdman yarışları fiziki tərbiyə üzrə sinifdənkənar işlərin maraqlı və əyləncəli formalarından biridir. Bu cür yarışlar fiziki məşğələlər üzrə ev çalışmaları, kollektivdə fiziki mədəniyyət tərbiyəsinə, uşaqların fiziki hazırlıq səviyyəsinin yüksəlməsini, uşaq kollektivinin birləşməsinə, onlar arasında bağlılığı təmin edir. İdman yarışları da, digər növ məktəbin ümumi illik planına daxildir. Tədris işinin başlanğıcında yarışların proqramı və müddəaları, keçirilmə vaxtı dəqiq müəyyənləşdirilir.

İdman yarışlarının ən yaxşı vaxtı tətillərdə – qış, yaz, yay və payız tətillərində keçirilməsidir. İbtidai məktəbdə yüngül atletika, gimnastika üzrə yarışlar daha yüksək səmərə verir. Proqramda

nəzərdə tutulan yarışlar üzrə oyunlar kimi mütəhərrik oyunların öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Mütəhərrik oyunlar üzrə yarışlarda bütün sinfi cəlb etmək mümkündür (Yashchmyadov, Rzayev, s. 141).

Hərəkət təliminin əsasında fiziki təhsilin məzmunu, insanın öz hərəkətlərinin səmərəli idarəedilməsi üsullarını xüsusi təlim prosesində öyrənməsi, hərəkət bacarıqları, vərdişlər və bunlarla əlaqədar zəruri biliklərin qazanılması durur. Fiziki tərbiyənin təhsil cəhəti hər şeydən əvvəl insanın öz hərəkətverici imkanlarından həyati təcrübədə səmərəli şəkildə istifadə etməsi üçün başlıca əhəmiyyət daşıyır. Digər, heç də az əhəmiyyət daşımayan cəhət isə orqanizmin təbii xüsusiyyətlərinə kompleks təsirlərin istiqamətləndirilməsidir. Bu cəhət insanın fiziki keyfiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Fiziki tərbiyənin bu cəhəti fiziki keyfiyyətlərin tərbiyəsi adlanır.

Məktəbdə “Bədən tərbiyəsi” adlı tədris fənni üzrə təhlillərimiz göstərir ki, bizim günlərimizə qədər şagirdlər, əgər belə demək mümkünsə, hərəkət sferada “idmanlaşdırılmış” bacarıq və vərdişləri mənimsəməyə çalışmışlar. Bu isə fiziki tərbiyənin əksərən son məqsədi və praktik, vahid, yeganə meyarları kimi dəyərləndirilmişdir. Məktəblilər hazır hərəkət nümunələri öyrənməklə kifayətlənməməlidirlər. Onlar yaradıcı düşüncəli, fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq müxtəlif qeyri-standart vəzifələrdən çıxış yolu tapmağı bacarmalı, hərəkət məsələlərinin həlli yollarını müstəqil şəkildə yaradıb axtarmağa səy göstərməlidirlər. Hərəkət fəaliyyətinin bütün ehtiyatlarını mənimsəmək, əlbəttə ki, bədən tərbiyəsi dərslərində mənimsəmək, praktik olaraq mümkün deyildir. İndi hərəkət qüvvələrinin müxtəlif modifikasiyasını mənimsəməyi bilməyi məktəblilərə öyrətmək, bu prinsipal imkanları bədən tərbiyəsi dərslərinə gətirə bilmək çox vacib tələbdir.

Həyatda fiziki hərəkətsizlik, işsiz yaşamaq və beləliklə, ahəngdar inkişaf etmək qeyri-mümkündür. Fiziki tərbiyənin məqsədinə belə bir baxımdan yanaşmalı olsaq, göstərməliyik ki, fiziki tərbiyənin başlıca məqsədi gənc nəslin sağlamlığını möhkəmləndirməkdən, onun fiziki, mənəvi qabiliyyətlərini, qüvvə və bacarıqlarını ahəngdar inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Təcrübə göstərir ki, fiziki hərəkətlərlə müntəzəm məşğul olan uşaqlar bədəncə sağlam, qıvrıq, nikbin və gümrəh böyüyürlər. Və sağlam orqanizm isə bütün həyat boyu insana lazımdır (Azərbaycan Respublikasında bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı üzrə 2013-2020-ci illər üzrə milli strategiyanın lahiyəsi, 30 yanvar 2013).

Fiziki tərbiyə prosesinin nəticəsində əsasən aşağıdakılar əldə edilməlidir: sağlam, fiziki cəhətdən kamil, mənəvi keyfiyyətlərə yiyələnmiş insan yetişdirmək. Bunun üçün şagirdlərin sağlamlığının təmin edilməsi və möhkəmləndirilməsi qayğısına qalmalı, onlarda zəruri hərəkət, bacarıq və vərdişlər formalaşdırılmalı, fiziki mədəniyyətə dair zəruri biliklər verilməlidir.

Qeyd edək ki, sovetlər dönməsində fiziki tərbiyə və idman hazırlığı üzrə çoxlu proqramlar mövcud idi. Bunlardan biri məcburi proqram adlandırılır və məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrindən başlamış ali məktəblərə və hərbi hissələrə qədər bütün yaşlarda olan şəxsləri əhatə edirdi. İkinci proqram isə fiziki tərbiyə üzrə özfəaliyyət proqramıdır.

Məcburi proqram üzrə məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində uşaqların fiziki tərbiyəsi ilə məşğul olmaq tərbiyəçilərə həvalə olunmuşdu. Ümumtəhsil məktəblərində isə bir tərəfdən fiziki tərbiyə məşğələləri həyata keçirilir, digər tərəfdən isə şagirdlər müəyyən idman bölmələrində məşğul olurdular. Məktəbli uşaqların bu istiqamət üzrə tərbiyəsi ilə bədən tərbiyəsi müəllimləri və məşqçilər məşğul olurdular. SSRİ dövründə məcburi proqramın əsasını şagirdlərin imkanları nəzərə alınmaqla “Əməyə və SSRİ-nin müdafiəsinə hazırım”(ƏMH) kompleksinin mühüm tələb və normaları təşkil edirdi (Mehrabov və b., 2005).

Bu normalar ilk dəfə 1930-cu ildə qəbul edilmiş, 1972-ci ildə ƏMH normalarının yeni kompleks proqramları təsdiq edilərək istifadə olunmuşdur. Qeyd edək ki, kompleksdə ibtidai hərbi hazırlığa, Vətənin müdafiəsinə, sanitariya-gigiyena qaydalarına aid nəzəri biliklərinə verilməsi nəzərdə tutulurdu. Kompleks proqramda qeyd olunmuşdu ki, fiziki mədəniyyət kütlələrinin məişətinə daxil olmalı, müxtəlif yaşlarda olan adamların hamısı fiziki tərbiyə ilə məşğul olmalıdırlar.

Kompleksin məzmunundan aydın görünürdü ki, ümumtəhsil məktəbi şagirdlərinin fiziki tərbiyəsinin məzmununa cəldlik və cəsurluq, idman sahəsində əvəzedicilər kimi yetişmək, qüvvət və igidlik göstərmək, fiziki kamilliyə nail olmaq və s. bu kimi keyfiyyətlər aid edilirdi.

Müstəqillik dövründə ümumtəhsil məktəbində fiziki tərbiyə işinin məzmununu aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

a) ümumtəhsil məktəbinin bədən tərbiyəsi və idman üzrə məşğələlərinin pedaqoji və metodiki əsaslarının düzgün müəyyənləşdirilməsi.

Məlumdur ki, fiziki tərbiyə iki spesifik cəhəti ilə fərqlənir: hərəkətverici fəaliyyət (hərəkət təlimi) və fiziki keyfiyyətlərin (qabiliyyətlərin) tərbiyəsi. Fiziki fəaliyyətin məktəblilərin həyatında müstəsna rolu vardır. Tədqiqatların nəticəsi sübut etmişdir ki, fiziki təmrinlərlə məşğul olmaq hiss orqanlarının, xüsusilə əzələ-hərəkət hissəsinin və müşahidə qabiliyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu zaman şagirdlərdə müşahidəçilik qabiliyyəti artır, ətrafdakılara qarşı diqqətlik hissi formalaşır. Fiziki hərəkətlərlə mütəmadi məşğul olmaq əsəblərin sağlamlığı üçün əhəmiyyətlidir ki, bu da uşağın müvafiq əqli yüksəlişinə, hafizənin möhkəmlənməsinə əsaslı təsir göstərir. Tədqiqatların nəticələri göstərir ki, uşaqların gün rejiminə hərəkət fəaliyyətinin daxili edilməsi onlarda mənim-səməninin səviyyəsini 0,3-0,7 bal yüksəlir. "Bədən tərbiyəsi və idmanla müntəzəm surətdə məşğul olmaq beynin qidalı, təmiz qanla təchizini yaxşılaşdırır, mərkəzi sinir sisteminin funksional imkanlarını bütün sahələr də yüksəkdir ki, bu da öz növbəsində beynin əsas fizioloji fəaliyyəti olan oynama və tormozlanmanı tənzim edir. Bu proseslər daim qarşılıqlı əlaqədə olur. Orqanizmin hərəkəti sinir sistemində fəallıq yaradır, eləcə də sinir sistemində tormozlanma prosesinin baş verməsi fəallığın dayandırılması ilə bağlıdır" (Yashchmyadov, Rzayev, s. 34).

Hərəkət təliminin əsasında fiziki təhsilin məzmunu, insanın öz hərəkətlərinin səmərəli idarəedilməsi üsullarını xüsusi təlim prosesində öyrənməsi, hərəkət bacarıqları, vərdişlər və bunlarla əlaqədar zəruri biliklərin qazanılması durur. Fiziki tərbiyənin təhsil cəhəti hər şeydən əvvəl insanın öz hərəkətverici imkanlarından həyatı təcrübədə səmərəli şəkildə istifadə etməsi üçün başlıca əhəmiyyət daşıyır.

Digər, heç də az əhəmiyyət daşımayan cəhət isə orqanizmin təbii xüsusiyyətlərinə kompleks təsirlərin istiqamətləndirilməsidir. Bu cəhət insanın fiziki keyfiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Fiziki tərbiyənin bu cəhəti fiziki keyfiyyətlərin tərbiyəsi adlanır.

Fiziki tərbiyə keyfiyyətinin mahiyyəti müəyyən mənada onun idarəedilməsi ilə bağlıdır. Onun idarəedilməsi amili bilavasitə hərəkət fəaliyyət prosesidir. Hərəkətverici fəaliyyətin köməyi ilə fiziki məşqlər, təmrin və çalışmaları təşkili, digər fiziki tərbiyə vasitələri ilə orqanizmin funksional vəziyyətində geniş daizoponda kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri aparılmasına nail olmaq olar. Fiziki keyfiyyətlərin bu cür tərbiyə olunması prosesi ona görə zəruridir ki, müəyyən şərtlər daxilində dəyişikliklərin səviyyəsi və istiqaməti fiziki inkişafa əsaslı təsir göstərir. Bu isə hərəkətverici qabiliyyətlərin (güclülük, cəldlik, çeviklik və s.) təzahürünə kömək edir, iş qabiliyyətlərinin ümumi yüksəlişinə, sağlamlığın möhkəmlənməsinə və orqanizmin təbii xüsusiyyətlərinin təkmil-ləşdirilməsinə, o cümlədən bədən quruluşunun, qədd-qamətin gözəlləşməsinə təsir göstərir.

Fiziki keyfiyyətlər bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqə və təsirdə olduğu üçün birinin digərinə keçməsi də xüsusi tərbiyəvi amil kimi çıxış edir. Məhz buna görə də fiziki tərbiyə şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafının mühüm amillərindən biri, əqli, əxlaqi, estetik tərbiyə keyfiyyətləri kimi zəruri həlqəsi olur (Nəsrullayev, 2003).

Ədəbiyyatda «fiziki tərbiyə» termini ilə yanaşı «fiziki hazırlıq» istilahi da işlənir. Əslində, hər iki termin analogi mənada işlənir. Lakin sonuncu termin birincidən üstün mənaya malikdir. Bu o zaman olur ki, fiziki tərbiyənin tətbiqi istiqaməti əmək və digər fəaliyyət növü tələb etsin. Fiziki hazırlığın nəticəsi iş qabiliyyətinin və hərəkət vərdişlərin yüksəldilməsində, onun mənim-sənilməsinə öz ifadəsini tapır. Ümumi və xüsusi hazırlığı ədəbiyyatda fərqləndirmək möhkəmlənmiş fikirdir.

Ümumi fiziki hazırlıq özündə ixtisaslaşdırılmamış və ya az ixtisaslaşdırılmış fiziki tərbiyə prosesini ehtiva edir. Belə fiziki tərbiyə prosesinin məzmununda müxtəlif növ fəaliyyət üzrə uğurların ümumi ilkin şərtini geniş şəkildə yaratmaq mümkündür. Xüsusi fiziki hazırlıq isə özündə hər hansı bir fəaliyyət üzrə (məsələn, müəyyən idman növləri üzrə) ixtisaslaşmanın tətbiqi xüsusiyyətlərini əks etdirir. Dərinləşdirilmiş ixtisas üzrə keyfiyyət səviyyəsini artırma bilmək xüsusi fiziki hazırlıqda başlıca şərtidir. Hər iki halda (ümumi və xüsusi fiziki hazırlıq prosesində) fiziki

tərbiyənin konkret tətbiqi və əməli rolu – insanın sosial funksiyasını yerinə yetirməsi üzrə hazırlığının praktik əhəmiyyəti kimi üzə çıxır (Kərimov, 2001).

Beləliklə, insanın fiziki keyfiyyətlərinin tərbiyəsi (inkişafın idarəedilməsi) və hərəkətlərin öyrədilməsi (hərəkəti fəaliyyət) xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən fiziki tərbiyə ümumi tərbiyə işinin bir növü, tərkib hissəsi kimi meydana çıxır. Fiziki tərbiyə insanın fiziki hazırlıq prosesinin sosial fəaliyyət (əmək, hərbi və s.) zamanı şərti yerində çıxış edir. Tərbiyənin digər növlərinin birliyində fiziki tərbiyə hərtərəfli inkişafın əsas amillərindən biri kimi xüsusi əhəmiyyət qazanır. Fiziki tərbiyə – ictimai hadisədir. O cəmiyyətin qanunları üzrə cəmiyyətlə birlikdə inkişaf edir, yüksəlir. Fiziki tərbiyə təcrübəsinin sosial istiqaməti və onun təşkili formaları konkret ictimai münasibətlərdən asılıdır.

«Fiziki tərbiyə sistemi» anlayışı fiziki tərbiyənin müəyyən tarixi dövrdə sosial təcrübə tipini ifadə edir. Konkret ictimai formasıyanın şərtlərindən asılıdır. Onun təşkili forması və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməsi ictimai formasıyanın tələb və ehtiyaclarının məcmuyuna bağlıdır.

Azərbaycan Respublikasında təhsilin bütün pilləsini və səviyyəsini əhatə edən təhsil proqramları həyata keçirilir. Təhsil proqramları üzrə mütəxəssis hazırlığı müvafiq qanunvericiliyə və təhsil müəssisəsinin nizamnaməsinə əsasən tənzimlənir. Təhsil kurikulumları xarakterinə görə iki yerə ayrılır: təkyönümlü və şəxsiyyətyönümlü. Təkyönümlü kurikulumlar məzmun etibarilə elm sahəsini, onun mükəmməl anlayışlar sistemini əhatə etməklə, bilavasitə, bu anlayışların mənimsənilməsinə istiqamətləndirilir. Şəxsiyyətyönümlü kurikulumlar isə bilavasitə, həyati bacarıq və vərdişlərə üstünlük verilməsi ilə fərqlənir.

Təlim prosesində təhsil vəzifəsinin bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması, daha sonra onların təkmilləşdirilməsinin həyata keçirilməsi başlıca məsələdir (Nərimanov, Əliyeva və Nərimanov, 2004).

Fiziki tərbiyə sistemi yalnız fiziki tərbiyə üzrə ayrı-ayrı praktik hadisələri yox, həm də bu sistemin konkret olaraq cəmiyyətdə təşkili və məqsədyönlü istifadəsi şərti olur. Fiziki tərbiyə sisteminin inkişafı şərtləri elementar və yüksək inkişaf münasibətlərindən, geniş sferada yayılması üçün məhdudiyətlərin aradan götürülməsi məqsədilə təşəbbüslərdən, onun yaranması və inkişafına dövlətin qayğı və diqqətindən çox asılıdır.

Fiziki tərbiyə nəzəriyyəsində bir sıra anlayışlar vardır ki, bunlardan aşağıdakıları göstərmək olar: fiziki mədəniyyət; fiziki tərbiyə; fiziki inkişaf; fiziki kamillik; fiziki təhsil; fiziki hazırlıq; fiziki məşğələ; hərəkəti fəallıq; hərəkəti fəaliyyət; idman.

Fiziki mədəniyyət cəmiyyətin ümumi mədəniyyətinin tərkib hissələrindən biri olub, insanın öz sağlamlığını möhkəmləndirməsi, fiziki qabiliyyətlərini inkişaf etdirməsi, onun çevik və gümrəh böyüməsi üçün tarix boyu əldə edilmiş nailiyyətlərinin məcmuyunu ifadə edir. Geniş anlayış kimi mədəniyyət üç yerə bölünür:

Cəmiyyətə aid fiziki mədəniyyət. Fiziki mədəniyyətin bu növü müəyyən konkret tarixi dövrdə cəmiyyətin əldə etmiş olduğu fiziki mədəniyyət təcrübəsindən ibarətdir.

Kollektivə aid fiziki mədəniyyət. Kollektivin fiziki mədəniyyəti kollektiv üzvlərinin fiziki qabiliyyətlərinin inkişafını əks etdirir.

Fərdin fiziki mədəniyyəti. Bu növ mədəniyyət fərdin öz fiziki qabiliyyətlərinin inkişafı qayğısına qalması, sağlamlığını mühafizə etməsi, gümrəh və çevik olmaqdan ömrü həyata keçirdiyi tədbirlər sistemidir.

Professor Bəşir Əhmədovun da qeyd etdiyi kimi, hələ ötən əsrdə pedaqoji-metodik ədəbiyyatda rus dilindəki «fizkultura» anlayışını Azərbaycan dilində «bədən tərbiyəsi» şəklində tərcümə etmək ənənə halını almışdır. Bunu düzgün hesab etmək çətindir, ona görə ki, həqiqətdə «fiziçeskaya» sözünü «bədən», «kultura» sözünü isə «tərbiyə» kimi tərcümə etməyi elmi cəhətdən əsaslandırmaq qeyri-mümkündür. Bundan əlavə «tərbiyə» məfumu pedaqoji anlayışdır, lakin «fizkultura» pedaqoji anlayışlar sırasına daxil deyildir. Qeyri-pedaqoji anlayış olan «fizkultura» ifadəsini pedaqoji anlayış olan «bədən tərbiyəsi» məfumu ilə ifadə etməyə ixtiyarımız yoxdur (Yashchmyadov, Rzayev, s. 292-293).

Fiziki mədəniyyət sosial fəaliyyətin bir sahəsidir. O, insanın sağlamlığına, fiziki qabiliyyətlərinin inkişafına istiqamətlənmişdir. Fiziki mədəniyyət cəmiyyətin insanın fiziki kamilliyi

sahəsində maddi və mənəvi dəyərlərinin məcmuyunu əks etdirir. Hər hansı bir mədəniyyəti fərqləndirən xüsusiyyət onun yaradıcı başlanğıca malik olmasındadır. Təbii ki, tam əminliklə deyə bilərik ki, fiziki mədəniyyət məfhumu altında yaradıcı fəaliyyət başa düşülür, insanın yeniləşməsi, kamilləşməsi nəzərdə tutulur. Fiziki mədəniyyət “insanın sağlamlığına, mədəniləşdirilməsinə” istiqamətləndirilmişdir. Çox qədim və məşhur aforizm var: sağlam bədəndə sağlam ruh olar. Ona görə də vacibdir ki, bədənin, qədd-qamətin «mədəni» şəkli salınmasına, eyni zamanda uşaq şəxsiyyətinin harmonik inkişafına nail olunsun, onun hərəkət azadlığı təmin edilsin, fəal və yaradıcı olsun. Bu və ya digər xəstəlik insanın diqqətsizliyi, buraxdığı səhv və xətalər nəticəsində yaranır ki, belə zərərli hallardan, xəstəliklərdən yaxa qurtarmağın çarəsi isə yüksək səviyyədə fiziki mədəniyyətə yiyələnməkdən ibarətdir.

Tədqiqatçı Mobil Aslanlı idmanın insan həyatında rolu haqqında tədqiqatında yazır: “Yer üzünün əsrəfi, ən qüdrətli varlığı, dünya möcüzələrinin ən böyük möcüzəsi olan insanın sağlamlığı, onun yaradıcılıq imkanları müasir ekoloji böhranın çox ciddi narahatlıq yaratdığı bir zamanda daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu bir həqiqətdir ki, böyük elmi-texniki nailiyyətlər insanın sağlamlığını bədən tərbiyəsi və idman qədər möhkəmlədə bilmir. Əksinə, elmi-texniki nailiyyətlər tədricən fiziki əməyi sıxışdırıb aradan çıxardığına görə, təbiətən mütəhərrik olan insanın fiziki hərəkətlərini məhdudlaşdırır, bədən üzvlərinin ahəngdar inkişafına mane olur.

Ümumi rəy göstərir ki, sağlamlığı möhkəmləndirmək üçün ən yaxşı amil bədən tərbiyəsi və idmandır. Sağlam bədənsiz kifayət qədər təmin olunmuş həyat, həqiqi insan xoşbəxtliyi mənasızdır. Sağlamlıq heç bir xəzinə ilə müqayisə edilməyəcək dərəcədə insan həyatına şənlik və xoşbəxtlik verir» (Aslanlı, 1993, s. 173).

Müasir fiziki tərbiyə sistemində idman daha çox görünən «yer» tutur. İdmanın nüvəsində yarış fəaliyyəti spesifik xüsusiyyətdir. Güc, qabiliyyət, bacarıq nümayiş etdirə bilmək idmançı üçün səciyyəvi keyfiyyətdir. İdmanda yarış fəaliyyəti ilk əvvəl mübahisə, bəhsləşmə, münaqişəli məsələləri həll etmək kimi xüsusiyyətləri özündə əks etdirir ki, burada yoldaşlıq münasibətlərinin qurulmasına səyləri birləşdirmək zərurəti yaranır. İdman çoxtərəfli ictimai hadisədir. Özünün tarixi inkişaf prosesində idman cəmiyyət mədəniyyətində fiziki və mənəvi rolunu açıq-aydın göstərə bilmişdir. Beləliklə, geniş mənada «idman anlayışı» – xüsusi yarış fəaliyyəti, ona xüsusi hazırlıq, insanlar arasında xüsusi münasibətlər və həmin münasibətlərin bu fəaliyyət sferasında yaradılması, onun nəticələrinin ictimai əhəmiyyəti ilə seçilir (Orta ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün bədən tərbiyəsi proqramları, 1996).

Fiziki tərbiyənin məqsədinin müvəffəqiyyəti üçün bir sıra vasitələrdən istifadə olunur. Əksər pedaqoji ədəbiyyatda fiziki tərbiyənin mühüm vasitələri kimi aşağıdakılar göstərilir:

- a) xüsusi çalışmalar,
- b) təbii amillər,
- c) gigiyenik amillər.

Lakin nədənsə son dövrlərdə pedaqogikaya aid dərsləklərdən birində «fiziki tərbiyənin əsas etibarilə dörd vasitəsi vardır» deyərək onların gimnastika, oyun, turizm və idman olduğu bildirilir (Fiziki tərbiyənin nəzəriyyə və metodikas fənnindən mühazirə konspektləri, 2015, s. 386).

Fiziki çalışmalar dedikdə, fiziki tərbiyə qarşısında duran məqsədin həyata keçirilməsi üçün tətbiq olunan hərəkətlər sistemi nəzərdə tutulur. Bu cür çalışmaların hər bir tipi elə spesifikdir ki, yalnız müəyyən keyfiyyətlərin formalaşmasına xidmət göstərə bilər. Məsələn, qaçış prosesində formalaşan keyfiyyətlərlə, deyək ki, ştanq qaldırma prosesində formalaşan keyfiyyətlər arasında xeyli fərq vardır. Buna görə də hərəkət növünün seçilməsi, hər şeydən əvvəl, formalaşdırmaq istədiyimiz keyfiyyətlərin təbiətindən, spesifik xüsusiyyətlərindən, daha dəqiq desək, məzmunundan asılıdır.

Fiziki çalışmalar üç qrupa bölünür:

- ciddi parlament üzrə icra olunan hərəkətlər (bədi gimnastika, akrobatika və s.),
- prosesin nəticələri ilə ölçülən hərəkətlər (ağır atletika, üzgüçülük, velosiped sürmək və s.),
- situativ hərəkətlər (güləş, şahmat, dama oyunu və s.).

Nəticə

Birinci qrup hərəkətlərdə prosessual dəqiqlik, texnikaya ciddi əməl etmək əsas götürülür; ikincidə, mühüm əlamət ondan ibarətdir ki, hər şey məqsədə nail olmaq, konkret nəticə əldə etmək baxımından ölçülür; üçüncü qrupa isə elə hərəkətlər daxildir ki, idmançının ustalığı rəqibin yaradıcı mürəkkəb situasiyalarından məharətlə baş açmasında görülür.

Ədəbiyyat

1. Ağayev, H. H., Hüseynov, C. C. (1989). *Azərbaycan uşaq mütəhərrik oyunları*.
2. *Azərbaycan Respublikasında bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı üzrə 2013-2020-ci illər üzrə milli strategiyanın lahiyəsi*. 30 yanvar 2013-cü il.
3. Aslanlı, M. (1993). *Fiziki mədəniyyət və ya mənəvi kamillik*. Maarif.
4. *Fiziki təbiənin nəzəriyyə və metodikası fənnindən mühazirə konspektləri* (dərs vəsaiti). (2015).
5. Kazımov, N. (2006). *Məktəb pedaqogikası*. Çarşıoğlu.
6. Kərimov, Y. (2001). *İbtidai sinif müəlliminin stolüstü kitabı*.
7. Mehrabov, A., Abbasov, Ə., Zeynalov, Z., Həsənov, R. (2005). *Pedaqoji texnologiyalar*.
8. Nəsrullayev, M. Ə. (2003). *Məktəblilərin fiziki tərbiyəsi* (dərs vəsaiti).
9. Nərimanov, Ə. A., Əliyeva, G. T., Nərimanov, E. Ə. (2004). *İdman gimnastikası*.
10. *Orta ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün bədən tərbiyəsi proqramları*. (1996).
11. Yashchmyadov, B., Rzayev, A. *Pedaqogikadan mütəşəkkil konspektlər*.

Daxil oldu: 09.09.2024

Baxışa göndərildi: 13.11.2024

Təsdiq edildi: 29.12.2024

Çap olundu: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/29-34>

Sevda İsmayılova
Bakı Dövlət Universiteti
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0003-4450-6153>
sevdaismayilova@rambler.ru

1930-cu illərin repressiyaları və Bakı Dövlət Universitetinin tələbələri (1933-1936)

Xülasə

1930-cu illər repressiyaları Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərinə böyük zərbə vurdu. Ali məktəblər içərisində BDU-da repressiyaya məruz qalmış tələbələrin sayı digər ali məktəblərdən çox olmuşdu. Məqalədə müstəqil fikrini söyləyən tələbələrin aqibətinin “demokratik və humanist” sovet rejiminin ədalətsiz siyasətinin qurbanı olması, onların sosial mənşələrini gizlətmək, əksinqilabçı-trotskiçi-zinoviyevçi fəaliyyət, partiya və hökumət rəhbərini, xüsusən Stalini nüfuzdan salmaq və s. kimi ittihamlara məruz qalması, BDU-dan, komsomol sıralarından xaric edilmələri, azadlıqdan məhrum edilmələri, müxtəlif cəzalara məhkum edilmələri məsələsi araşdırılır. Universitet rektorlarının (xüsusən Balabəy Həsənbəyov (O özü də 1937-ci ildə repressiyaya məruz qaldı)) tələbələr haqqında rayonların Xüsusi Şöbələri, partiya, icraiyyə komitələrinə və digər ünvanlara göndərilən sorğuların təşkilatçısı olmaları kimi hallar şərh edilir. Sovet rejiminin Azərbaycan xalqının milli ruhunu məhv etmək üçün onun milli-mənəvi dəyərlərinə böyük zərbə vürməsi göstərilir.

Açar sözlər: 1933-1936-cı illər, repressiyalar, Bakı Dövlət Universiteti, tələbələr, sosial mənşə, əksinqilabçı-trotskiçi-zinoviyevçi fəaliyyət, partiya və hökumət

Sevda İsmayılova
Baku State University
PhD in History
<https://orcid.org/0000-0003-4450-6153>
sevdaismayilova@rambler.ru

The Repressions of the 1930s and the Students of Baku State University (1933-1936)

Abstract

The repressions of the 1930s dealt a great blow to the national and moral values of Azerbaijan. Among higher education institutions, the number of students who were subjected to repression at BSU was greater than others. The article illuminates the fate of students who expressed their independent opinions as victims of the unjust policy of the “democratic and humanist” Soviet regime, their exposure to accusations such as concealing their social origins, counter-revolutionary-trotskyist-zinovievist activities, discrediting the party and government leader, especially Stalin, etc., their expulsion from BSU and the Komsomol, imprisonment, and various punishments. Cases are commented on, such as the fact that university rectors (especially Balabey Hasanbeyov (who himself was subjected to repression in 1937)) were the organizers of inquiries about students sent to the Special Departments of the regions, party and executive committees, and other addresses. It is shown that the Soviet regime dealt a great blow to the national and spiritual values of the Azerbaijani people in order to destroy their national spirit.

Keywords: 1933-1936s, repressions, Baku State University, students, social origin, counter-revolutionary-trotskyist-zinovievist activity, party and government

Giriş

Sovet hakimiyyətinin Azərbaycanda milli-mənəvi sahədə həyata keçirdiyi siyasətin tərkib hissəsi olan, Azərbaycan cəmiyyətinin zəkalarını, düşünən beyinlərini, yaradıcı şəxslərini, özündə azərbaycançılıq fikirlərini daşıyan təbəqəsini məhv etməyi yönəlmiş 1930-cu illər repressiyaları ali məktəb tələbələrindən, xüsusən də Bakı Dövlət Universitetinin (bəhs edilən dövrdə Azərbaycan Dövlət Universiteti) tələbələrindən də yan keçməmişdi. Rusiya Federasiyası Federal Təhlükəsizlik Xidməti arxiv göstəricilərinə görə siyasi əsaslar üzrə SSRİ-də 1937-ci ildə 936.750 nəfər, 1938-ci ildə isə 638.509 nəfər, ümumilikdə 1.575.259 nəfər həbs edilmiş, onların böyük bir qismi isə güllələnmişdi (Lubyanka, 2004, s. 659-650). Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətinin arxiv materiallarına görə Azərbaycanda 1 yanvar 1934-cü ildən 1 yanvar 1939-cu ilə qədər 27458 nəfər “əksinqilabi” və “antisovet” fəaliyyətinə görə cəzalandırılmışdır. Bu tələbələr sosial mənşələrini, partiya mənsubiyyətlərini gizlətmək, əksinqilabçı-trotskiçi fəaliyyət, partiya və hökumət rəhbərinə qarşı terror aktları hazırlanması, Stalini nüfuzdan salan fikirlər söyləmək, hakimiyyət çevrilişi, cəsusluq, və s. kimi ittihamlarla müxtəlif cəzalara məhkum edilmişdilər.

Tədqiqat

Tələbələrin sosial mənşələrini gizlətmək hallarına görə sıxışdırılması

Tələbələrin sosial mənşələrini gizlətmək halları ilə bağlı işlərin sayı o qədər artmışdı ki, AK(b)P MK-nın Bakı Komitəsi “Ali təhsil müəssisələri və texnikumlardan sosial mənşəyinə görə xaric edilmişlərin ərizələrinə baxılması üçün komissiya yaradılması haqda” qərar qəbul etmişdi. AK(b)P MK və Bakı Komitəsi-nin katibi M. C. Bağirovun imzası ilə aşağıdakı tərkib təsdiq edilmişdi:

1. M.Şahbazova – XMK
2. Ozerova – AK(b)P MK
3. Həsənbəyova – ADU
4. M. Məmmədov – VPI

5. Markarova – ALKGİ MK (ARDA: 2). Universitet rektorları (xüsusən Balabəy Həsənbəyov. (O özü də 1937-ci ildə repressiyaya məruz qaldı)) tələbələr haqqında Rayonların Xüsusi Şöbələri, partiya, icraiyyə komitələrinə və digər ünvanlara göndərilən sorğuların təşkilatçısı olmuşlar. Sorğular əsasən bu məzmununda olurdu: tələbənin atası inqilaba qədər, sonra və indi nə işlə məşğul olub; hansı təsərrüfata malik olub; rayonda nüfuzlu şəxsdirmi; mülkədar zümrəsinə mənsubdurmu. (ARDA: 199). Belə tələbələrdən biri ADU-nun fizika-riyaziyyat fakültəsinin tələbəsi Ədhəm Şıxlinski olmuşdu. Rektor B. Həsənbəyov onun sosial mənşəyi ilə bağlı Sənaye Texnikumunun partiya katibinə, AK(b)P Qazax rayon katibinə sorğu göndərmişdi. Onun sosial mənşəyi, təhsildə töhmət alması, əmək intizamını pozması, texnikumun ictimai həyatı ilə əlaqədar olması sorğulanırdı. (ARDA: 23). AK(b)P Qazax rayon katibinə ünvanlanmış sorğudan məlum olur ki, Şıxlinski Ədhəmin atası Mamay Şıxlinski 1918-ci ildə “xalq” tərəfindən xalq komissarı seçilmiş, lakin bu vəzifədə qısa müddət çalışıb ondan “imtina etmişdi”. Bu məlumatların soruşulmasının Şıxlinski Ədhəmin universitetdə saxlanıb saxlanmaması ilə əlaqədar olduğu göstərilir. ADU partiya komitəsinin katibi Qurban Həsənovun məxfi qrif altında AK(b)P VPK-nin katibi Raxmeyevaya yazılı məruzəsində ADU-da partiya əleyhinə müəllim və tələbələr tərəfindən çıxışlar baş verdiyi, sinfi cəhətdən yabançı ünsürlərin universitetə soxulub saxta sənədlərlə keçmişlərini gizlətdikləri bildirilir. Məlumata görə Şıxlinski Ədhəm öz sorğu vərəqində atası Mamay bəyin 1917-1918-ci illərdə Qazax qəzasında komissar olduğunu göstərib. Əslində isə onun atası bəzi partiyalı yoldaşların təsdiq etdiyi kimi, Müsavat partiyasına rəhbərlik edib. Bu tələbədən sosial mənşəyinə görə əlavə sənəd tələb edildikdə (valideynlərinin oktyabr inqilabına qədər məşğuliyyəti haqqında) o, ziddiyyət təşkil edən sənəd təqdim edib. Məruzədə qeyd edilir ki, hazırda həmin keçmiş müsavatçı vəkil, əmi isə Gəncə Beynəlmiləl Pedaqoji Texnikumunda müəllim işləyir (ARDA, 31-32). ADU partiya komitəsinin katibi Qurban Həsənovun həmin məruzəsində fizika-riyaziyyat fakültəsinin digər bir tələbəsi Vəzirovdan bəhs edilir. Vəzirov partiya mənsubiyyəti olmadığı halda ASSR Cavanşir Xalq Təchizat İdarəsi Partiya kollektivindən ona AK(b)P-yə namizəd olması haqda 121 sayılı xasiyyətnamə vermişlər. Tələbə isə sorğu vərəqinin “partiya mənsubiyyəti” xanasında 11093

saylı partiya bileti olduğunu göstərib. Yoxlanılmamış məlumatlara görə tələbə Qarabağın bəy ailəsinə mənsubdur. Sonda bu tələbələrə aid müvafiq ölçülər götürüləcəyi bildirilir (ARDA, 31). ADU partiya komitəsinin 14.11.1935-ci il tarixli iclasının qərarı ilə fizika-riyaziyyat fakültəsinin tələbəsi Vəzirovu bəy oğlu olduğu halda partiya və komsomol orqanlarını aldadaaraq saxta xasiyyətnamə ilə sosial mənşəyini gizlədərək özünü partiyaya namizəd kimi göstərdiyinə görə sinfi cəhətdən yabançı ünsür kimi ADU-dan xaric etmişlər (ARDA, 6). Elə həmin iclasda seçki hüququndan məhrum edilmiş iri torpaq sahibi, keçmiş bəy oğlu olduğu halda özünü “fəhlə oğlu” kimi təqdim etdiyinə görə fizika-riyaziyyat fakültəsinin digər tələbəsi Mehdi Aslanov da ADU-dan xaric edilmişdir. İclas qərarının maddələrinə görə onların şəxsiyyətinin aydınlaşdırılması və lazımi ölçü götürülməsi üçün materiallar DİXX-yə göndərməli, 16.11.1935-ci il tarixində isə fakültə tələbələrinin iclasında ADU-dan xaric edilmiş bu tələbələrin məsələsi müzakirə edilməli idi. Məruzəçi tələbələr Həsənova (fizika-riyaziyyat fakültəsi), Slavniy (tarix fakültəsi), Polyakova (biologiya fakültəsi), Aleksandrova (kimya fakültəsi) təyin edilmiş, Həsənbəyov tarix, kimya fakültəsinə, Mnasakanov fizika-riyaziyyat və biologiya fakültəsinə təhkim edilmişdilər (ARDA: 6). ADU tələbələrinin sosial mənşəyi ilə növbəti sorğulardan biri də yenə rektor Həsənbəyov tərəfindən məxfi qriflə Xızı rayonu icra komitəsinin Altiyağac kənd rəhbərinə ünvanlanmışdı. Orada ADU tələbəsi Polyakov İvan Lukiçin sosial mənşəyinin araşdırılması, atası Polyakov Lukanın sovetləşməyə qədər və hazırkı vəziyyəti (yəni indi o kolxozçudurmu, oğlu atası ilə əlaqə saxlayırmı) sorğulanır (ARDA, 29). Altiyağac kənd soveti sədrinin 2.III.1935-ci il tarixli arayışında (əlyazma) Polyakov Lukanın qolçomaqlıqdan salınmış olduğu və pravoslav dini şurasının sədri olduğu, oğlunun atası ilə əlaqə saxladığı bildirilir (ARDA, 32). Rektor Həsənbəyovu və gizli hissə müdiri Qritsenkonu bu əlyazma təmin etmir. O, bu dəfə Xızı rayon İcra Komitəsinin sədri Sadıxova məxfi qrifli 16.III.1935-ci il tarixli müraciətində Polyakovun ADU-ya daxil olarkən anketində atasının ticarətçi olduğunu, seçki hüququndan məhrum edildiyini, atası ilə əlaqəsi olmadığını, 1930-cu ildə kəndə gedib ona mənsub olan torpaq sahəsini Stalin adına kolxoza təhvil verdiyin göstərdiyi, ancaq atasının pravoslav dini şurasının sədri olduğunu gizlətdiyi bildirir. Polyakovun atası ilə əlaqəsinin sənədləşməsi təsdiq edilməsini israr edərək əks halda onun universitetdə qalma məsələsinin qoyulacağını bildirir (ARDA, 30). Xızı rayon İcra Komitəsinin sədri Sadıxovun 25.11.1935-ci il tarixli cavabında Altiyağac kənd sovetinin 2.III.1935-ci il tarixli 203 sayılı arayışında Polyakov İvan Lukiçin sosial mənşəyinin aydın səciyyətləndirildiyi və RİK onun ADU-dan kənarlaşdırılmasını zəruri hesab etdiyi göstərilir (ARDA, 31). Bu sənədlərdən görüldüyü kimi tələbələrin sosial mənşələrini gizlətmək hallarına qarşı sıxışdırılması kütləvi hal almışdı. ADU-nun tarix fakültəsinin 11.04.1935-ci il tarixli iclasında ADU-dan xaric edilmiş fizika-riyaziyyat fakültəsinin tələbəsi Hüseyinov Məcidin məsələsinə baxılmış, əksinqilabi fəaliyyətinə görə sürgün edilmiş molla oğlu olduğu halda saxta sənədlərlə sosial mənşəyini gizlədərək özünü kolxozçu oğlu kimi təqdim etməsi və ADU rəhbərliyini aldadaaraq universitetin proletar tələbələri tərkibinə soxulması bildirilmişdir. Göstərilmişdir ki, o nəinki saxta sənədlərlə sosial mənşəyini gizlətməmiş, eyni zamanda heç bir partiya mənsubiyyəti olmadığı halda özünü partiyaya namizəd kimi təqdim etmişdir. Bu məsələdən siyasi nəticə çıxararaq ADU-nun tələbələri tərkibinə nüfuz etmiş ictimai cəhətdən yabançı ünsürlərlə mübarizədə sayıqlığı artırmaq lazım olduğu xüsusilə qeyd edilmişdir. İclasda onun komsomol sıralarından xaric edildiyi bildirilmiş, Stalinin “qolçomağı boynu yoğunların içində yox, müxtəlif maska altında da aşkarlamaq olar” ifadəsini misal gətirərək, Hüseyinovun vəziyyətinin də Stalinin dediyinə uyğun olduğu göstərilmişdir. İclas iştirakçılarından İbrahimov M.Hüseyinovun Azərbaycan radiokomitəsində çalışdığını, özünün partiyaya mənsub olduğunu bildirdiyini söyləmişdir. İbrahimov M.Hüseyinovun işdən çıxarılması üçün ADU partiya komitəsinin qərarının radiokomitəyə də bildirilməsinin və onun məsuliyyətə cəlb edilməsinin zəruri olduğunu qeyd etmişdir. Tokaryevski isə sinfi düşmənin proletar tələbə mühitinə nüfuz etdiyini, komsomolçu tələbələrin isə 7 ay ərzində sinfi düşməni ifşa etmədiyini bağışlanılmaz hal kimi qiymətləndirmişdir (ARDA, 25). Abdullayev ali məktəblərdə kütləvi-partiya işi haqqında “Pravda” qəzetində dərc edilmiş məqalədə tələbələr qarşısında ictimai cəhətdən yabançı ünsürlərlə mübarizədə hansı tapşırıqlar qoyduğunu vurğulamışdır. Məqaləni dəstəkləyən Ə. Dadaşzadə saxta sənədlərlə ADU-ya daxil olmuş M. Hüseyinovun məhkəməyə verilməsini təklif etmişdir. İclasın yekun qərarına görə

M.Hüseynovun saxta sənədlərlə sosial mənşəyini gizlətdiyi, saxtakarcasına özünün partiya mənsüb olduğunu göstərdiyi üçün rektorluğun onu ADU-dan xaric etməsi qərarı bəyənilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, sinfi düşmən hələ axıradək məhv edilmədiyinə görə ADU tələbə və dinləyiciləri inqilabi sayıqlıqlarını artırmalı, özünütənqidlə müxtəlif üsullarla tələbələr arasına soxulmuş antisovet düşmənləri ifşa etməlidirlər (ARDA, 25 arx.).

“Əksinqilabçı-trotskiçi-zinoviyevçi fəaliyyətə, partiya və hökumət rəhbərini nüfuzdan salan fikirlərinə” görə günahlandırılan tələbələr. Belə “fikirlərinə” görə, məsələsi partiya, tələbə iclaslarına qoyulub universitetdən xaric edilən tələbələrdən biri də ADU-nun fizika-riyaziyyat fakültəsinin ikinci kurs tələbəsi Ələskərov Ənvər Məşədi Salman oğlu olmuşdu. Ən acınacaqlısı o idi ki, bu icaslarda tələbə haqqında çıxış edib müstəqil fikir söyləyən digər tələbələrin ifadələri də nəzarətə götürülürdü, siyasi səhv sayılırdı. ADU partiya komitəsinin 25.10.1935-ci il tarixli iclasının qərarı ilə fizika-riyaziyyat fakültəsinin ikinci kurs tələbəsi Ələskərov Ənvər Məşədi Salman oğlu ictimai-yabançı ünsür kimi universitetdən xaric edilmişdi (Qərarı ADU partiya komitəsinin katibi Mnasakanova imzalayıb) (ARDA, 244). Bu məsələlər bir qayda olaraq müzakirə üçün tələbə yığıncağına qoyulurdu. Əslində tələbələr “tələbələr bir-birini dostluq münasibətləri və söhbətlərdə öyrənməlidirlər” tapşırığı ilə satqına çevirirdilər. 27.10.1935-ci il tarixli tələbə yığıncağında Ə.Ələskərovun məsələsinin müzakirəsində həmin fakültənin tələbəsi Salamov Ə.Ələskərovun yabançı ünsürün oğlu kimi ADU-dan xaric edilməsi və sonrakı işdə sinfi sayıqlığın yüksəldilməsi, lazımı tədbirlər görülməsinin zəruriliyindən bəhs edərək “balıq başından iylənər” ifadəsini işlətməmişdi. Bu ifadəsinə görə Salamovdan yazılı izahat alınmış, o da bu ifadə ilə qətiyyətlə ali orqanları nəzərdə tutmadığını, universitetdə sinfi-yabançı ünsürlərin aşkarlanması üçün belə dediyini israr etmişdi. Məruzəçi Babayev isə Salamovu böhtanlayaraq onun sinfi mübarizəni guya yarış adlandırdığını bildirmişdi (ARDA, 243). Sovet repressiya maşınının məsələni sonlandırması üçün tələbə yığıncağına məruzəçi təyin edilmiş partiya üzvləri Nəbiyev, Babayev, Əzimzadənin ADU partiya komitəsinin katibi Mnasakanovaya məlumatı qəbul edilmişdi. Tələbə Salamovun bu məlumatda (31.10.1935) necə günahlandırıldığına nəzər salaq: “Tələbə Salamov müzakirələrdə çıxış edərək məsələnin ümumi yığıncağa çıxarılmasını qınayaraq bildirdi ki, bu tələbələr bir-birinə qarşı qoyur, çəkişməyə səbəb olur. Sayıqlığı ancaq xüsusi briqadalarla həyata keçirmək olar. Ələskərovun universitetdə qalması səbəbi isə, yalnız çürümüş ADU rəhbərliyində ola bilərdi. Yəni “balıq başından iylənər”. 7 nəfərin çıxış edib Salamovu qınamasından sonra da o çıxış edərək bildirdi ki, bizim çıxışlarımız özünütənqidin boğulmasıdır”. İclasın sonunda Salamovdan tələb edilmişdi ki, öz çıxışını yazılı şəkildə tərtib edib, ADU partiya komitəsinin katibinə təqdim etsin (ARDA, 242). ADU partiya komitəsinin katibi Mnasakanovanın AK(b)P məktəblər şöbəsinin rəhbəri İsmayılova və AK(b)P Vorosilov RK ikinci katibinə göndərdiyi təqdimatında (IV.1936) “tələbələr bir-birini dostluq münasibətləri və söhbətlərdə öyrənməlidirlər” tapşırığına əməl edən (ARDA, 243) tarix fakültəsinin I kurs tələbəsi Q. Sadıqovun öz tələbə yoldaşı Sərvər Bədəlbəyli haqda məlumatı əks olunub. Məlumatla görə S. Bədəlbəyli tələbələr arasında Trotskinin fikirlərini təbliğ etmiş, “Trotskinin kitabına malik olmadan onun yaradıcılığı haqqında tənqidi fikir söyləyə bilmərəm” söyləmiş, “əksinqilabçı-millətçi” çıxışlar etmişdir. Millətçi təbliğat aparən tarix fakültəsinin II kurs tələbəsi Qaziyevlə daim əlaqədə olmuşdur (məlumatla görə Qaziyev tarix fakültəsi tələbələrinin kafedraya nümayəndə seçkəsində iclası iki yerə bölərək türklərin türk namizədə, rusların da rus namizədə səs verməsi kimi şovinist təkliflər edib. Bu iclasda fakültə partiya təşkilatı katibi Tyutin Qaziyevə etiraz edib, onu qrup həmkarlar təşkilatı katibliyindən çıxarıblar) (ARDA, 25-26). Tarix fakültəsinin I kurs tələbəsi Qara Sadıqovun tələbə yoldaşı Sərvər Bədəlbəyli haqda ADU partiya komitəsi komissiyasına məlumatından: “Qızıl Ordanın hakimiyyəti hazırkı vaxta qədər qalsa idi, Azərbaycan Ordanın nüfuzu altında olardı və türklər mədəniyyətə irəlində olardı. Lakin Qızıl Orda çarizm tərəfindən məhv edildiyinə görə Azərbaycan geridə qaldı. Əgər Azərbaycan İran və ya Türkiyə hakimiyyəti altında olsa idi, o zaman Azərbaycan türklərinin mədəni səviyyəsi daha üstün olardı, nəinki çarizm dövründə və hazırda. Buna görə də türkləri məktəblərə az qəbul edirlər, ADU-nun tarix fakültəsində də onların sayı azdır. Tarix fakültəsinin iki qrupa (türk və rus) ayrılması da türklərin ADU-dan xaric edilməsi məqsədini güdür. Mən istəyirəm ki, Azərənşr Trotskinin kitablarını buraxsın ki, hamı oxusun, tənqid edə bilsin. Yeri gəlmişkən,

yol.Tixomirov da bu haqda bilir”. O,Trotskinin kitabları haqqında qrupda məlumat vermişdi və bunu ancaq mənə deyib. Komsomol iclasında da bildirdi ki, hazırda sinfi mübarizə yoxdur (ARDA, 27). Hətta amansız sovet rejiminin bütün ideoloji göstərişlərinə dəqiq əməl edən tələbə Sadıqov da bütün “söylərinə” baxmayaraq, Mnasakanova tərəfindən Bədəlbəyli haqqında vaxtında məlumat verməməkdə günahlandırılır, bolşevik sayıqlığını itirdiyinə görə Sadıqova partiya cəzası verilməsi təklif edilirdi (ARDA, 25). Nəticədə, AK(b)P katibi M. Bağırov tərəfindən ADU rektoru Həsənbəyova işdən çıxarılma təhdidi ilə xəbərdarlıq edilmiş, professor-müəllim heyətinin tərkibinə yenidən baxılması, tələbələr arasında ideya-siyasi və beynəlmiləl tərbiyəni gücləndirmək tapşırılmış, tarix fakültəsinin dekan müavini Baba Əsgərov tutduğu vəzifədən kənarlaşdırılmışdı (ARDA, 21-21 arx.).

ADU partiya komitəsinin 26.11.1935-ci il tarixli büro iclasında Əli Bayramov adına 4 sayılı tikiş fabrikinin mühafizə rəisi, ADU-nun Hazırlıq kursları tələbəsi Kazakovun Hazırlıq kurslarından xaric edilməsi məsələsi qoyulmuşdu. Müstəqil fikrini söyləyən tələbənin aqibəti “demokratik və humanist” sovet rejiminin ədalətsiz siyasətinin qurbanı olmuşdu. İclasın qərarında göstərilirdi: 1. Kazakov deyib: “Stalin öz inqilabı fəaliyyətinə Parapetdən başlayıb”. Bu, partiyanın sevimli rəhbərinə qarşı trotskiçi- zinovyevçi Kazakovun çox həyasız və alçaq hücumudur; 2. Əli Bayramov adına fabrikin komsomol komitəsi qarşısında Kazakovun komsomoldan xaric edilməsi məsələsini qoymaq; 3. Kazakovun Əli Bayramov adına tikiş fabrikində mühafizə rəisi işləməsinə yolverilməz hesab etmək. Fabrikin müdiriyyəti qarşısında Kazakovun dərhal fabrikdən çıxarılması məsələsini qoymaq; 4. Kazakova aid materialları onun sonrakı siyasi simasının aydınlaşdırılması və ölçü götürülməsi üçün XDİK-ə vermək.

Protokoldan çıxarışı ADU partiya komitəsinin katibi Mnasakanova və məxfi şöbə rəisi Qritsenko imzalamışlar (ARDA, 19).

Nəticə

Beləliklə, 1930-cu illərdə sovet işğal rejimi onu təmin edəcək manqurt kadrlar hazırlanması siyasəti həyata keçirmiş, tələbələri “tələbələr bir-birini dostluq münasibətləri və söhbətlərdə öyrənməlidirlər” tapşırığı ilə satqına çevirmiş, müstəqil fikrini söyləyən tələbələrin aqibəti “demokratik və humanist” sovet rejiminin ədalətsiz siyasətinin qurbanı olmuş, onlar sosial mənşələrini, partiya mənsubiyyətlərini gizlətmək, əksinqilabçı-trotskiçi-zinovyevçi fəaliyyət, partiya və hökumət rəhbərini, xüsusən Stalini nüfuzdan salmaq və s. kimi ittihamlarla ADU-dan, komsomol sıralarından xaric edilmiş, azadlıqdan məhrum edilmiş, müxtəlif cəzalara məhkum edilmişdilər. Sovet rejimi Azərbaycan xalqının milli ruhunu məhv etmək üçün onun milli-mənəvi dəyərlərinə böyük zərbə vurmuşdu.

Ədəbiyyat

1. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 9
2. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 4
3. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 4
4. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 4
5. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 4
6. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 5
7. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 5
8. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 4
9. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 4
10. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 4
11. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 4
12. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 4
13. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 5
14. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 4
15. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 4
16. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 4

17. ARDA, f. 1640, siy. 2, iş 9
18. ARDA, f. 1640, siy.2, iş 4
19. ARDA, f. 1640, siy.2, iş 9
20. ARDA, f. 1640, siy.2, iş 9
21. ARDA, f. 1640, siy.2, iş 9
22. ARDA, f. 1640, siy.2, iş 5
23. Əziz, B., Əmiraslanov, V. (2024). *Bakı Dövlət Universitetinin repressiyaya məruz qalmış müəllim və tələbələri (1937-1940-cı illər)*. I hissə. “Çapar” yayınları.
24. Lubyanka. (2004). *Stalin i qlavnoye upravleniye qosbezopasnosti NKVD. 1937-1938*. Pod red.akademika A. N. Yakovleva. Izd-vo “Materik”.

Daxil oldu: 02.10.2024

Baxışa göndərildi: 08.11.2024

Təsdiq edildi: 24.12.2024

Çap olundu: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/35-39>

Vüqar Abdullayev

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0002-4403-8778>
abvugar@yahoo.de

Almaniyada Azərbaycan diasporunun təşəkkülü tarixindən

Xülasə

Bu məqalədə Azərbaycan diasporunun Almaniya Federativ Respublikasında yaranması, fəaliyyəti və təşəkkülündən bəhs olunur. Diasporumuzun Almaniyada yaranış tarixi və fəaliyyətində açar rolu oynamış ictimai xadimlər haqqında və ümummillə lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra Almaniyada Azərbaycan diasporunun daha da qüvvətlənməsi və ardıcıl işləməsi qeyd olunur. Tarixən qədim köklərə malik olan Almaniya – Azərbaycan əlaqələri, bu əlaqələrin təşəkkülündə əhəmiyyətli rol oynayan insanlardan bəhs olunan məqalədə, hələ Birinci Dünya müharibəsindən əvvəl Azərbaycanda yaranmış alman konsulluğundan söz açılır. Azərbaycanda – Gədəbəydə mis mədənlərində çalışan almaniyalı mütəxəssislərin təkidi ilə bu ərazidə, sonra isə Bakıda yaranmış alman konsulluğunda və onun alman-Azərbaycan dostluq əlaqələrinin yaranmasından bəhs olunur. Eyni zamanda konsulluğun 1905-ci il fevral ayında ermənilərin Azərbaycanın müxtəlif rayonlarında və Bakı şəhərində azərbaycanlılara qarşı törətdiyi qətliamdan da söz açılır. Məqalədə hələ Birinci Dünya müharibəsindən əvvəl və Çar Rusiyası dövründə Azərbaycan ziyalılarının Almaniyada gələcəkdə Azərbaycan diasporunun yaradılmasındakı fəaliyyətindən danışılır. Beləliklə, məqalədə, əsasən, Almaniyada fəaliyyət göstərən Azərbaycan diasporunun fəaliyyətindən, təşəkkülü tarixindən danışılaraq, bu günümüzdə diasporun qloballaşan dünyamızda Azərbaycan reallıqlarını dünya ictimaiyyətinə düzgün şəkildə çatdırmaqda mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi vurğulanır.

Açar sözlər: diaspora, mühacirlər, Almaniya, vətən tarixi

Vugar Abdullayev

National Azerbaijan History Museum
PhD in Art Studies
<https://orcid.org/0000-0002-4403-8778>
abvugar@yahoo.de

The History of the Establishment of the Azerbaijani Diaspora in Germany

Abstract

This article talks about the creation, activity and organization of the Azerbaijani diaspora in the Federal Republic of Germany. About the public figures who played a key role in the history and activity of our diaspora in Germany, and the further strengthening and consistent work of the Azerbaijani diaspora in Germany after the coming to power of General Leader Heydar Aliyev. The German – Azerbaijani relations, which have historically ancient roots, and the people who played an important role in the formation of these relations, are mentioned in the article about the German consulate that was established in Azerbaijan even before the First World War. At the insistence of German specialists working in copper mines in Azerbaijan – Gadabey, the German consulate that was established in this area and then in Baku and its establishment of German-Azerbaijani friendly relations are discussed. At the same time, the massacre of the Armenians in different regions of Azerbaijan and in the city of Baku by the consulate in February 1905 is also mentioned. The article talks about the activities of Azerbaijani intellectuals in Germany before the First World War and

during the period of Tsarist Russia in the creation of the Azerbaijani diaspora in the future. In conclusion, in this article the author emphasizes the activities of the Azerbaijani diaspora, operating mainly in Germany, and the history of its formation, and also reports that today the diaspora is of great importance in our globalized world in accurately conveying the realities of Azerbaijan to the world community.

Keywords: diaspora, immigrants, Germany, homeland history

Giriş

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə yenidən qayıdırdan sonra əksər Avropa ölkələri, o cümlədən Almaniyaya ilə siyasi və iqtisadi əlaqələrin yaranması və təşəkkülü Azərbaycanın xarici siyasətində prioritet mövqə olmuşdur.

Möhtərəm prezident, Heydər Əliyev irsinin layiqli davamçısı İlham Əliyev cənablarının Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə, əsaslı Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş bu əlaqələr daha da genişlənməmişdir. Bu gün Azərbaycan artıq dünyəvi ölkəyə çevrilməkdədir. Ölkəmizin adı mötəbər məclislərdə hörmət və ehtiramla çəkilməkdədir. Əksər vacib, dünya əhəmiyyətli tədbirlərin məhz Azərbaycanda keçirilməsi dünya ölkələrinin dövlətimizə, dövlətçiliyimizə və dövlət başçımıza olan inamın və hörmətin bariz nümunəsidir. Xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən səfirliklərimiz, diplomatlarımızın çəkinmədən dövlətimizin haqlı mövqeyini müdafiə etməsi, bütün dünya ölkələrinin bizə – dövlətimizə olan inamını daha da artırır.

Cənab Prezidentimiz İlham Əliyevin, müzəffər Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə 44 günlük müharibədəki qalibiyyətimiz, torpaqlarımızın, 30 ildən artıq erməni tapdağında qalan vətənimizin bütövlüyü uğrunda apardığımız və 19-20 sentyabr 2023-cü ildə mülki əhaliyə heç bir ziyan vermədən erməni separatçılara qarşı anti-terror əməliyyatımız, “Dağlıq Qarabağ” mifinin darmadağın edilməsi, bütün dünyaya Azərbaycan adlı möhtəşəm, sülhsevər, tolerant bir ölkənin təntənəsini sübut etdi.

Doğrudur, hələ də dünyada ikili standartlar hökm sürməkdədir, hələ də Azərbaycanın tarixi qələbəsini həzm etməyən dövlətlər mövcuddur, lakin tarix hər şeyi olduğu kimi qiymətləndirir, gəc-tez bu dövlətlər də açıq-aydın həqiqətlə barışmalı olacaqlar.

Hal-hazırda, Azərbaycan bütün torpaqlarına həqiqi sahibdir, daha əzəmətli, daha vüqarlıdır.

Tədqiqat

Azərbaycan həqiqətlərinin bütün dünyaya çatdırılmasında dünya ölkələrinin əksərində mövcud olan Azərbaycan diasporunun rolu böyükdür. Doğrudur, hal-hazırda Azərbaycana müxtəlif ölkələrdən jurnalistlər və digər qeyri-rəsmi dövlət təşkilatlarından nümayəndələr gəlir, gözləri ilə Azərbaycanın Xirosimasını – Ağdam və digər viranəyə çevrilmiş Qarabağı, eyni zamanda möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi və tapşırığı ilə bu bölgələrdə aparılan abadlıq-quruculuq işlərini, qaçqın və köçkünlərin yeni tikilmiş binalarda yerləşməsini, yeni salınan hava limanları, infrastrukturun şahidi olurlar. Lakin öz ölkələrində çoxları bu təəssüratı “demokratiya” qorxusundan bölüşə bilmirlər. Məhz buna görə də Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ölkələrinə çatdırılmasında Azərbaycan diasporunun rolu böyük olmalıdır.

Əsaslı 1992-ci ildən qoyulan və bu günədək böyük inkişaf yolu keçən Azərbaycan-Almaniyaya diplomatik münasibətlərindən söz açarkən, qeyd etməliyik ki, azərbaycanlıların ən sıx yaşadığı Avropa ölkəsi, məhz Almaniyadır. Qeyri-rəsmi məlumatlara əsasən Almaniyada 200 000 nəfər etnik azərbaycanlı yaşayır və onlardan 17000 nəfəri bu ölkənin paytaxtı Berlin şəhərində məskunlaşmış (Zeynalova, 2008, s. 54).

Azərbaycanlıların Almaniyaya mühacirət tarixini araşdırdıqda, bunun çox qədim dövrlərə getdiyinin şahidi oluruq (Seyidbəyli, 2013, s. 64). Müəllif azərbaycanlıların Almaniyaya və digər Avropa ölkələrinə mühacirət etməsini 6 mərhələyə bölür:

1-ci mərhələnin hələ orta əsrlərdən hərbi-siyasi şəraitdən asılı olaraq başlamasının, 2-ci mərhələnin Azərbaycanın Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil olduqdan sonra (1804-1917), 3-cü mərhələnin ADR-in süqutundan sonra baş verməsini, 4-cü mərhələnin 1939-1945-ci illərdə, 5-ci mərhələnin azərbaycanlıların Cənubi Azərbaycandan, Şah rejimindən qaçmasında və sonuncu 6-cı mərhələnin 1988-1994-cü illərdə Ermənistandan deportasiya olunmuş Azərbaycanlıların SSRİ-nin

süqutu, Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında olan 7 rayonun erməni terrorçuları tərəfindən zəbt edilməsi ilə başlanması kimi göstərmişdir.

Hələ Çar Rusiyası dövründə Azərbaycan təhsilinin üzləşdiyi çətinliklər azərbaycanlıları bir neçə Avropa ölkələrinə, o cümlədən Almaniya mühacirət etmək məcburiyyətində qoyduğundan seçilən ziyalılarımız məhz çıxış yolunu başqa ölkələrə təhsil dalınca getməkdə görmüşdülər (M. A. Şahtaxtinski, Ə. Şahtaxtinski, M. Q. Əliyev – Əlizadə, T. Cəfərov, A. K. Sadıxov və başqaları).

Azərbaycanda Cümhuriyyət dövründə Almaniya göndərilən 100-dən çox tələbənin bu ölkənin müxtəlif universitetlərində təhsil aldıqdan sonra, geri qayıdanların acınacaqlı həyatından xəbərdar olaraq Almaniya qalması da məlumdur (Seyidbəyli, 2013, s. 64).

Cümhuriyyətin süqutundan sonra, parlamentlə əlaqədar şəxslərin izlənməsi üzündən, xarici ölkələrdə izləndikləri üçün mühacirət edən azərbaycanlılarımızın böyük bir qismi Almaniya məskunlaşmış, bu ölkədə mühacir həyatı keçirməklə bərabər, Almaniyanın mədəni-siyasi və humanitar həyatında yaxından iştirak etmişlər. Cümhuriyyətin qurucularından: Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Ə. Düdənginski, C. Hacıbəyli, M. Musazadə və digərlərinin Almaniya nəşr etdikləri “Azərbaycan jurnalı” və başqa qəzet və jurnallarda alman xalqına Azərbaycan həqiqətlərini bu xalqın öz dilində çatdırmış və Azərbaycanı Şərqdə ilk müstəqillik qazanan dövlət kimi tanıtmışlar. Həmin illərdə Azərbaycandan Almaniya mühacirət etmiş xanım Banu (Banin) 11 bədii əsərin müəllifi kimi, Avropa ölkələrində, o cümlədən Almaniya məşhurlaşmış, bu ölkənin mədəni həyatına öz tövhələrini vermişdir. Əsəd bəy Nisembaumun “Əli və Nino” romanı alman dilində Almaniya oxucularının, Cümhuriyyətin süqutundan sonra Azərbaycanda baş verən hadisələr və bu hadisələr fonunda xalqın azadlıq uğrunda apardığı mübarizə, mərd azərbaycanlı oğulların vətən yolunda şəhidlik zirvəsinə yüksəlməsi ilə tanış edir (Cəfərli, 2003).

1941-1945-ci illərdə alman faşizminin SSRİ-yə qəfil hücumu nəticəsində, Almaniya əsir düşmüş azərbaycanlılarımızın sonrakı aqibətinin fatallığı (geriyə qayıdanların Sibirə sürgün edilməsi) onların bu ölkədə qalmasına və yaşamasına səbəb olmuşdur. Alman xalqının siyasi-mədəni və humanitar həyatında yaxından iştirak edən həmyerlilərimiz bu ölkədə nəşr etdikləri qəzet və jurnallarda yazdıqları şerhləri çap etdirərək vətən həsrətilə yaşadıklarını alman oxucularına çatdırmışlar.

Çar Rusiyası dövründə Almaniya göndərilən tələbələr, Cümhuriyyətin süqutundan sonra Almaniya fəaliyyət göstərən ziyalılarımız 1941-1945-ci illərdə bu ölkədə yaradılan Azərbaycan legionunun üzvlərinin Almaniya fəaliyyəti, o dövrdə nəşr olunan qəzet və jurnallar, yaradılan təşkilatlar Azərbaycan diasporunun yaradılmasında ilkin bir rüşeym, bir qığılcım olmuşdur və bundan sonrakı dövrlərdə Almaniya mühacirət etmiş azərbaycanlılara şübhəsiz ki, müəyyən mənada kömək olmuşlar (Rəşid, 2018, s. 10).

Lakin bütün “bu əlaqələr xaotik şəkildə olmuşdur”, – desək yəqin ki, yanılmırıq, çünki bu iki dövlət arasında diplomatik əlaqələrin yüksək səviyyədə yaranmasına təkən verə bilməmişdir. Məhz 1992-ci ildə ümummillə lider Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycan-Alman diplomatik əlaqələrinin yaranması, Almaniya Azərbaycan diasporunun təşəkkül tapmasında böyük rol oynamışdır. Bu gün Azərbaycan-Almaniya əlaqələri iqtisadiyyatın bütün sahələrində özünü göstərməkdədir (Zeynalova, 2008, s. 54).

Azərbaycan – Alman diplomatik əlaqələrinin genişlənməsində bu iki dövlətin mədəni həyatının əlaqələndirilməsində, Almaniya fəaliyyət göstərən Koordinasiya Mərkəzinin böyük rolu vardır. Bu mərkəz daimi olaraq Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Koordinasiya Mərkəzi ilə əlaqədar çalışır, hər iki ölkənin mədəni, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən yenilikləri yeri gəldikcə qarşılıqlı şəkildə qarşı tərəfə çatdırır. Almaniya-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyətinin 2011-ci ildən fəaliyyət göstərməsi də Alman diasporunun fəallaşmasında da böyük rol oynayır (Zeynalova, 2008, s. 54). Məhz bu cəmiyyətin yaradılması və koordinasiya şurasının fəallığının nəticəsi kimi alman xalqı 90-cı illərdə Azərbaycanın başına gələn bələlərdən xəbərdar olmuşdur. Xocalı qətliamı, torpaqlarımızın 30 ildən artıq bir dövrdə erməni vandalları tərəfindən zəbt edilməsi kimi həqiqətlərin dünyaya, o cümlədən alman xalqına çatdırılmasında Azərbaycan diasporunun böyük rolu olmuşdur.

Apardığımız tədqiqat işlərindən məlum olur ki, Alman-Azərbaycan əlaqələri hələ Birinci Dünya müharibəsindən əvvəl mövcud olmuşdur. Berlin Universitetinin əməkdaşı, müstəqil

araşdırmaçı alim Mattuaz Dornfeld D. T. və Enerico Zeevald “Alman – Azərbaycan münasibətləri” məqaləsində Birinci Dünya müharibəsindən əvvəl Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Alman konsulluğundan bəhs edir (Mattias & Zeevald, 2015, s. 8).

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan nefti dünya ölkələrini həmişə özünə cəlb etmişdir. Qafqazın gözəlliyindən bəhs edən müəllif Qafqazda yerləşən bütün şəhərlərdən, ən gözəli kimi Bakının, onun neft buruqlarını heyranlıqla təsvir edir. Müəllif tarixə istinad edərək, Uolter qardaşları tərəfindən 1864-cü ildə Gədəbəydə mis mədənlərində aparılan işlərdən və burada yaradılan alman şirkətlərindən bəhs edir və ilk Alman konsulluğunun da Gədəbəydə yarandığını xəbər verir (1864). Sonralar Bakı öz nefti ilə alman iş adamlarının diqqətini cəlb etdiyindən 1890-cı il 7 martda Bakıda Alman konsulluğu fəaliyyətə başlayır. Reyxin inanılmış üzvlərindən olan Karl Deneyis Almaniyanın Azərbaycanda konsulu təyin edilir. Azərbaycan haqqında məlumat verən ilk alman arxivi də elə həmin ildə yaranır. Karl Deneyisin Bakıda neft hasilatının artırılmasında böyük rolu olmuşdur. İstər Gədəbəyin mis mədənlərində, istərsə də Bakının neft buruqlarında çalışan Almaniya gəlmiş mühəndislər, azərbaycanlı fəhlələr ilə yanaşı çalışmış, dost münasibətdə olmuş, Azərbaycanın adət-ənənələrini öyrənmişlər. Elə həmin illərdə Almaniya gəlmiş Paul Rell və digər mühəndislər Bakının energetika sənayesindəki inkişafında xeyli işlər görmüşlər. Paul Rell Sankt – Peterburqa və Almaniya göndərdiyi məktublarda (rəhbər şəxslərə) yazırdı ki, Azərbaycanda – Bakıda hər şey yaxşıdır, yeganə maneəçilik ermənilər tərəfindəndir. Sonralar 23-28 fevral 1905-ci ildə ermənilər tərəfindən Azərbaycanın rayonlarında və Bakıda törədilən qanlı terror hadisələrindən də bəhs edən konsul, ermənilərin vəhşiliklərinin şahidi kimi hətta Rusiya İmperiyasının rəhbərliyinə yazdığı, lakin bir cavab almadığını söyləmişdir.

Çar Rusiyası dövründən başlayaraq Almaniya Azərbaycan mülhacirət etmiş ailələrin, onların ailələrində dünyaya göz açan şəxslərin – almanların (Oskar Şmerlinq və Yozef Rotter).Cumhuriyyət dövründə parlamentdə öz deputatı ilə təmsil olunan alman mülhaciri (Seyidbeyli, 2013) Azərbaycanda alman diasporunun fəaliyyəti üçün geniş imkanlar yaratmışdır. Müharibədən sonrakı illərdə almanlar tərəfindən tikilmiş binalar, Bakının mərkəzində fəaliyyət göstərən alman kirkası Alman-Azərbaycan dostluğunun, diplomatik əlaqələrinin bariz nümunəsidir. Bu gün Bakıda neçə-neçə alman şirkətləri fəaliyyət göstərməkdədir, işğaldan azad olmuş ata-baba torpaqlarında gedən quruculuq işlərində də azərbaycanlılarla yanaşı, alman şirkətlərinin nümayəndələri də yaxından iştirak edir. Hal-hazırda Almaniyanın böyük şəhərlərində fəaliyyət göstərən “Azərbaycan evi” bu şəhərlərdə yaşayan azərbaycanlılara yaxından kömək etməklə bərabər, alman xalqının humanitar və mədəni həyatında da böyük rol oynayır, onları Azərbaycanın adət-ənənələri ilə yaxından tanış edir, Azərbaycan həqiqətlərini alman xalqına çatdırmaqda özünəməxsus rol oynayır (Tahirzadə, 2015).

Hal-hazırda 51 ölkədə 561 Azərbaycan diasporu təkilatı fəaliyyət göstərir.

Bakı şəhərində yerləşən Prezident kitabxanasında əldə etdiyimiz məlumatlara əsasən, Almaniya 45 diaspor təşkilatımız fəaliyyət göstərir. Onlardan bir neçəsini sadalamaq istərdik:

1. Almaniya Azərbaycanlıları Koordinasiya Şurası (AATEİB): 2018-ci ildə təsis edilmiş bu şura, Almaniya yaşayan azərbaycanlıların təşkilatlanması və integrasiyasını dəstəkləyir.

2. Azərbaycan-Almaniya Cəmiyyəti: 1988-ci ildə Berlində yaradılmış bu cəmiyyət, Azərbaycan ilə Almaniya arasında mədəniyyət və təhsil sahələrində əlaqələri gücləndirməyə çalışır.

3. Frankfurt-Azərbaycan Cəmiyyəti: Frankfurt şəhərində fəaliyyət göstərən bu cəmiyyət, Azərbaycan mədəniyyətini tanımaq və yerli icma ilə əlaqələri inkişaf etdirmək məqsədini güdür.

4. Azərbaycan Evi (Berlin): 2000-ci ildə təsis edilmiş bu mərkəz, Azərbaycan mədəniyyətini təbliğ etmək və yerli icma ilə əlaqələri gücləndirmək məqsədini daşıyır.

5. Buta-Daks e.V. (Hamburg): Hamburg şəhərində fəaliyyət göstərən bu təşkilat, Azərbaycan mədəniyyətini tanımaq və yerli icma ilə əlaqələri inkişaf etdirmək məqsədini güdür.

6. Azərbaycan Türk Kültür və Dayanışma Dərnəyi (Köln): Köln şəhərində fəaliyyət göstərən bu dərnək, Azərbaycan və Türkiyə mədəniyyətlərini birləşdirərək yerli icma ilə əlaqələri inkişaf etdirməyə çalışır.

7. Alman-Azərbaycan Mədəniyyət Evi (Köln): Köln şəhərində fəaliyyət göstərən bu mərkəz, Azərbaycan mədəniyyətini təbliğ etmək və yerli icma ilə əlaqələri gücləndirmək məqsədini daşıyır.

8. Azərbaycan Evi (Hamburg): Hamburg şəhərində fəaliyyət göstərən bu mərkəz, Azərbaycan mədəniyyətini tanıtmaq və yerli icma ilə əlaqələri inkişaf etdirmək məqsədini güdür.

9. Azərbaycan Evi (Frankfurt): Frankfurt şəhərində fəaliyyət göstərən bu mərkəz, Azərbaycan mədəniyyətini təbliğ etmək və yerli icma ilə əlaqələri gücləndirmək məqsədini daşıyır.

10. Azərbaycan Evi (Münhen): Münhen şəhərində fəaliyyət göstərən bu mərkəz, Azərbaycan mədəniyyətini tanıtmaq və yerli icma ilə əlaqələri inkişaf etdirmək məqsədini güdür (Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası).

Bu təşkilatlar, Azərbaycan mədəniyyətini təbliğ etmək, yerli icma ilə əlaqələri inkişaf etdirmək və Almaniya ilə Azərbaycan arasında əlaqələri gücləndirmək məqsədini güdürlər.

Nəticə

Beləliklə, cəsarətlə deyə bilərik ki, bu gün əsas ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş Almaniya – Azərbaycan diplomatik əlaqələri daha da möhkəmlənmişdir. Bu əlaqələr hər iki dövlətin həm ictimai-siyasi, həm də mədəni-humanitar həyatında özünü aydın nəzərə çəpdirir. Elmi simpoziumlarda, konfranslarda fikir mübadilələrinin keçirilməsi, qloballaşan dünyamızda böyük rol oynayır. Bu sahədə də Almaniya da çalışan Azərbaycan diasporunun fəaliyyəti də xüsusilə qeyd olunmalıdır. İkili standartların hökm sürdüyü bir vaxtda, Azərbaycan həqiqətlərinin bütün dünyaya çatdırılmasında Almaniya da fəaliyyət göstərən Azərbaycan diasporu və onun ətrafında sıx birləşən azərbaycanlıların böyük rolu vardır (Abdullayev, 2024).

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası.*
<http://diaspor.gov.az/>
2. Abdullayev, V. (2024). *İkinci Dünya müharibəsi dövründə Almaniya da Azərbaycan siyasi mühacirləri.*
3. Cəfərli, M. (2003). *Siyasi terror və Azərbaycan Almanlarının taleyi* (rus dilində, 2-ci nəşr).
4. Mattias, D., & Zeevald, E. (2015). “Azad Berlin universiteti” – “Alman – Azərbaycan əlaqələrinin tarixi”. İRS ERBE.
5. Rəşid, R. (2018). *Almaniya da Azərbaycan diasporu.* Express.
6. Seyidbeyli, M. (2013). Formirovaniye azerbaydzhanskoy diasporiy – rezul'tat migratsii protsessov. *Naslediye*, 4(64).
7. Tahirzadə, N. (2015). *Azərbaycan tarixi oçerkləri və ilk təhsillilərimiz.*
8. Zeynalova, S. (2008). *Kavkazskaya globalizatsiya*, 1, 54.

Daxil oldu: 21.09.2024

Baxışa göndərildi: 30.10.2024

Təsdiq edildi: 24.12.2024

Çap olundu: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/40-44>

Eldar Cəfərov

Bakı Dövlət Universiteti
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0001-8563-697X>
eldarjafarov@bsu.edu.az

İlkin Orucov

Yessenov Universiteti
<https://orcid.org/0009-0001-7087-7583>
ilkin.orujov@yu.edu.az

Xarici siyasətdə mədəniyyət amili

Xülasə

Dövlətlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsi beynəlxalq münasibətlərin inkişafı ilə müxtəlif aspektləri özündə birləşdirməyə davam edir. Hal-hazırda qloballaşma fenomeninin təsiri, KİV-lərin inkişafı ilə dünya dövlətləri arasındakı sərhədlər tədricən yox olur və birindən digərinə müəyyən fikir və ideyalar ötürülür. Bu ideyaların daşıyıcısı qismində dövlətlərin mənsub olduğu milli mədəniyyətlər təmsilçi kimi çıxış edir. Bu zaman dövlətlərarası əlaqələrdə mədəniyyət məhfumu öz anlamını dövlətin xarici siyasətində qazanmağa başlayır. Çoxaspektli diplomatik əlaqələrin bir qolu kimi mədəniyyət diplomatiyası dövlətlərin məqsədlərinin həyata keçirilməsində, imicinin formalaşdırılmasında, digər dövlətlərlə əlaqələrinin genişləndirilib, dərinləşdirilməsində xüsusi rol oynayır. Beləcə, mədəniyyət diplomatiyası dövlətlərin xarici siyasətində öz anlamını qazanır.

Açar sözlər: *xarici siyasətdə mədəniyyət, mədəniyyət diplomatiyası, ictimai diplomatiya, diplomatik münasibətlər, Azərbaycanın xarici siyasəti*

Eldar Jafarov

Baku State University
PhD in Political Sciences
<https://orcid.org/0000-0001-8563-697X>
eldarjafarov@bsu.edu.az

İlkin Orucov

Yessenov University
<https://orcid.org/0009-0001-7087-7583>
ilkin.orujov@yu.edu.az

Cultural Factor in Foreign Policy

Abstract

Implementation of interstate relations continues to incorporate various aspects with the development of international relations. Nowadays, due to the influence of the phenomenon of globalization, the development of mass media, the borders between the countries of the world are gradually disappearing, and certain thoughts and ideas are being transferred from one to another. As the carrier of these ideas, the national cultures to which the states belong act as representatives. At this time, the concept of culture in interstate relations begins to gain its meaning in the state's foreign policy. As a branch of multi-faceted diplomatic relations, cultural diplomacy plays a special role in realizing the goals of states, shaping their image, expanding and deepening their relations with other states. Thus, cultural diplomacy gains its meaning in the foreign policy of states.

Keywords: *culture in foreign policy, cultural diplomacy, public diplomacy, diplomatic relations, foreign policy of Azerbaijan*

Giriş

Mədəni diplomatiya (və ya “Mədəniyyətlərarası diplomatiya”) əsrlər boyu bir təcrübə kimi mövcud olmuşdur. Mədəni diplomatiya termini yeni yaransa da, onun praktikasına dair sübutlar tarix boyu müşahidə oluna bilər və əsrlər boyu mövcud olmuşdur. Kəşfiyyatçılar, səyyahlar, rəssamlar və s. hamısı “qeyri-rəsmi səfirlər” və ya erkən “mədəniyyət diplomatları”nın canlı nümunələri hesab oluna bilərlər.

Qısaca desək, mədəni diplomatiya xarici ölkələrə yönəlmiş mədəni fəaliyyətlərin – çox vaxt “proqramlar” şəklində yaradılması, həmin fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi və ya xarici ölkələrə yönəlmiş özəl mədəni təşəbbüslərin ictimai yardımı, təsis edilməsi və ya əlaqələndirilməsidir (Əhədova, 2014, s. 32).

Mədəni diplomatiya ən yaxşı şəkildə ideyalar, dəyərlər, ənənələr və mədəniyyət və ya kimliyin digər aspektləri mübadiləsinə əsaslanan və ondan istifadə edən, əlaqələri gücləndirmək, sosial-mədəni əməkdaşlığı gücləndirmək, milli maraqları təşviq etmək üçün istifadə olunan bir yumşaq güc aləti kimi dəyərləndirilir. Mədəni diplomatiya dövlət sektoru, özəl sektor və ya vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən həyata keçirilə bilər (Institute for Cultural Diplomacy. What is Cultural Diplomacy? What is Soft Power?).

Tədqiqat

Xarici siyasət qərarlarının qəbulu prosesinə təsir göstərdiyi qəbul edilən və mədəni dəyərlər kontekstində “hətta millətlər arasındakı münasibətlər” olaraq təyin olunan mədəniyyət anlayışı “bilik, inanc və davranışların bütünü” olaraq təyin edilir. İnsan cəmiyyətinə xasdır”. Daha geniş tərifdə Mədəniyyət “müəyyən sosial kontekstdə baş verən bütün insan işləri” kimi müəyyən edilir (Vlahos, 1991, p. 13; Wiarda, 2013, p. 54).

Bu tərifdən asılı olaraq mədəniyyət cəmiyyətdəki fərdlərin yaşadıkları cəmiyyətdəki digər insanları necə görməsi və onlara qarşı necə davranması, həm bu cəmiyyət daxilində, həm də başqa cəmiyyətlərlə necə münasibətdə olması lazım olduğunu bildirir. Beləliklə, mədəni dəyərlər və inanclar problemlərin müəyyən edilməsində fərdlərə rəhbərlik edir. Bu rolu ilə o, fərdlərin düşüncə strukturlarını və davranış modellərini məhdudlaşdırır, formalaşdırır və istiqamətləndirir. Beləliklə, mədəniyyət fərdlərə davranış seçimləri təqdim edir.

Mədəniyyətin dövlətlərarası münasibətlərdə rolu

Praktikada mədəni diplomatiyanın həyata keçirilməsi əsasən diplomatik orqanlar, lakin bəzən diplomatik olmayan digər subyektlər (diplomatik orqanlarla əməkdaşlıqda fəaliyyət göstərən) tərəfindən də həyata keçirilən müxtəlif fəaliyyətləri əhatə edə bilər. Şübhəsiz ki, bu mədəni-diplomatik fəaliyyətlərin ən mühüm hissələrindən biri qəbul edən dövlətdə göndərən dövlətin milli mədəniyyətinin və mədəni kimliyinin yayılmasında mədəniyyət subyektlərinə yardım etməkdir. Bu yardım məsələn, maddi-texniki, texniki, təşkilati və/və ya təminat daxil ola bilər (Justin, 2013, p. 35).

Hazırkı dünyada mədəniyyət, beynəlxalq münasibətlərə və xarici siyasətə getdikcə daha çox nüfuz edir. Mədəni diplomatiya ölkələr tərəfindən mədəni fərqliliklərini təşviq etmək üçün istifadə olunur. Beləliklə, dünyanın mədəni müxtəlifliyini artırır, eyni zamanda əməkdaşlığa və dialoqa yol açır. Ölkələrin bir-birindən getdikcə daha çox asılı olduğu qloballaşan və bir-biri ilə əlaqəli dünyada mədəni diplomatiya sülhün və sabitliyin təmin edilməsində mühüm rol oynaya bilər.

Qloballaşmanın təsir göstərdiyi əsas məsələlərin birinin də Amerikanizasiya və Vesternizasiya məsələlərinin olduğunu nəzərə alsaq, hal-hazırkı tendensiyaların mədəniyyət sahəsinə daha çox təsir göstərdiyini görüb əvvəl adları şəkildən istiqamətlərin artıq aktuallığını yavaş yavaş itirdiyini izləmək mümkündür.

ABŞ-ın qlobal mədəniyyəti təsdiq etməyə çalışdığı dövr sona çatır. Amerikaya öz missiyasında kömək edən mədəniyyətlər (Yaponiya kimi) və “mədəniyyət əraziləri” (Qərbi Avropa kimi) yenidən öz istiqamətlərində yol alıblar (Hudson, 1997, p. 47).

Mədəniyyət anadangəlmə bir xüsusiyyət deyil. Doğulduğu andan etibarən fərdin sosiallaşma prosesi zamanı öyrənilir və mənimsənilir. Mədəniyyət təsadüfi və məqsədsiz bir hadisə deyil. Fərddən fərdə, nəsilən-nəslə ötürülür. Bu zaman fərd nəsilən-nəslə ötürülən inanc, bilik və

təcrübələri ehtiva edən mədəniyyət sayəsində nə edəcəyini, nəyə inanacağını, necə davranacağını və necə reaksiya verəcəyini öyrənir.

Xarici siyasətdə mədəniyyətin qərar qəbul etmə prosesinə təsirini araşdıran müəlliflər fərqli nəticələr əldə ediblər. Müəlliflər mədəniyyətin xarici siyasət üzərində təsirini qəbul etsələr, mədəniyyət – xarici siyasət münasibəti və mədəniyyətin xarici siyasətə təsirinin dərəcəsi üzərində ortaq bir nöqtəyə gəlməmişlərdir.

Bununla belə, müxtəlif dövlət davranışlarını araşdırarkən, həmin ölkələrin mədəni dəyərlərinin araşdırılmasının zəruri olduğunu və bu fərqliliyin xarici siyasət davranışında fikir ayrılığının yaranmasında təsirli olduğunu qəbul edirlər.

Daha konkret şəkildə araşdırdığımız zaman mədəniyyətin struktura təsirini qərar mexanizmində araşdıranlar bu nöqtədə mədəniyyətin təsirinin aşağı olduğu qənaətinə gəliblər. Çünki mədəni dəyərlər, inanclar və davranış nümunələri qərar qəbul etmə prosesində qurum və strukturlara birbaşa və açıq şəkildə təsir göstərmir (Wiarda, 2013, p. 25)

Qərar vermə prosesində mədəniyyətin fərdin davranışına təsirini araşdıran araşdırmalar mədəniyyət və qərar verən şəxs arasında görünən təsirin olduğunu ortaya çıxarmışdır. O, qərar qəbul edən şəxs olduğu üçün və cəmiyyətin üzvü olduğu üçün müəyyən sosiallaşma prosesindən keçir, həmin cəmiyyətin mədəni dəyərlərini mənimsəyir və mənimsəyir. Bu qəbul və daxililəşdirmə fərdin qərar qəbul etmə prosesinə birbaşa təsir göstərir. Başqa sözlə, mədəni dəyərlər və tarixi təcrübələr qərar verənin necə düşünməli, mühakimə etməli və daxil olan məlumatları şərh etməli olduğunu izah edir. Məsələn, lider öz ölkəsinin beynəlxalq aləmdə yerini və rolunu mədəni dəyərlər və tarixi hadisələr çərçivəsində müəyyən edir. Hətta mədəniyyət, bəzi hallarda liderlərin motivasiyasını formalaşdırır. İkincisi, mədəni dəyərlər liderlərin siyasətinin qanuniləşdirilməsində və geniş ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilməsində mühüm rol oynayır. Mədəni dəyərlərdən istifadə etməklə liderlər xarici siyasət səbəblərini izah edə və hətta davranışlarını karikaturaya çəkə bilirlər.

Qarşılıqlı anlaşma, etimad və mədəni müxtəlifliyi dəstəkləməklə, əməkdaşlığın bir çox sahələrində beynəlxalq əlaqələri gücləndirilir. Mədəniyyətlərarası dialoqun bu unikal forması rəqabətli maraqlardan kənarında çoxtərəfli əməkdaşlığı gücləndirmək və yeniləmək, qlobal ictimai sərəvətləri irəli sürmək, eyni zamanda dezinformasiya, sosial bərabərsizliklər, münaqişə və iqlim dəyişikliyi kimi dövrümüzün bəzi aktual problemlərini həll etmək gücünə malikdir (Əliyeva, 2016, s. 46).

Mədəni diplomatiya

Müasir mədəniyyət diplomatiyasının mənşəyi çox güman ki, XIX əsrin sonlarında meydana çıxmağa başlayan ilk ixtisaslaşmış mədəni-diplomatik institutların yaradılması ilə bağlıdır. Bu tipli ilk qurum kimi 1883-cü ildə Parisdə fransız diplomatı P.Kambonun təşəbbüsü ilə yaradılmış və bir il sonra İspaniyanın Barselona şəhərində rəsmi olaraq yerli komitə adlanan ilk xarici filialını açan Alyans Française hesab edilə bilər (Schneider, 2004, p. 14).

Əlavə etmək lazımdır ki, fəaliyyəti ilk növbədə xaricdə fransız dilinin təbliğinə dəstək verməyə yönəlmiş Alliance Française qanuni olaraq diplomatik dövlət orqanı deyil, qeyri-hökumət təşkilatı (QHT) olmuşdur (baxmayaraq ki, onun fəaliyyəti adətən yaxından Fransa Xarici İşlər Nazirliyi ilə razılaşdırılır və/və ya sponsorluq edilir). Dövlətlərin diplomatik orqanlarının tərkibində ilk ixtisaslaşmış mədəni-diplomatik qurumlar XX əsrin birinci yarısında meydana gəldi. Birinci Dünya Müharibəsi illərində Fransa tərəfindən mədəni diplomatiya sahəsində xüsusi diplomatik funksiyaları yerinə yetirmək tapşırılan ilk diplomatlar – mədəniyyət attaşeləri diplomatik missiyalara göndərilməyə başlandı. Həmin dövrdə Fransa Xarici İşlər Nazirliyinin strukturlarında – Mədəniyyət Məsələləri üzrə Baş Direktorluğun tərkibində mədəni diplomatiya üzrə ixtisaslaşmış şöbə yaradılmışdır. Müharibələrarası dövrdə bir sıra başqa ölkələrdə də ixtisaslaşmış mədəni diplomatiya institutları yaradılmışdır. Məsələn, Böyük Britaniyada British Council 1934-cü ildə britaniyalı diplomat ser R. Leeperin təşəbbüsü ilə yaradılıb. Bu qurumun yaradılması əsasən alman təbliğatına qarşı çıxmaq üçün Britaniyanın “mədəni təbliğatını” təşviq etmək istəyindən irəli gəlirdi (Culture As a Part of Foreign Policy. Culture and Foreign Policy: An Introduction to).

Mədəni diplomatiyanın dövlətlərin xarici siyasətində oynadığı rolu anlamaq üçün onun məqsədləri aydınlaşdırılmalıdır. Ümumilikdə mədəni diplomatiyanın məqsədləri ilə bağlı səkkiz amil müəyyənləşdirilmişdir.

1. Digər dövlətlərlə dialoq qurmaq və qarşılıqlı etimad yaratmaq.
2. Mədəni (və siyasi) tanınmağa nail olmağa çalışmaq.
3. İqtisadi mənfəət əldə etmək.
4. Milli mədəniyyətin imicini və nüfuzunu yüksəltmək.
5. Ölkə ilə bağlı qərəzləri və şübhələri sarıtmaq.
6. Milli mədəniyyətin təfsirlərini yarıdırmaq.
7. Digər fəaliyyət sahələrində gələcək tərəfdaşlıq üçün zəmin yaratmaq.
8. Müəyyən bir hekayəyə, inanc sisteminə və ideologiyaya əsaslanan dünya görüşünü təşviq etmək (Giles Scott-Smith, 2016, p. 180).

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət istiqamətində mədəniyyət sahəsi daha da aktualıq kəsb edir. Dövlət başçısı, Xarici İşlər Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Heydər Əliyev Fondu, Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları fondu və bir sıra digər qurumlar regional, qlobal layihələrin ölkəmizdə keçirilməsi, Azərbaycanın tanınması və Azərbaycan mədəniyyətinin brendləşdirilməsi yolunda müxtəlif işlər görürlər.

Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanın qədim tarixi, mədəniyyəti və mədəni irsinə etdiyi vurğu ölkənin mədəni kimliyinin beynəlxalq arenada təbliği və qorunub saxlanması öhdəliyini əks etdirir. Bu, Azərbaycanın yumşaq gücünü və qlobal miqyasda təsirini gücləndirmək vasitəsi kimi mədəni sərvətlərdən istifadə etmək üçün proaktiv yanaşmanı təklif edir. Prezidentin diplomatik nümayəndələrə müraciəti Azərbaycanın mədəni dəyərlərinin xaricdə təbliğində diplomatik nümayəndəliklərin əhəmiyyətini vurğulayır. Xarici diplomatlarla əlaqə saxlamaqla İlham Əliyev Azərbaycanın mədəni dəyərlərinin əsas beynəlxalq paytaxtlarda səmərəli şəkildə çatdırılmasını və başa düşülməsini təmin etməyə çalışır.

Bütövlükdə, Cənab Prezidentin bu sözləri Azərbaycanın mədəni irsinin daha əhatəli və dəqiq təsvirini formalaşdırmaq, xarici tərəfdaşlarla əlaqə yaratmaq və daha geniş xarici siyasət məqsədlərinə nail olmaq üçün mədəni diplomatiyadan istifadə etməklə beynəlxalq mədəni əməkdaşlıqda fəal iştirak etmək üçün birgə səylərini əks etdirir.

Nəticə

Yekun olaraq qeyd edək ki, mədəni diplomatiya müasir dövrdə xarici siyasətin həyata keçirilməsi prosesində mühüm rol oynayır. Təcrübədə o, mədəniyyət siyasəti sahəsində xaricdə dövlət maraqlarının həyata keçirilməsi üçün faydalı vasitə olmaqla yanaşı, həm də öz fəaliyyətinin digər sahələrində dövlətin xarici siyasət məqsədlərinə səmərəli nail olmaq üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına kömək edə bilər.

Mövzunun genişliyi nəzərə alınaraq mədəniyyət diplomatiyasının yeganə dövlət əsaslı tətbiqi kimi Xarici İşlər Nazirliklərinin perspektivləri çərçivəsində mədəniyyət diplomatiyasının tətbiqləri müzakirə edilməməli və bir çərçivə yaradılmağa çalışılmamalıdır. Mədəni diplomatiya anlayışı iki ziddiyyətli elementdən ibarətdir. Konsepsiya bir tərəfdən kompromis, dialoq və müttəfiqlik kimi vurğuları ehtiva edirsə, digər tərəfdən hegemonluq və məcburiyyəti ehtiva edir. Ölkələr mədəni diplomatiya fəaliyyətləri həyata keçirdikdə, ideallaşdırılmış bəzi mədəni elementləri paylaşaraq qlobal təsir göstərməyi gözləyirlər. Əsas ölkələr mədəni diplomatiyanı demək olar ki, oxşar kontekstlərdə müəyyənləşdirib və oxşar strukturlarla mədəni diplomatiya fəaliyyətləri həyata keçirir. ABŞ, Rusiya, İtaliya, Fransa, Böyük Britaniya, Çin, Türkiyə kimi dövlətlər nümünə ola bilər.

Aydındır ki, təqdim olunan mədəni elementlər dil və ya qastronomiyadan başqa, kifayət qədər qlobal xarakter daşıyacaq.

Ədəbiyyat

1. Əhədova, S. (2014). *Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər*. Elm.
2. Əliyeva, S. (2016). *Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində mədəniyyətlərin rolu*. Sabah.
3. Culture As a Part of Foreign Policy. *Culture and Foreign Policy: An Introduction to Approaches and Theory*, Jan. 1, (1993), 14-21. <https://www.jstor.org/stable/resrep20315.7>
4. *Giles Scott-Smith in Alison Holmes and Simon Rofe*. (2016). *Global Diplomacy* (Rowman & Littlefield), 176-189.
5. Hudson, V. (1997). *Culture & Foreign Policy*. L. Rienner Publishers. Institute for Cultural Diplomacy. What is Cultural Diplomacy? What is Soft Power? https://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy
6. Justin, H. (2013). *Empire of Ideas: The Origins of Public Diplomacy and the Transformation of US Foreign Policy*. Oxford University Press.
7. Schneider, C. P. (2004). *Culture Communicates: US Diplomacy that Works*. Clingendael: Netherlands Institute of International Relations, 1-24.
8. Vlahos, M. (1991). Culture and Foreign Policy. *Journal Foreign Policy*, 82(Spring), 59-78.
9. Wiarda, H. J. (2013). *Culture and Foreign Policy: The Neglected Factor in International Relations*. 1st Edition.

Daxil oldu: 10.09.2024

Baxışa göndərildi: 07.11.2024

Təsdiq edildi: 01.12.2024

Çap olundu: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/45-50>

Shahin Samadzada

American University of Cyprus

Ph. D. student

<https://orcid.org/0009-0005-6095-3502>

sahin.sve.semedzade@gmail.com

International Tourism From the Aspect of the Nordic Countries

Abstract

The recent widespread use of the concept of "international tourism" and its active expression by society have led people who are inclined to travel to a number of foreign countries for various tourism purposes. International tourism in itself is the process of implementing progressive tourism activities by organizing multi-purpose tourism trips to geographical locations with various types of tourism activities. In our current article, we will conduct detailed research on the current tourism situation of the countries included in the Northern European tourism region and share our subjective opinions to reach a final conclusion. As it is known, in modern times, millions of tourists prefer the north part of the European continent as one of the main recreational destinations, which is considered extremely convenient for spending their free time effectively and allows them to visually admire the mysterious elements of nature during their trip. These lands, which have been almost untouched and unexposed by anthropogenic influences for a long and ancient historical period, have an undeniable role in implementing a number of various tourism activities in the bosom of nature. Additionally, it should be noted that another factor that makes the Northern European region attractive to tourists actively participating in international tourism trips is that the region has achieved a unique cultural environment by containing numerous and unique cultural examples and complexes such as museums, theaters, etc. In short, international tourism reaches its peak in the north.

Keywords: *Sweden, Norway, Finland, Denmark, Iceland, international tourism*

Şahin Səmədzadə

Kipr Amerika Universiteti

doktorant

<https://orcid.org/0009-0005-6095-3502>

sahin.sve.semedzade@gmail.com

Şimal ölkələri aspektindən beynəlxalq turizm

Xülasə

“Beynəlxalq turizm” anlayışının son dövrlərdə geniş vüsət alması və cəmiyyət tərəfindən fəal tələffüz edilməsi səyahətə meyilli insanların müxtəlif turizm məqsədlərilə bir sıra xarici ölkələrə üz tutmalarına səbəbiyyət vermişdir. Beynəlxalq turizm özlüyündə müxtəlif növ turizm fəaliyyətlərinə malik coğrafi məkanlara çoxməqsədli turizm səfərləri təşkil etməklə mütərəqqi turizm fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesidir. Biz cari məqaləmizdə Şimali Avropa turizm regionuna daxil olan ölkələrin mövcud turizm vəziyyətləri haqqında ətraflı araşdırmalar apararaq və öz subyektiv fikirlərimizi bölüşərək yekun qənaətə gələcəyik. Məlum olduğu kimi, müasir dövrdə milyonlarla turist öz asudə vaxtını səmərəli keçirmək üçün son dərəcə əlverişli hesab edilən və səyahət boyunca əsrarəngiz təbiət ünsürlərinə əyani tamaşa etməyə imkan verən əsas istirahət destinasiyalarından biri kimi Avropa qitəsinin şimalına üstünlük verməkdədir. Uzun və qədim tarixi dövrlər ərzində demək olar ki, heç bir antropogen təsirlərə məruz qalmayan və toxunulmamış hesab olunan bu torpaqlar bir sıra müxtəlif turizm fəaliyyətlərinin təbiət qoynunda həyata keçirilməsində danılmaz rola malikdir.

Əlavə olaraq, onu da qeyd etmək lazımdır ki, Şimali Avropa regionunu beynəlxalq turizm səfərlərində aktiv iştirak edən turistlər üçün cazibəli edən digər amillərdən biri də regionun muzey, teatr və s. kimi çoxsaylı və unikal mədəniyyət nümunələri və komplekslərini özündə ehtiva etməklə özünəməxsus mədəni mühitə nail olmasıdır. Bir sözlə, beynəlxalq turizm şimalda özünün pik səviyyəsinə çatır.

Açar sözlər: İsveç, Norveç, Finlandiya, Danimarka, İslandiya, beynəlxalq turizm

Introduction

By considered as a sustainable and profitable industry sphere, tourism is called as the phenomenal event in the XXI century. As it is known to all members of the society, tourism has also main sorts as national and international tourism. In their own, each of them has its specific features and benefits that enable us to make differ them. If we have to express our ideas about the international tourism which is our current topic, then we are able to declare that the international tourism activity compiles one of the most significant parts in the tourism industry due to a various of reasons such as the degree of tourist attraction, the popularity level, even if gained revenues. Hence, millions of tourists all over the world take part in a great deal of touristic visits which vary noticeably from each other because of their purposes and characteristics, every year. Thereby, the countries' economies benefit it in a considerable amount.

Generally, international tourism is called as the sort of journeys which aim to leave the permanent habitation temporarily for visiting all around the world without being busy with any type of paid activities. Thus, by taking this notion as a basis we are able to announce that international tourism is being characterized over the world regions and it is referred to a series of nations. Among these regions, we can emphasize the Northern Europe, especially. This region is mainly consisted of 5 countries such as Sweden, Norway, Finland, Denmark and Iceland which are also named as Nordic countries. The listed countries vary from a number of advantageous qualities as social life, education system and even health system comparing to the rests. And, because of these aforementioned nuances, they express the essential meaning in the European tourism region. So, in our current topic, we are going to research these nations including their marvelous and specific tourism destinations altogether.

Research

As we said before, the Nordic countries include Sweden, Norway, Finland, Denmark and Iceland. They play a significant role in the European tourism region by having unparalleled effects in the tourism market due to their luxury and safe visit opportunities. These countries, especially, take the ones of the leader positions from the winter tourism aspect. Covering by snow as a smooth blanket, gives them a spectacular occasion to attract millions of tourists there and to take part in a various sorts of amusing and amazing touristic events every year (Kantarçı, 2023). Besides them, numerous natural and environmental elements are among the reasons that insist on tourists to actively participate in tourism activities planned to these ancient lands. As examples for it, we are able to illustrate several types of parks, forests, mountainous areas, rivers, seas together with their living assets. Existence of the extreme cold air condition and severe enough climate in the most periods of the year causes snow not to melt or melt in a long term. As a result of it, tourists from all inches of the Earth can get the brilliant chance to join in outstanding winter tourism activities from skiing to snowboarding (Dinç & Arıcı, 2023).

Without classifying these countries separately, we have to note that their touristic product segments addressed to the groups of tourists are nearly the same. So, each of them is based on the winter and nature tourism activities because of their geographically settled positions. In this regard, we should take Denmark as a bit exceptional case because of its positioning in the more southern part in the region comparing to other four. But, in general, all these countries have almost the same or similar tourism traditions. We can declare with a vigorously sure this fact is closely linked to the Viking times when all these nations were under the Swedish management and they were obeying to the powerful and mighty Swedish kings. So, it is brightly clear for every member of the society that, the roots of the initial international travels are attributed to the Vikings, who in the occupation

processes organized a number of trips to the whole world as a pedestrian or by utilizing horses (Walmsley et al., 2020).

International tourism in the Kingdom of Sweden

The Kingdom of Sweden or merely Sweden is a constitutional monarchy country, which is situated in the Scandinavian Peninsula in the Northern Europe. The national language is Swedish. Having over 10 million of population, Sweden has 450.295-km² land area and it is the third biggest country for its area in the EU. Forests dominate its landscape by covering almost 70 % of the land area and rivers and lakes arrange 9 % of the area. The geographical position of Sweden is also perfectly available because of being in neighborhood with peaceful countries as itself. So, Sweden is bordered on Norway in the west, Finland in the northern-east and Denmark in the south and southern-west via the Oresund Bridge. The country has been also surrounded by the Gulf of Bothnia and Baltic Sea in the east and by the Skagerrak, Baltic and Oresund straits in the southern-west. The country's northern-west is the mountainous area and the certain parts of the Scandinavian and Kjölen mountains are in this direction. Sweden can be proud of lakes as the Vanern and the Vattern which are its most enormous and tremendous ones. In addition, we are able to note that Sweden is the member of EU since 1995 (Məmmədov, Soltanova və Rəhimov, 2002).

Sweden has also ultimately progressed from the tourism aspect till the modern times. We can observe it by millions of tourists visiting this gorgeous land. Sweden has a number of cities and regions where attract a great deal of tourists in all seasons. It has 3 biggest cities including Stockholm, Gothenburg and Malmo which catch eye and differ from others from the aspect of tourism, especially. Country's main tourism destination is the capital city of Stockholm where is situated on the 14 big and small islands. Having a sustainable amount of fantastic and unparalleled nights, Stockholm is also called as "Venice of the North". By situating on the Baltic seashore, Stockholm offers visitors from all around the world perfect sea scenery, fresh and clean air, and, even ferry journeys by observing its amazing nature surrounding the travelers. "Gamla Stan" which means "Old Town" is called as the heart of the city and it is not possible to imagine here without tourists. Fascinating colorful houses that have a mixture of unique and modern designs make travelers to fix their eyes on their mysterious charms. Furthermore, Sweden, especially Stockholm has countless cultural places where visitors can nitrite morally by looking through and experiencing a number of works and examples. Among them are Nobel museum, ABBA museum, Vasa museum and etc. At the same time, ones of the main touristic places in Stockholm are the Drottningholm palace where also king and his family live and "Bergianska Botansk" where houses various, huge groups of vegetation. By being the second largest city, Gothenburg is another touristic place in Sweden. Having extremely ancient historical roots, this city also plays a very important role to make a considerable amount of tourists visit the country every year. As the main touristic destination in Gothenburg, we can declare Liseberg amusement park where is also children's lovely place to have a rest. We should inform that there are many hotels around it where you can stay safe and comfortably. Besides it, Haga street must be emphasized especially, for its cozy paths to go for a walk in and unique cafes to sit in and drink (Deitch, 2022). Eventually, the third largest city in Sweden is Malmo. This pretty city can also be proud of its tourism destinations and the tourist attracting ability. As an example of this notion, we can highlight the "Turning Torso" masterpiece which is in the guise of turning skyscraper. "Lilla Torg" and "Malmöhus castle" are some of the city's touristic places. The first one is actively chosen for its high accessibility for tourists to stroll around it while the second one was once utilizing as the prison. In Malmo city, "Kungsparken" is one of the main touristic places where a majority of visitors are eager to travel. There is a windmill, a lake, etc. inside the park that can help you to enjoy nature deeply. The last but not the least part of the Malmo tourism is Oresund Bridge. Thus, via this bridge which relates Malmo and Copenhagen cities, millions of tourists can travel long distances. The fact makes the bridge extra-ordinary is that you can run the car on the bridge till halfway, and in the other half you are able to enter the tunnel enlightened by a great deal of bright lights. Although it costs just nearly 61 euro, this bridge lows the distance between Sweden and Denmark to 16 km and approximately 41 minutes. As strange as it may sound, not only Malmo's and Sweden's, but also the whole Nordic region's the biggest and

the strongest football club “Malmo FF” also contributes its unparalleled contributions for the city tourism. Hence, “Malmo FF” regularly wins the title in the local championship and struggles in the European football competitions almost every year. As being a logical consequence of it, here the club gets the occasions to encounter a number of rival clubs from a variety of nations. As a result of it, more and more foreign tourists visit the city and they cause the country’s economy to high up by actively taking part in a variety of touristic activities in the aforementioned places (Jensen, Kwiatkowski, & Oklevik, 2024). Moreover, Sweden has also a number of touristic places as Lapland, Kiruna, Dalarna, Vasterbotten and etc. that are situated in ones of the most northern parts of the country and they are especially very suitable for the winter tourism. Characterizing basically as the same, each of these regions vary from each others due to their popularity degrees. So that, Lapland and Kiruna regions are the most tourist attractive places due to their high winter tourism potentials. Here, it is possible to gaze on Husky dogs and to be a part of the enjoyable dog sledges’ walkings implemented on the cold and bright snow blanket. In addition to our main expressions about these far away places, we are able to declare that by more actively taking part in the tourism activities organized in these regions, humans can get the unbelievable chance to observe the mesmerizing and spiriting Northern lights’ dance in the sky over their heads. All these above-mentioned facts confirm again that Sweden is not only a just fairytale land with its comprehensively glorious beauties, but also the real heaven on the Earth for ones who really appreciate the life efficiently and live it in the most decent way (Müller & Viken, 2017).

International tourism in the Kingdom of Norway

The Kingdom of Norway or just Norway is also a constitutional monarchy country. As Sweden it is also situated in the Scandinavian Peninsula in the Northern Europe. Norway has 385 km² area together with its nearly 5.5 million of population. The official language of Norway is Norwegian. Norway has 3 borders that only direct to the east. These countries are Sweden, Finland and Russia. At the same time, it is bordered on the Barents sea in the north, the North sea and the Norwegian sea in the west. Its area is mainly consisted of mountains, glaciers and deep coastal fjords (Məmmədov, Soltanova və Rəhimov, 2002).

Norway is also regarded as one of the most touristic places in the world because of maintaining its own unique and historical area. The country has a number of cities and regions that take an active role in the process of the international tourism. These are the capital city of Oslo and others such as Bergen and Lofoten. Oslo is one of the safe tourist destinations with very high standards that amazes those who admire the magnificent views of nature. Here, you can visit a great deal of touristic places such as Akershus Fortress, Karl Johans street, Oslo cathedral and others. Each of them has its specific characteristics that make tourists to visit there and to enhance their knowledge about them within their valuable elements. Besides Oslo, Norway is well known for its Bergen city. So that, Bergen is located in western Norway, on the Atlantic coast (Hall, Müller, & Saarinen, 2008). Bruggen, a picturesque and historic part of Bergen, is a UNESCO World Heritage Site and is an incredible place to wander around and see how people lived in the past. Furthermore, in Norway you can visit the Lofoten islands where you can join in a variety of snow tourism activities from skiing to snowboarding together with observing the dancing Northern lights (Müller & Viken, 2017).

International tourism in the Republic of Finland

The Republic of Finland or just Finland is the country that is situated in the Scandinavian Peninsula in the Northern Europe. Finland houses 5.6 million people by including nearly 338.500 km² area. The official languages are Finnish and Swedish. However, the second one is mainly used in the most northern parts of the country. Finland is bordered on Sweden, Norway, Russia and Estonia. And, it is also surrounded by the Baltic sea and the Gulf of Bothnia. Finland area also is mainly consisted of forests as well as Sweden, and Scandinavian mountains end up here. This marvelous country is called as “the land of lakes” because of having over 180.000 of lakes.

Being one of the world’s most peaceful and educated nations, Finland has thrived from the aspect of tourism for ages, too. Hence, because of having many glorious, historical buildings which have been designed in the combination of old and modern styles, Finland can attract a lot of tourists

every year. Country's main tourism destination is its capital city of Helsinki. Here you can join in various sorts of cultural activities. Thus, Helsinki has several cultural centers hosting concerts, shows, film screenings, children's events, exhibitions and art classes. They offer many free programmes and do not require prior registration (Deitch, 2022). Moreover, Finland has other cities as Rovaniemi and Turku where you can visit and learn about indigenous people's living styles and conditions by exploring these touristic places. Rovaniemi is the capital of the Finnish Lapland. It is famous for being the official home town of Santa Claus. Here, you can visit the Arktikum museum and science center exploring the Arctic region and the history of Finnish Lapland. The city of Turku is a modern European city with great opportunities for your free time, whether you are attending events, doing sports or just strolling along the riverside. On the other side, Turku hosts the Turku cathedral that is interested by a group of tourists (Hall, Müller, & Saarinen, 2008).

International tourism in the Kingdom of Denmark

The Kingdom of Denmark or just Denmark is also a constitutional monarchy country. Denmark is the last; 4th country that is situated in the Scandinavian Peninsula and Jutland Peninsula in the Northern Europe. The official language is Danish. It has nearly 6 million population live in a 43.000 km² area all together with the Peninsula of Jutland and the Danish archipelago of 407 islands. At the same time, we should note that the Greenland also belongs to Denmark. The area type of the country is mostly flat. Denmark is bordered on Sweden to the east via the Oresund bridge while it is bordered on Germany via the Zealand island to the south.

Denmark is also well known for its tourism perspectives. So that, although it doesn't have a big enough area, Denmark implements numerous essential tourism plans over the capital Copenhagen. Being the biggest city of the country, Copenhagen is also one of the most tourist attract places in the world. Copenhagen, which means "trading port" in Danish, is the capital of Denmark and is located in the east of the country. The city, which hosts many events, stands out with its music festivals such as Copenhell Metal Music Festival, Distortion and Roskilde Festival held in different times (Mercan & Üzülmöz, 2020).

Above all, we can illustrate the second largest Danish city Aarhus that is mostly visited by tourists for music events, nowadays. Other touristic city Odense, also known as the sacred temple of Odin, one of the gods in Scandinavian mythology (Dinç & Arıcı, 2023).

International tourism in the Republic of Iceland

The Republic of Iceland or just Iceland is also an island state located in the northern part of the Atlantic Ocean. It consists of the island of Iceland and several smaller islands around it, with an area of 123,000 km² and the 327.000 population. The official language is Icelandic. Iceland is bordered on Greenland to the north, Sweden and Norway to the east, and Great Britain to the south. The closest landmass to Iceland is Greenland, a Danish territory, at a distance of 350 km. The distance to other countries is 1,050 km with Norway and 800 km with Scotland. By the way, the island on which Iceland is located is of volcanic origin (Jouanne, Freyr, & Townsend, 2022).

One of the main touristic places in Iceland is the capital Reykjavik. This is an area where people can observe giant whales. The whales are there all year round. You can also join other ocean tours to watch birds. The next and the last one is Aurora Borealis which enable tourists to observe the Northern lights. There are numerous hotels and hostels to stay in here (Muller & Viken, 2017).

Conclusion

In the article, all the Nordic countries' tourism potentials are touched on and very valuable data were shared. Firstly, it can be declared that, each Nordic country has nearly the similar tourism conditions and sorts due to their geographic positions. Then, it is possible to note the "culture" nuance directly effects on these nations' tourism industries.

As a result of the research, it has been clarified that even though, generally, all listed countries thrived perfectly from the tourism aspect, the tourism potential and tourism opportunities of Sweden are better than other Nordic ones.

References

1. Deitch, L. (2022). *Scandinavia's five capital cities: Copenhagen, Stockholm Oslo, Helsinki and Reykjavik*. Independently published.
2. Hall, C. M., Dr. Müller, D.K., & Prof. Saarinen, J. (2008). *Nordic Tourism: Issues and Cases*. Channel View Publications.
3. Jensen, C. D., Kwiatkowski, G., & Oklevik, O. (2024). *Nordic Coastal Tourism*. Book.
4. Jouanne, B., Freyr, G., & Townsend, Z. R. (Translator). (2022). *Stunning Iceland: The Hedonist's Guide*. HarperCollins.
5. Muller, K., & Dr. Viken, A. (2017). *Tourism and Indigeneity in the Arctic (Tourism and Cultural Change)*. Channel View Publications.
6. Walmsley, A., Åberg, K., Blinnikka, P., & Jóhannesson, G. T. (2020). *Tourism Employment in Nordic Countries*. Book.
7. Dinç, A., Arici, E. (2023). *Skandinaviya ölkələrində ekoturizm fəaliyyətləri* (Ecotourism activities in Scandinavian countries). Komik kitab mağazası.
8. Kantarcı, K. (2023). *Turizm coğrafiyası konsepsiyası və ölkələr*. Detal nəşri.
9. Məmmədov, C. A., Soltanova, H. B., Rəhimov, S. H. (2002). *Beynəlxalq turizmin coğrafiyası (Geography of international tourism)*. Mütərcim.
10. Mərcan, S. O., Üzülməz, Ü. M. (2020). *Beynəlxalq turizm*. Detal nəşri.

Received: 23.09.2024

Revised: 18.11.2024

Accepted: 29.12.2024

Published: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/51-66>

Ahmed Ben Moussa Serir

University of Ain Temouchent

<https://orcid.org/0009-0000-6967-8942>

ahmed.serir@univ-temouchent.edu

Abdellah Abdellaoui

University of Oran 2 Mohamed Ben Ahmed

<https://orcid.org/0009-0007-2299-9088>

abdellaoui.abdellah@univ-oran2.dz

Azzioui Assia

The Centre of Mila of Abdelhafid Boussouf University

<https://orcid.org/0000-0002-3378-1232>

a.azzioui@centre-univ-mila.dz

Philosophy and Progress: The Challenges and Limitations of the Critical Theory Paradigms

Abstract

This research examines the relationship between philosophy and progress through the lens of the Frankfurt School's Critical Theory, exploring how its four generations criticized Western modernity's pathologies, including alienation, reification, and domination. The study reassesses key concepts such as rationality, freedom, and scientific progress, particularly criticizing the Enlightenment's emphasis on control through science and technology. By analyzing the paradigms of production, communication, recognition, and social acceleration, the research highlights the effectiveness of these cognitive models in diagnosing societal issues. A central question addressed is whether the insights of Critical Theory can be adapted to Arab societies to transform their socio-political realities. Through a critical analytical approach, the findings suggest that while the Frankfurt School's critique of Western modernity offers valuable tools, its frameworks must be adapted to local cultural and social contexts to address challenges specific to Arab societies, such as authoritarianism and social justice. Ultimately, the research concludes that Critical Theory, when localized, has the potential to contribute meaningfully to understanding and addressing the realities of Arab societies.

Keywords: *philosophy, progress, Critical Theory, paradigms, Enlightenment, Arab societies*

Əhməd Ben Musa Serir

Ain Temouchent Universiteti

<https://orcid.org/0009-0000-6967-8942>

ahmed.serir@univ-temouchent.edu

Abdullah Abdullaoui

Oran Universiteti 2 Məhəmməd Ben Əhməd

<https://orcid.org/0009-0007-2299-9088>

abdellaoui.abdellah@univ-oran2.dz

Azzioui Asiya

Mila Abdelhafid Boussouf Universiteti Mərkəzi

<https://orcid.org/0000-0002-3378-1232>

a.azzioui@centre-univ-mila.dz

Fəlsəfə və tərəqqi: kritik nəzəriyyə paradıqlarının çətinlikləri və məhdudiyyətləri

Xülasə

Bu tədqiqat Frankfurt Məktəbinin tənqidi nəzəriyyəsinin obyektivindən fəlsəfə və tərəqqi arasındakı əlaqəni araşdırır, onun dörd nəslinin Qərb müasirliyinin patologiyalarını, o cümlədən özgəninkiləşdirmə, refikasiya və hökmranlığı necə tənqid etdiyini araşdırır. Tədqiqat rasionallıq, azadlıq və elmi tərəqqi kimi əsas anlayışları yenidən qiymətləndirir, xüsusən də maarifçiliyin elm və texnologiya vasitəsilə nəzarətə verdiyi vurğunu tənqid edir. İstehsal, ünsiyyət, tanınma və sosial akselerasiya paradıqlarını təhlil edərək, tədqiqat bu koqnitiv modellərin sosial problemlərin diaqnostikasında effektivliyini vurğulayır. Əsas sual tənqidi nəzəriyyənin anlayışlarının ərəb cəmiyyətlərinə onların sosial-siyasi reallıqlarını dəyişdirmək üçün uyğunlaşdırıla biləcəyidir. Tənqidi analitik yanaşma vasitəsilə tapıntılar göstərir ki, Frankfurt Məktəbinin Qərb müasirliyinə tənqidi dəyərli alətlər təqdim etsə də, onun çərçivələri avtoritarizm və sosial ədalət kimi ərəb cəmiyyətlərinə xas olan problemləri həll etmək üçün yerli mədəni və sosial kontekstlərə uyğunlaşdırılmalıdır. Nəhayət, tədqiqat bu nəticəyə gəlir ki, tənqidi nəzəriyyə lokallaşdırıldıqda, ərəb cəmiyyətlərinin reallıqlarını başa düşmək və onlara müraciət etmək üçün mənalı töhfə vermək potensialına malikdir.

Açar sözlər: fəlsəfə, tərəqqi, tənqidi nəzəriyyə, paradıqlar, maarifçilik, ərəb cəmiyyətləri

Introduction

The Frankfurt School, or Critical Theory of Society, stands as one of the most prominent schools of contemporary Western philosophy. It is renowned for its openness to diverse intellectual traditions, drawing from Kantianism, Hegelianism, Marxism, and Freudian thought, while engaging with the political, social, and intellectual transformations of the modern world. The school employs critique as a methodological tool to examine and reassess the foundational principles and consequences of Western modernity, particularly since the Enlightenment. This approach has allowed the Frankfurt School to critique and deconstruct the intellectual and philosophical structures underpinning modernity and diagnose the social maladies of Western societies, such as alienation, reification, domination, and control. These critiques have, in turn, challenged key concepts like rationality, freedom, and scientific and technological progress, along with the positivist philosophies that often support these ideas.

Despite the apparent continuity in its intellectual trajectory, the Frankfurt School is not a monolithic entity, either in terms of its historical development (Frankfurt, New York, Frankfurt) or the views of its leading thinkers, such as Max Horkheimer, Theodor Adorno, Jürgen Habermas, Axel Honneth, and Hartmut Rosa. Over the course of its century-long history (1923–2023), the school has undergone significant transformations, with each phase marked by its own unique methodologies, intellectual markers, and influential philosophers.

This historical development justifies dividing the school's evolution into four distinct generations, each characterized by a unique cognitive paradigm. The first generation, led by the founding members of the Frankfurt School, initially focused on the "production paradigm," shaped by the Marxist ideological backdrop of the school's early years, starting in 1923 under the direction of Carl Grünberg. However, with Max Horkheimer's leadership beginning in 1931, the school entered a new phase of intellectual maturity, marked by a focus on the analysis of the social and economic structures of contemporary society, with a growing interest in philosophy and psychoanalysis, especially Freudian theory.

The second generation, represented by Jürgen Habermas, while continuing the critical philosophical approach of his predecessors, shifted the focus of the school's paradigm from production to linguistic and intersubjective communication. Habermas developed the theory of communicative action, which proposed a new understanding of modernity and rationality. The third generation, led by Axel Honneth, introduced the "recognition paradigm," seeking to move beyond

the limitations of the communicative model and address broader issues of social justice, such as recognition, injustice, and exclusion. Finally, Hartmut Rosa, representing the fourth generation, shifted the school's focus once again, introducing the "acceleration paradigm," which critiques the temporal conditions of modern life.

Research

This research aims to trace the critical trajectory of the Frankfurt School in evaluating the achievements and shortcomings of Western modernity, particularly its concept of progress, through the lens of paradigms as both methodological tools and frameworks for understanding social phenomena. By examining the four cognitive models of Critical Theory—production, communication, recognition, and acceleration—this study addresses key questions: How has Critical Theory, across its four generations and paradigms, responded to the challenges posed by Western modernity, scientific and technological progress, and positivist tendencies? What are the critical stakes and limitations of each paradigm? What remains of the school's original intellectual program? Additionally, it explores whether the presence of Critical Theory in Arab thought serves merely as an introduction or if it can be adapted and applied to the task of analyzing and transforming Arab societies. This analysis seeks to situate Critical Theory within the broader principles of the Enlightenment project, which upholds the values of freedom, rationality, and progress, while also considering its relevance to the socio-political realities of the Arab world.

1-The Intellectual Foundations of the Critical Social Theory's Project

The Institute for Social Research was founded in Frankfurt, Germany, in 1923 by scholars committed to socialist principles who aimed to reevaluate Marxist theory in the wake of the 1918 German revolution's failure. Although the initial project did not succeed, it inspired the establishment of the Institute in 1924.

Under Max Horkheimer's directorship starting in 1931, the Institute shifted its focus from political economy to a more synthetic approach that combined philosophy with social and human sciences. This shift led to the development of what is now known as "Critical Theory". During this period, the institute became associated with prominent scholars such as Max Horkheimer (1895-1973), Theodor Adorno (1903-1969), Herbert Marcuse (1898-1979), Erich Fromm (1900-1980), Ernst Bloch (1885-1977), Walter Benjamin (1892-1940), Frederick Pollock (1894-1970), Andreas Sternheim, Karl Landro, Julian Gumperz, Karl Wittfogel, Siegfried Kracauer (1889-1966), Leo Löwenthal (1900-1993), Franz Neumann (1900-1955), Otto Kirchheimer (1905-1954), and Franz Borkenau (1900-1957). Later, the second generation of scholars—including Jürgen Habermas (1929-), Albert Filmor, Klaus Offe, Alfred Schmidt, and Axel Honneth (1949-) – were united under the banner of 'the Frankfurt School' (Musaddik, 2005, p. 28-29).

This school developed a new vision rooted in critical social philosophy. Its early pioneers, particularly those who fled to the New World in the early 1930s due to increasing pressure in Germany, aimed to create a social philosophy that addressed the plight of individuals alienated from their historical ways of life in capitalist and totalitarian industrial societies. They recognized that the Western bourgeois civilization had deviated and was heading toward irrationality with severe consequences for humanity. Their goal was to advocate for a critical approach that sought to liberate individuals from oppression, resolve class conflict, and foster collective self-awareness. The critical theory aspires to integrate its role as a philosophy of knowledge with its social function, reflecting on historical and social conditions. It aims not merely to expand quantitative knowledge but to achieve human liberation. Many researchers suggest that the Jewish backgrounds of most first-generation philosophers of the school – such as Horkheimer, Adorno, Walter Benjamin, and Marcuse – intensified their feelings of loneliness and intellectual and spiritual alienation, despite their ideological differences. They experienced profound torment over the loss of an authentic self amidst a group also oppressed and alienated, even though they came from bourgeois families that represented the pinnacle of material wealth in Germany (Omar, 2007, p. 112).

The founders of the critical theory school did not always maintain a uniform orientation. After World War II and the collapse of the socialist revolution, Horkheimer and Adorno lost faith in the

idea of linking philosophy with empirical research to create emancipatory knowledge. Consequently, the second generation of thinkers, including Habermas, Albert Filmer, Klaus Offe, and Axel Honneth, adopted more adaptive perspectives, evolving with changing subjects of inquiry rather than adhering to dogmatic principles. This shift led to discussions about a third-generation project combining the early pioneers' legacy with contributions from Habermas and Axel Honneth, and a fourth generation represented by Hartmut Rosa. The first generation's Critical Theory, grounded in linking philosophy with the humanities and social sciences, faced obstacles such as political fluctuations and the crisis of Marxism. Attempts to renew Marxism through Georg Lukács's *History and Class Consciousness* and Karl Korsch's *Marxism and Philosophy* hindered their goals. Horkheimer's book *Traditional and Critical Theory* (1937) represents a historical turning point for critical theory, which defined its foundations as follows: "This critical approach is characterized by its absolute scepticism about the standards of behaviour that a social life offers to the individual" (Musaddik, 2005, p. 34). The Critical Theory has since embraced critique as its foundation, reflecting a tradition from Kant to Hegel, Nietzsche, and the Frankfurt School. It uses criticism as a tool for resistance, free from metaphysical and political constraints, focusing on rational thinking judged through the critical dimension of reason. Thus, the first generation (Horkheimer, Adorno, and Marcuse) approached change from a critical perspective rather than a dogmatic Marxist stance, developing a new form of social theory (Afaya, 1998, p. 17).

What distinguishes the critical theory from other philosophical and sociological approaches is its refusal to confine itself to solely philosophical or sociological frameworks. Instead, it encompasses a wide range of disciplines within the humanities, including philosophy, sociology, psychology, and linguistics. In this context, our focus will be on the philosophical (especially German) and the sociological foundations.

1-1- Philosophical Foundations

The perspectives and visions of critical theory thinkers intersect around several philosophical foundations, including opposition to metaphysics, engagement with historical movement, and adopting a critical stance toward the world, thereby linking theory with action and thought with history. Although the critical theory might seem aligned with the Marxist ideas of transforming capitalist class relations towards a classless society, it actually diverges from Marxist thought, which is seen as totalitarian and restrictive to freedom and critical thinking. The critical theory's approach to modern society's transformations and contradictions do not align with Marx's aspirations and predictions (Afaya, 1998, p. 21). While critique is fundamental to the critical theory, it rejects totalitarianism and authoritarianism, adopting an open-ended, materialist dialectical method. This approach conflicts with German idealism, both Kantian and Hegelian. Kant's critiques, including *Critique of Pure Reason*, *Critique of Practical Reason*, and *Critique of Judgment*, serve as fundamental references and some theorists have attempted to reconcile Kantian philosophy with dialectical materialism, as Marcuse suggests. The critical theory claims to be the legitimate heir of classical rationalism since Kant. Additionally, some thinkers drew from Hegelian dialectical logic, viewing Hegel as a pioneer of social philosophy for framing consciousness as a collective experience. This experience, which the spirit undergoes from the moment it separates from nature, finds its expression in art, religion, and philosophy, with the latter representing the highest form of reason (1). However, the critical theory breaks away from this idealist heritage, leading some scholars to argue that it separates from the epistemological structure of traditional science and the philosophical aims of German idealism. The critical theory seems to undertake a mission of "openness to everything that seeks to be independent and self-sufficient from a theoretical standpoint" (Afaya, 1998, p. 22). This approach, therefore, discusses a social theory that emerges from philosophy, emphasizing the dismantling of barriers and boundaries between various fields of knowledge.

1-2- Sociological Foundations

The thinkers of the critical theory were notably influenced by Marxism, particularly given that the early pioneers of the Frankfurt School aimed to develop a critical theory that integrated its role as a philosophy of knowledge with its social function of reflecting on historical and social

conditions, with the goal of human liberation. However, most of these theorists did not fully embrace Marxist thought, which primarily focuses on critiquing the capitalist economic system and ideology. Instead, they concentrated on critiquing alienation and its causes in industrial societies characterized by totalitarianism, rationality, and technology. While the central question for bourgeois sociology concerns the problem of social order, for Marxist sociology it revolves around the issue of social disorder. Why did the proletarian revolution, contrary to Marx's predictions, not occur in advanced capitalist countries? In light of this question, the position of the Critical Theory underwent significant development. Throughout its development, which is intrinsically connected to the evolution of Western society (the rise of fascism in Europe and Stalinism in the Soviet Union) the Critical Theory gradually moved from a revolutionary critique of monopoly capitalism to a theoretical and radical critique of formal instrumental rationality. To comprehend this shift from a revolutionary Marxist stance to a more pessimistic Weberian perspective (Max Weber), focused primarily on the issue of reification (2), one must consider Georg Lukács' theory of class consciousness.

1-2-1. The Demolition of Class Consciousness

While Georg Lukács, from a Hegelian logic perspective, believed that reification finds its limits in the proletariat's consciousness as a self-consciousness of the commodity, this is not the case for members of the Frankfurt School. They reject the idealist thesis that equates the proletariat with both the subject and the object, and instead treat it as an empirical hypothesis. Contrary to being revolutionary, the proletariat is fully integrated into society and, in fact, serves as one of the most stable pillars of late capitalism.

The first empirical field study conducted by the Institute for Social Research, focusing on the psychological formation of qualified workers and employees, revealed that industrial society was undergoing significant transformations. Siegfried Kracauer, a researcher closely associated with the institute at the time, explained these transformations by the salaried employees' susceptibility to bourgeois values due to the link between the precise specialization that allowed for the repetition of technical work processes and the magnetic allure of bourgeois life allure of the bourgeois lifestyle. Later, both Horkheimer and Adorno enriched these insights by linking the project of controlling nature with the practical enslavement of humans in all areas of their activities (Musaddik, 2005, p. 31).

With the dismantling of class consciousness, Lukács's intellectual framework teeters on the brink of collapse. If the proletariat is not replaced by an alternative — If it is no longer perceived as the agent of liberation but merely as a victim of control, domination, and repression, then the negation of reification becomes inherently indeterminate, making its critique abstract. However, instead of abandoning the principles of revolutionary philosophy, the members of the Frankfurt School adhered, in a negative sense, to the ontotheological concepts of reification and redemption, emphasizing the alienation of the proletariat and the postponement of revolution. This Marxist legacy elucidates why, after 1945, Horkheimer, Adorno, and Marcuse searched in vain for an alternative to the theory of class consciousness — whether in religion (Horkheimer), aesthetics (Adorno), or earlier philosophical, aesthetic, and biological traditions (Marcuse). Consequently, Critical Theory evolved into a theoretical critique of reification.

1-2-2- Criticism and Self-Criticism

The book "Dialectic of Enlightenment" by Horkheimer and Adorno (3)¹ represents a critical turning point in the thought of the Frankfurt School. Through this work, they revisited the original theoretical foundations, dismantling the connection between reason and liberation, and critiquing the understanding of rationality as a historical progress. They assert that "The parts we have

¹ Dialektik Der Aufklärung [Dialectic of Enlightenment]. This book was translated into French as La Dialectique de la raison. According to some researchers, the translation is incorrect as the German word Aufklärung means Enlightenment. Written during the war and collected for the occasion of Frederick Pollock's fiftieth birthday in 1944, it was first published in Amsterdam in 1947. The book consists of an essay, two digressions, and three appendices, and represents the peak of intellectual maturity reached by the Frankfurt School, having had a significant impact in Germany according to Habermas.

assembled here show that we have relinquished the confidence that guided the beginning of our work..." (Horkheimer & Adorno, 2006, p. 13). In their view, enlightenment is a project aimed at liberating reason from control and domination; however, this project failed to achieve its objectives, leading instead to a new form of barbarism and savagery rather than fulfilling human conditions. Nevertheless, reason remains valid, provided it is exercised through criticism and self-criticism.

"We had no doubt whatsoever that freedom in society is inseparable from enlightened thinking. This was our initial premise. But we had to clearly recognize that the very concept of this thinking, not to mention its concrete historical forms and the institutions of society in which it exists, contain the germ of the regression that it suffers everywhere today. And if enlightenment does not undertake a reflective effort that reaches this moment of regression, it is reinforcing its own fate" (Horkheimer & Adorno, 2006, p. 16).

This transition from traditional theory and critical theory to the dialectic of enlightenment, moving from a social philosophy of liberation to a historical philosophy driven by the critique of reason, reflects the transcendence of the synthetic dialectic that the school initially promoted, which integrated sociology, psychology, and epistemology. The outcomes of the Enlightenment in modern times led Horkheimer to refer to what he called the "decline of reason," as articulated in his book *"Eclipse of Reason"*. While the Enlightenment sought to liberate humanity from myth by appealing to reason in the realms of things, relationships, nature, and history, it ultimately replaced myth with a new form of myth. Instrumental reason, which emerged as the dominant form of reasoning after the Enlightenment, generated myth through technical means—manifested in coercive control, uniformity over difference, regulation over freedom, and unity over diversity. It was as if reason had transformed into a radical expression of the terror of myth. Consequently, the rationality of reason devolved into irrationality, giving rise to a new barbarism rooted in technical knowledge, which evolved into a political rationality that restricts individual autonomy and regulates behaviour and desires (Afaya, 1998, p. 32).

The return of myth through the lens of reason, after modernity and intellectual maturity had marginalized it, became evident within German society, which had reached the peak of rationalization and regulation but ultimately fell victim to Nazism. Despite this society's advancements, it succumbed to the irrationality inherent in reason itself, exemplified by its mythical belief in the superiority of the Aryan race. The dialectic of enlightenment reveals the horrors of rationalization within the social system, stripping reason of its right to dissent and allowing it to be co-opted by authority—not for the sake of credibility, but for efficiency, ensuring the survival of that authority. With capitalism, the lethal rationalization against nature transitioned into the realm of society itself, and the dialectic of enlightenment warns of a transformation in the nature of the sciences, indicating that the social sciences, too, have not escaped being harnessed for purely instrumental experimental research by political and economic powers (Musaddik, 2005, p. 58). Thus, the critique of enlightenment reason emerges by exposing the negative aspects of rationality and the dominance of the modern state, serving as a necessary activity to invigorate critical thought and renew the critical efficacy of philosophy.

2- The Critical Theory of Society Paradigms

The term "paradigm," in its etymological origin, refers to the Latin word "paradigma," derived from the Greek "paradeigma," meaning a model or an example. The word "paradeigma" is composed of "para," which conveys inclusiveness, and "deigma," which means example or model (Mucchielli, 1995, p. 11-14). A paradigm is a worldview specific to a certain time, within which scientific theories operate and are conceptualized. In philosophy, a paradigm refers to the set of elements that shape the interpretation of reality at a given moment. The American historian and philosopher of science Thomas Kuhn (1922-1996) employed the term in his work *The Structure of Scientific Revolutions*, defining a scientific paradigm as those scientific achievements accepted at a specific time, which form a strong foundation for posing scientific problems and methods for solving them. It also encompasses the shared values that researchers accept and adhere to, represented in the methodologies and standards established accordingly. A single guiding scientific model serves as a starting point for numerous discoveries through selected and often

incomplete examples, making it a specific and coherent scientific tradition (Ali & Abdelkader, 1985, p. 85-86).

In general, a paradigm is a coherent model for understanding the world and interpreting widely accepted realities within a specific field. Every social theory is, consciously or unconsciously, linked to an anthropology—a human perspective that has replaced traditional theology. Each theory includes an implicit assumption that shapes the anthropological viewpoint on which its epistemological framework is built. The critical theory of the Frankfurt School is based on various perspectives, such as economic, linguistic, ethical, and temporal, developed by its four successive generations. These perspectives create paradigms and models that provide a critical interpretative horizon for analyzing social developments in Western society.

2-1- The First Generation: The Production Paradigm

The first phase of the development of the critical theory concluded with Horkheimer taking over the management of the Institute for Social Research, succeeding Karl Grünberg. Horkheimer maintained the same materialist perspective adopted by his predecessor, emphasizing that the study of the economic foundation is essential for an accurate representation of social reality.

The new character of the Institute under Horkheimer's leadership, which positioned philosophy at the centre of the critical theory of society, did not imply an abrupt change in perspective; rather, it was a gradual evolution. Horkheimer asserted that it was a mistake to believe that the economy was the only true reality (Howe, 2010, p. 36). The transformation among the first-generation thinkers is evident in the conceptual apparatus they adopted, which was primarily based on the vocabulary of early Marx, transitioning to Hegelian terms such as the concept of humanity, the concept of reason, and the concept of consciousness, rather than focusing solely on the worker, praxis, and historical materialism as emphasized by later Marx. This shift reflects a growing interest in analyzing the cultural superstructures of the bourgeois society and moving beyond the narrow confines of orthodox Marxism (Bottomore, 1998, p. 17-18). They recognized that class conflict was no longer sufficient, or even possible, to explain the conditions of post-industrial societies, thus prioritizing the critique of the superstructure as represented in culture. With this new approach, the pioneers of the Frankfurt School—Horkheimer, Adorno, Marcuse, and Fromm—exposed the technocratic and positivist face of contemporary social systems, focusing on critiquing the culture of domination prevalent in such societies.

The rise of Nazism in Germany, the experience of exile, and the aftermath of World War II compelled the first-generation thinkers to question the Enlightenment project, which seemed to have transformed from dreams of the 18th century into mere illusions. They concluded that progress had devolved into barbarism and that reason had developed only instrumentally and technically, significantly regressing on the moral level. This is clearly illustrated in Horkheimer and Adorno's "*Dialectic of Enlightenment*", where they revealed that reason, intended to liberate humanity from myth, has itself become a myth. The instrumental reason that dominated Enlightenment thought produced myth through technical means—manifested in coercive control, uniformity over difference, regulation over freedom, and unity over diversity. Thus, reason became a radical expression of the terror of myth, leading to a new barbarism rooted in technical knowledge and evolving into a political rationality that restricts individual autonomy and regulates behaviour and desires (Afaya, 1998, p. 32).

The first generation of critical theorists analyzed and critiqued the social reality from a materialist perspective, theorizing society through the production paradigm. They criticized reason's subservience to utility and industry in capitalist societies, where it became a tool of control rather than liberation, stripped of its moral and human elements by alienation and reification. The philosophers of this generation stressed the importance of reviving true enlightenment by reconstructing human consciousness, allowing it to transcend the bleak reality through a self-renewing, rational critical theory aimed at creating a communicative social environment.

2-2- The Second Generation: The Communication Paradigm

The analysis of the second model begins with the Hungarian philosopher György Markus (1934-2016), who in 1982 categorized theories in the humanities and social sciences into two

paradigms: the production paradigm and the language paradigm. The production paradigm, rooted in Marxism, framed the analyses of the first-generation critical theory philosophers, while the language paradigm, emerging after World War II, shifted the focus to viewing humans as interactive communicators rather than mere productive agents. This shift, driven by the second-generation Frankfurt School philosophers led by Jürgen Habermas, marks a significant rupture from the first generation's production paradigm, highlighting Habermas's role in evolving the critical theory (Markus, 1982).

Habermas sought to dismantle the philosophy of self and consciousness centred on reason and laid the theoretical foundations for a philosophy of communication through language. He argued that "The paradigm of the philosophy of consciousness is exhausted. If this is so, the symptoms of exhaustion should dissolve with the transition to the paradigm, of mutual understanding" (Habermas, 1995, p. 454) and advocated replacing "the paradigm of the knowledge of objects with the paradigm of mutual understanding between subjects capable of speech and action" (Habermas, 1995, p. 453). Habermas criticized previous philosophers, including Heidegger, Derrida, and Foucault, for failing to produce normative foundations for the critical theory. His response was the development of the theory of communicative action, emphasizing the necessity of transcending the destructive dialectical framework and revitalizing the critical theory with a focus on communication and rationality. What are the key features of this paradigm? What does communicative action actually mean? And what are the theoretical foundations of this communication?

Habermas followed the first-generation Frankfurt School thinkers, especially their critique of Enlightenment reason as presented by Horkheimer and Adorno in *Dialectic of Enlightenment*. While he agreed with their critique of instrumental reason, he diverged from Adorno's negative dialectics, which saw the Enlightenment as hostile to truth and sincerity. Habermas instead stressed the need to move beyond this destructive dialectical framework. As a result, he critiqued the critical theory itself, arguing that the first generation lacked normative foundations and was limited to critiquing instrumental reason without developing a systematic theory (Abu al-Sa'ud, n.d., p. 99). He also claimed that their reliance on the Hegelian conception of truth was incompatible with the fallibility of scientific inquiry and failed to address democracy at the political level. This prompted Habermas to renew the critical theory by creating a theory of communicative action, advocating for reason and rationality while supporting the unfinished project of modernity.

Habermas sought to unleash the creative energy of the Enlightenment mind and restore reason as the fundamental starting point for any societal theory. He believed that the drawbacks of instrumental rationality do not justify abandoning the project of modernity. The instrumental reason is merely one aspect of rationality, and this instrumental concept should be complemented by incorporating the communicative dimension into the understanding of rationality. So, what is communicative rationality?

Habermas addressed this by identifying three dimensions that the concept of communicative rationality encompasses: the relationship of the knowing self to the world of events and facts, its relationship to a social world characterized by effectiveness and personal engagement in interactions with others, and the relationship of a suffering or emotional person to their inner nature and to the subjectivity of others. These are the three dimensions that emerge from the analysis of communication processes. Through communicative rationality, he intended to develop a critical theory of society grounded in rational foundations, rehabilitating philosophical discourse to engage with society by establishing cooperation and dialogue between it and the various sciences. He said:

The concept of communicative reason, rooted in linguistic practice and directed towards mutual understanding, requires philosophy to once again engage in systematic work. In this context, philosophy must establish a fully cooperative relationship with the social sciences, which undertake the responsibility of developing a rational theory together" (Habermas, 2002, p. 437).

Sociology also contributes to realizing this new concept of communicative rationality, as it is the science that examines the transformations occurring in social life and the social ailments resulting from modernization and rationalization. Therefore, as one researcher puts it, that the

notion of rational activity, as a significant discovery of Weberian sociology, finds in Habermas a new and unique fertility with the theory of communicative action (Afaya, 1998, p. 179).

Communicative rationality seeks to establish consensus that reflects equality in the public sphere, where individuals integrate their subjectivity into a collective effort based on understanding and communication, achieved through rational agreement. It transcends social relations rooted in coercion and domination, promoting healthy interactions founded on dialogue and discussion, with the aim of reaching consensus. The ethics of discussion, as an alternative to religious and traditional ethics, require that opinions and convictions be subjected to debate in order to achieve objectivity, integrity, and agreement, thereby avoiding verbal or physical violence, wars, and tyranny ('Alloush, 2013). Habermas's ethics of discussion are guided by principles from the ideal speech situation (sincerity, correctness, appropriateness, accuracy...), essential for rational communication. Politically, this communication must manifest in a democracy shaped by ideal collective dialogue, free from any domination except the best argument. Habermas proposed the concept of consultation, which he considered essential in his deliberative democracy, because in consultation, others are given the right to speak, criticize, raise validity claims, and make new proposals regarding the issues under discussion in the public sphere.

The communicative paradigm, with communicative reason as a legitimate alternative to self-centred reason, posits language as a comprehensive medium for understanding. However, this model faces practical challenges and dilemmas, as the concept of communicative rationality, which aims to establish standards for agreement and consensus, can appear somewhat utopian. Language is not solely oriented toward understanding and consensus; it also includes disagreement and conflict. In this regard, the French philosopher Jean-François Lyotard, a proponent of postmodernism, criticized consensus as a product of a grand narrative from which we must liberate ourselves. He argued that consensus, tied to the concept of universal reason and linguistic unity, exerts violence on the diversity of language games, reducing discourse to a single impoverished form, as true creativity can only emerge through difference; "consensus takes on a terroristic character in the sense of the efficiency resulting from the exclusion of a partner from the language game we were playing" (Frank, 2003).

It is evident from the above that Habermas's replacement of the Marxist paradigm of production with the communicative paradigm has introduced a flawed perspective into the critical theory of society. This shift has led several thinkers, including Axel Honneth, to advocate for a re-examination of conflict in a context where Habermas focused solely on consensus. What, then, is Honneth's position, and what alternative paradigm does he propose?.

2-3 The Third Generation: The Paradigm of Recognition

Axel Honneth (born 1949), a prominent representative of the third generation of the Frankfurt School, is deeply connected to the critical philosophical tradition of this school. He introduced the paradigm of recognition as the foundation for building a normative theory of society, aiming to renew the starting points of the original critical theory as developed by the first generation. Honneth drew on the achievements and successes of Habermas's communicative turn in realizing actual human emancipation through understanding and rational public discourse. However, despite acknowledging in many of his writings—particularly in *"The Society of Contempt: Toward a New Critical Theory"* that his philosophical project is a continuation and deepening of Habermas's communicative paradigm, Honneth adopted a critical stance toward many of the ideas and theses within this project (Boumnir, 2012, p. 89).

While Honneth praised the communicative paradigm for revitalizing the critical theory, he was cautious about reducing social life to the linguistic dimension, as the focus on language might obscure the social conflicts between subjects, which are linked to forms of injustice, disrespect, and lack of recognition of individuals and groups. The communicative paradigm of rational consensus, as conceived by Habermas, does not align with the moral experiences of individuals. Only the paradigm of mutual recognition can effectively address these social conflicts rooted in domination, oppression, and social injustice. Honneth stated that "The primary lived world of human existence is a world of recognition, not a world of linguistic understanding; priority is given to recognition

over understanding, which can be easily demonstrated, as emotional recognition always precedes the process of acquiring language" (Boumnir, 2012, p. 90).

Axel Honneth drew on the paradigm of mutual recognition from Hegel's model (the struggle for recognition) and deepened it through the works of Herbert Mead. He posited that individuals can achieve their identities through three distinct normative forms of recognition: love, rights, and solidarity.

_Love: This form is emotional and represents the primary image of recognition, connecting the individual to a specific community, particularly the family, which enables the individual to develop self-trust.

_Rights: This form is legal and political, recognizing individuals as bearers of certain rights, which in turn fosters self-respect.

_Solidarity: This is the most complete form of the practical relationship between individuals, allowing for the acknowledgment of individual achievements, thereby facilitating self-esteem.

Through this triad of recognition, an individual's identity is fully realized, leading to their integration into society emotionally, legally, and ethically (Honneth, 2015, p. 169). However, achieving recognition in reality is not easy. Individuals often find themselves facing situations of denial of recognition, which, according to Honneth, results in social contempt that manifests in three forms:

_Physical and Psychological: Such as torture and psychological or physical harm, leading to a loss of self-trust.

_Legal: Marginalization of individuals and denial of their rights for ethnic, gender, class, or religious reasons, resulting in a loss of self-respect (loss of dignity).

_Social: When individuals do not receive recognition for their abilities and competencies, they fail to attain the social status they deserve, leading to a loss of self-esteem (Boumnir, 2022).

The recognition paradigm explained the role of the critical theory in advancing individuals' emancipatory interests against the capitalist system. We sought recognition as persons in the private sphere, acknowledgment of our rights in the legal sphere, and validation of our achievements in the workplace. Politically, recognition can serve as a foundational concept in liberalism, particularly in versions based on the principle of tolerance-respect, which itself represents a form of recognition. It functions both as a policy of equality and as a policy of difference, with cultural and social dimensions. The policy of cultural diversity and the principle of socio-cultural difference rely on recognizing actors who legally demand their interests be met or their rights respected. In this way, individuals experience injustice not just as communicative distortions but as expressions of disdain, contempt, and non-recognition. The normative nature of communicative reason is not immediately evident in consciousness, and argumentation can be unjust, as it is not equally accessible to all segments of society. Furthermore, recognition precedes knowledge, emotionally at least, as infants interpret facial expressions and infer values before they can understand their environment objectively. Thus, the initial relationship with the world is mediated through recognition.

Honneth's paradigm of recognition is more socially grounded than Habermas's communicative paradigm but shares a similar flaw—not in detaching individuals from their social positions, but in its conception of the inherent normativity of the ethics of recognition. This normativity seeks to organize social conflicts through a consensual lens, deepening intersubjectivity by replacing argumentation with recognition. Original recognition provides a standard for judging experiences of injustice and the moral value of conflicts. The fact that the primary recognition is pre-moral does not contradict its fundamentally moral nature; the challenge lies in developing and updating its normativity.

Furthermore, neutrality or objectivity, for Honneth, is linked to constructing a formal ethics that imposes its normativity on social conflicts without actually taking them as a starting point for its construction. The ethics of recognition claims universality by being contingent on the ethos of societies concerning the level of its application, asserting that what it establishes is applicable to all cultures. However, this ethical homogeneity, which it claims to be capable of establishing, is a source of suspicion or doubt.

2-4-The Fourth Generation: The Paradigm of Acceleration

Hartmut Rosa (b. 1965) is regarded by some scholars as part of the third generation of the Frankfurt School, alongside his mentor Axel Honneth. However, the prevailing view, which we also support, positions Rosa as a leading figure of a fourth generation within the school. Hartmut Rosa diverged from his mentor Axel Honneth in constructing his theoretical framework. While Honneth began with a theory of recognition and later addressed its pathological dimension—reification—Rosa initiated his work by focusing on pathological symptoms, specifically social acceleration, before developing his theory of resonance, as evidenced by the progression of his publications. From the standpoint of the fourth generation of the Frankfurt School, reconfiguring critical social theory necessitates a deep and dynamic understanding of Western modernity. This involves centring on time and the phenomenon of extreme social acceleration across three key dimensions:

_Technological acceleration: Refers to the increasing pace of innovation in areas such as transportation, massive communication technologies, and new forms of production.

_Acceleration of social change: Concerns the rapid pace at which social practices evolve, along with the accelerated transformations of life conditions, institutions, and relationships, including family and work environments.

_Acceleration of life pace: Relates to the existential experience of contemporary individuals who increasingly feel an acute need for time and more of it, as time itself has become a consumable resource, like other commodities (Boumnir, 2014, pp. 9-24). These observations, presented in Rosa's book *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*, are revisited in a more synthesized form in his work *Alienation and Acceleration: Towards a Critical Theory of Late-Modern Temporality*.

The fundamental assumption of the theory of social acceleration is the widespread affliction of "time scarcity," a condition that leads contemporary societies—those of late modernity—to experience a form of temporal famine. This occurs despite the significant technological acceleration that ostensibly provides unprecedented freedom at a superficial level. This presents a remarkable paradox and a contradiction that characterizes modernity. Rosa stated that "modern subjects can be described as minimally restricted by ethical rules and sanctions, and therefore as 'free', while they are tightly regulated, dominated, and suppressed by a largely invisible, de-politicized, undiscussed, under-theorized and unarticulated time regime. This time-regime can in fact be analyzed under a single, unifying concept: The logic of social acceleration" (Rosa, 2011, p. 08).

Hartmut Rosa incorporated the normative concepts of his predecessors, acknowledging that the good life can be distorted or deformed by the structures of recognition (Honneth) and/or communication (Habermas). However, his analysis of social acceleration provides a deeper understanding of the nature of these distortions. Technological acceleration, which Rosa defined as the "intentional speeding up of goal-oriented processes," (Rosa, 2011, p. 98) encompasses the acceleration of transport, information exchange, and production. It also includes the speeding up of administrative organization and control processes. This form of acceleration, easily observable in everyday life, leads to an acceleration of social change, marked by an "increase in the decay - rates of the reliability of experiences and expectations and by the contraction of the time - spans" (Rosa, 2011, p. 101).

Given the challenges of empirically proving the acceleration of social change, Rosa illustrated his argument by examining shifts in family and work contexts. Historically, these changes followed an intergenerational pattern, evolving into a transitional pattern during classical modernity, and eventually into a cross-generational pattern in late modernity. Previously, individuals would maintain a profession across several generations or throughout their entire lives; however, today, people frequently change professions multiple times.

Family structures have similarly undergone transformations, as evidenced by the increasing divorce rates in late modernity. Additionally, personal experiences of accelerated life are reflected in individuals' perceptions of time passing rapidly and their struggles to meet social demands. Objectively, this acceleration can be measured by the frequency of daily activities such as eating, sleeping, playing, and communicating. There is a noticeable trend towards fast food, reduced sleep,

and limited communication, resulting in actions being compressed and filled with multiple activities and experiences. This acceleration in the pace of life is further confirmed by the following paradox: why do we not have more leisure time despite technological acceleration? Theoretically, each action should take less time due to technology—such as washing clothes, commuting, and communicating—yet leisure time has become a rare commodity.

The social acceleration experienced by contemporary modern societies has given rise to new forms of alienation related to time, space, objects, actions, and relationships with oneself and others. These forms of alienation all possess a temporal dimension. Rosa proposed that the solution to this pathological state does not involve reverting to a pre-modern era or adopting a slower pace. Instead, he advocated for an interactive approach between the self and the world, termed resonance (Rosa, 2020, p. 27), which facilitates the establishment of a new relationship between the self and the social world, nature, work, and surrounding objects. This relationship encompasses not only cognitive aspects but also physical, emotional, and existential dimensions.

The cultural force driving modern life, from Hartmut Rosa's perspective, is the desire to make the world accessible. However, true vitality, connection, and authentic experiences emerge from encounters with what is unavailable and inaccessible. He argued that

My thesis is that this program of making the world available and accessible, imposed institutionally and promoted culturally as a promise, not only fails to work but, in fact, turns into its opposite. The world, which has become accessible on scientific, technical, economic, and political levels, seems to slip out of our hands, becoming alienated, closing itself off to us in a mysterious way, withdrawing, becoming illegible and mute. Moreover, it reveals itself as being both threatened and broken, ultimately rendering it fundamentally unavailable.

The basic human pattern of existence in the world is not merely about possessing and having things available, but rather about entering into a resonance with them, which involves being able to provoke their response and engage in that response. The resonance relationship is characterized by four key moments: contact, personal effectiveness or response, comprehension or transformation, and unavailability, which distances it from instrumentality and makes it inaccessible. Thus, Rosa turned the physical phenomenon of resonance into a sociological category for understanding the relationship with the world. This marks a shift in the mission of the critical theory from diagnosing reification and alienation to envisioning a non-reified mode of existence. However, the theory of resonance has faced several criticisms, the most significant being that it does not depart from the Habermasian linguistic model. The presentation of the relational turn in the social sciences, central to this theory, is conditional upon linguistic competence, establishing a living relationship with the world, listening to it, and conversing with it rather than attempting to control it.

In light of the development, diversity, and variation in the network of the criteria proposed by the critical theory philosophers to interpret and evaluate contemporary societies, one can conclude that the modernity project is persistently marked by the concept of crisis. Although a crisis signifies a form of imbalance or instability, it does not imply collapse or failure. Instead, it acts as a signal, urging society to reconsider its understanding of the world and to search for alternative modes of existence. The crises that permeate the social fabric serve to awaken society from its dogmatic slumber and stimulate renewal.

A crisis is a fundamental aspect of an age that encourages critical self-reflection, and modernity is characterized as a crisis that constantly renews itself through this critical thinking. This is the first lesson we derived from the contrast of paradigms in this theory. The second lesson concerns the value and importance of a temporal approach to the crises of modernity and progress, particularly as we live in an era shaped by globalization and the prominence of the speed paradigm in various civilization domains: communications, transportation, information, and financial exchanges. This necessitates considering the crisis (*krisis*) not through the lens of sequential, linear time (*chronos*), but rather from the perspective of opportune time (*kairos*)—the moment ripe for action and change, the time of decision and crisis. It is this kairological time that allows for the restoration of the creative self's role in reorganizing and reshaping reality, and for viewing temporality as a mode of existence.

Overcoming the crises and ailments of contemporary societies does not come from rejecting the values of modernity and enlightenment—such as rationality, freedom, progress, and justice—in a regressive manner. Instead, it requires the revival and rejuvenation of these values after purging them of the distortions and imbalances that have attached themselves to them, so they can regain their lustre and emancipatory effectiveness. This can only be achieved by rethinking our relationship with existence through a specific awareness of the concept of time.

4- Critical Theory of Society and the Arab Reality

The critical movement of the Frankfurt School is characterized by a dynamic and evolving approach that aligns with the various transformations experienced by modern Western societies. This is evident through the four paradigms of the school's generations and their production of numerous theses in social philosophy, political theory, and cultural criticism. Given the humanistic dimensions with emancipatory goals inherent in the critical theory of this school, the spread of ideas and theories from its philosophers has not remained confined to Western societies alone; it has extended to various cultures and communities, including the Arab societies.

Despite the relatively modest engagement of the Arab world with the critical theory for various reasons, it has nonetheless influenced many Arab thinkers. This raises several key questions: how has this influence manifested? Was it explicit or implicit? In what ways does the critical theory appear in the writings and texts of Arab intellectuals? Is its presence passive, limited to a mere introduction to the theory, or does it play a more active and constructive role, harnessing its critical intellectual framework to address the specific realities, challenges, and crises of the Arab world?

Most of publications and efforts by the Arab thinkers largely align with the universal dimension of the Western philosophical thought, as they transcend the particularities of its origins to embrace its humanistic features and distil its critical elements and shared human values, particularly when these endeavours focus on the issue of individual and collective freedom (Ibrahim, 2012). In truth, the presence of the critical theory in the Arab thought can be discerned, either explicitly or implicitly, in its engagement with the Marxist epistemological background used to address various social and economic issues, as well as in its critique of the Western modernity, power structures, authority, capitalist society, and the pathological symptoms such as instrumentalization, reification, alienation, and consumerism.

At this point, the attempts of Abdel Wahab El-Messiri, Samir Amin, Edward Said, Hisham Ghosheh, Nasif Nassar, Nourredine Afaya, and others converge. One of the manifestations of their influence from the first generation of the Frankfurt School is Abdel Wahab El-Messiri's questioning of the Western civilization system in his book *"The Materialist Philosophy and Dismantling of Humans"*, where he critically examined the values and ethics of modern Western thought. He openly acknowledged his influence from the critical theory in his critique of the West and his utilization of its conceptual vocabulary. This influence is also evident in Samir Amin's book *"The Crisis of Arab Society"*, in which he criticised the Western centrism, focusing on the critique of domination and highlighting the cultural dimension underlying the justifications of the Western narrative that entrenches the project of hegemony and colonial expansion, drawing inspiration from the book *"Dialectic of Enlightenment"* (Amin, 1985). As for Edward Said, while he benefited from Michel Foucault in deconstructing the Western epistemological system in his book *"Orientalism"* through the analysis of the Western institutional discourse about the East, he was also influenced by the critical theory in his cultural criticism, which follows a similar trajectory, directly declaring his indebtedness to Adorno and his critical approach (Said, 2006).

The influence of the second, third, and even fourth generations of the Frankfurt School's critical theory on the Arab intellectual texts differs significantly from its impact during the first generation. This divergence stems from the global intellectual climate of the time, shaped by liberation movements inspired by Marxism and socialism, which motivated the Arab thinkers to engage in revolutionary efforts to free their societies from Western colonialism. Following the collapse of the communist movement, the aspirations of these thinkers to establish a strong presence in the Arab society diminished. Consequently, the Arab world's engagement with the later generations of the critical theory has largely been limited to cultural, intellectual, and academic circles, primarily

through individual initiatives and translations. One example is the Moroccan scholar Nourredine Afaya, who sought to analyze and interpret Habermas's philosophy, particularly his communicative paradigm. Afaya not only advocated for introducing contemporary philosophical debates into the Arab intellectual sphere but also stressed the need to address key issues related to individual and societal realities, such as identity, freedom, democracy, and citizenship. He highlighted the importance of refining political concepts and tackling the ideological challenges that hinder critical thinking within the framework of Arab intellectual and political institutions. His compatriot Hassan Musaddik shared this objective and has similarly written extensively on communicative critical theory.

The concepts introduced by the pioneers of the third and fourth generations of the critical theory—such as recognition, redistribution, tolerance, and acceleration—hold significant potential for addressing many of the crises facing the Arab societies, which are afflicted by contempt, oppression, violence, exclusion, and intolerance. However, these concepts remain in the early stages of recognition and are largely confined to academic and university circles. This is evident in efforts such as those by the Algerian scholar Kamal Bou Menir, who has translated works by Axel Honneth, Nancy Fraser, and Hartmut Rosa.

The aim of translating the works and ideas of the Frankfurt School theorists is not to take satisfaction in the challenges faced by the Western individual under the dominance of capitalist instrumental rationality, but rather to integrate the value of criticism into the Arab culture. Our excessive sensitivity to critique stifles the possibility of modernization in our societies. Without the critical interventions of philosophers from this school and others toward modernity, Western societies might have been engulfed by unchecked materialism, reaching an irreversible decline. Therefore, any effort towards modernization or enlightenment must be paired with a clear understanding that certain values and concepts, once lost, are exceedingly difficult to restore. Today, the Arab culture is in urgent need of such values and concepts due to the deterioration of the political and social fabric, which remains dominated by irrational ideological discourses that reject communication, recognition, and tolerance (Suhail al-Tashm, 2022).

Conclusion

This research highlights the significant contribution of the Frankfurt School's Critical Theory in offering a comprehensive framework for analyzing the social, economic, and philosophical structures of contemporary societies. Through its four paradigms—each addressing distinct societal challenges such as materialism, instrumental rationality, societal contempt, and social acceleration—Critical Theory demonstrates its adaptability and relevance in confronting modernity's dilemmas. The paradigms of production, communication, recognition, and resonance contribute to the broader goal of societal liberation from the constraints of alienation, domination, and unchecked progress.

A key insight from this study is the potential applicability of Critical Theory to the Arab context. Arab thinkers have drawn from this critique to analyze their own socio-political realities. However, adapting these critical tools requires careful consideration of the historical, intellectual, and cultural specificities of Arab societies. As emphasized by Al-Jabri, the critique of Western welfare societies, while valuable, must not be uncritically applied to other cultural contexts. The failures of Western rationality do not necessarily lead to skepticism toward reason, enlightenment, science, or technology in Arab history, where disruptions followed different trajectories. Ultimately, a nuanced, localized engagement with concepts of science, rationality, and enlightenment is vital to address the unique challenges faced by Arab societies—such as authoritarianism, social justice, and economic disparity—while maintaining the pursuit of a free, democratic life.

Recommendations:

1. Localization of Critical Theory: Scholars and intellectuals in the Arab world should work towards localizing the concepts of Critical Theory to address specific socio-cultural and political issues relevant to the region. This includes reinterpreting key terms and frameworks to fit the realities of Arab societies.

2. Interdisciplinary Approach: Future research should adopt an interdisciplinary approach, combining insights from philosophy, sociology, and political science to further explore the relevance of the Frankfurt School in contemporary Arab thought.

3. Engagement with New Paradigms: Arab intellectuals should engage with the more recent paradigms of the Frankfurt School, such as the recognition and acceleration paradigms, to better understand and address emerging issues in Arab societies, including social justice, temporal conditions, and the pace of modern life.

4. Critical Reappraisal of Modernity: There should be a concerted effort to critically reassess the legacy of modernity and progress in the Arab world, drawing on the insights of the Frankfurt School to challenge dominant ideologies and propose alternative visions for social and political change.

References

1. 'Alloush, Nour al-Din. (2013, November 11). *Nazariyya al-fi'l al-tawasuli 'ind Habermas: Qira'a fi al-muntaliqat wa al-ab'ad* [The Theory of Communicative Action in Habermas: An Examination of the Foundations and Dimensions]. Published by, "Muminoon Bila Hudood". <https://www.mominoun.com/articles/> (accessed August 18, 2023).
2. Abu al-Sa'ud, Atiyat. (n.d.). *Al-hasad al-falsafi lil-qarn al-'ashrin* [The Philosophical Harvest of the Twentieth Century]. Mansha'at al-Ma'arif Jalaal Hazi and Partners.
3. Afaya, Muhammad Nour al-Din. (1998). *Al-hadatha wa al-tawasul fi al-falsafa al-naqdiyya al-mu'asira: Namudhaj Habermas* [Modernity and Communication in Contemporary Critical Philosophy: The Habermas Model]. Africa Orient, 2nd ed.
4. Howe, A. (2010). *Al-nazariyya al-naqdiyya* [Critical Theory]. (Translated by Tha'er Dib). The National Center for Translation.
5. Ali, Maher Abd al-Qadir. (1985). *Nazariyya al-ma'rifa al-'ilmiyya* [Theory of Scientific Knowledge]. Dar al-Nahda al-'Arabiyya for Printing and Publishing.
6. Amin, S. (1985). *Naqd al-mujtama'al-arabi* [Critique of Arab Society]. Dar al-Mustaqbal al-'Arabi.
7. Bottomore, Thomas. (1998). *Madrassa Frankfort* [The Frankfurt School]. (Translated by Saad Hijres). Dar Oya for Printing, Publishing, and Distribution.
8. Boumnir, K. (2012). *Qira'at fi al-fikr al-naqdiyy li-madrassa Frankfort* [Readings in the Critical Thought of the Frankfurt School]. Knuz al-Hikma.
9. Boumnir, K. (2014). *Hartmut Rosa: Al-tasa'ur wa al-ightirab - nahwa nazariyya jadida li-l-hadatha al-mut'akhhira* [Hartmut Rosa: Acceleration and Alienation - Towards a New Theory of Late Modernity]. *Majallat Dirasat Falsafiyya*, 10(10). <https://www.asjp.cerist.dz/en/downArticle/230/10/10/162270>
10. Boumnir, K. (2022). *Al-i'tiraf wa su'al al-huwiyya 'ind Axel Honneth* [Recognition and the Question of Identity in Axel Honneth]. *Majallat Tabayyun li-l-Dirasat al-Falsafiyya wa al-Nazariyyat al-Naqdiyya*, 11(41), Summer. https://tabayyun.dohainstitute.org/ar/issue041/Documents/Tabayun41-2022_Issue.pdf
11. Frank, M. (2003). *Hudud al-tawasul: al-ijma' wa al-tanazu' bayn Habermas wa Lyotard* [The Limits of Communication: Consensus and Dispute Between Habermas and Lyotard]. (Translated by 'Az al-Arab Lahkim Bnani). Africa Orient.
12. Habermas, J. (1995). *Al-qawl al-falsafi lil-hadatha* [The Philosophical Discourse of Modernity]. (Translated by Fatima al-Jiushi). Ministry of Culture Publications.
13. Habermas, J. (2002). *Théorie de l'agir communicationnel/Tome2, Pour une critique de la raison fonctionnaliste* [The Theory of Communicative Action, Volume 2: For a Critique of Functional Reason]. (Translated by Jean Louis Schlegel). Editions Fayard.
14. Honneth, A. (2015). *Al-sira' min ajl al-i'tiraf: al-qawa'id al-akhlaqiyya lil-masa'il al-ijtima'iyya* [The Struggle for Recognition: The Ethical Foundations of Social Problems]. (Translated by George Kettoura). The Eastern Library.
15. Horkheimer, Max, & Adorno, Theodor. (2006). *Jadal al-tanweer: Shadharat Falsafiyya*

- [Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments]. (Translated by George Kettoura). Dar al-Kitab al-Jadeed al-Muttahida.
16. Ibrahim, R. M. (2012). "Rihlat 'Abd al-Wahhab al-Masiri, dirasah fi al-maqasid wa al-manhaj" [The Journey of Abd al-Wahhab al-Masiri: A Study in Objectives and Methodology]. *Majallat al-Fikr al-Islami al-Mu'asir*, 17(68), 112. <https://doi.org/10.35632/citj.v17i68.887>
 17. Markus, G. (1982). *Langage et production* [Language and Production]. Denoël /Gonthier.
 18. Mucchielli, A. (1995). *Psychologie de la communication: La notion de paradigme* [Psychology of Communication: The Notion of Paradigm].
 19. Musaddik, H. (2005). *Al-nazariyya al-naqdiyya al-tawasuliyya: Yurgen Habermas wa Madrasa Frankfort* [The Communicative Critical Theory: Jürgen Habermas and the Frankfurt School]. The Arab Cultural Center.
 20. Omar, M. (2007). *Min al-nassaq ila al-dhat* [From System to Self]. Ashkur.
 21. Rosa, H. (2011). *Accélération et aliénation: Une critique sociale du temps* [Acceleration and Alienation: A Social Critique of Time]. (Translated by Thomas Chaumont). La Découverte.
 22. Rosa, H. (2020). *Rendre le monde indisponible* [Making the World Inaccessible]. (Translated by Octave Mannoni). La Découverte.
 23. Said, E. (2006). *Al-Istishraq: al-mafahim al-gharbiyya lil-sharq* [Orientalism: Western Conceptions of the East]. (Translated by Muhammad 'Anani). Ru'ya for Publishing and Distribution.
 24. Suhail al-Tashm. (2022). "Kayfa atharat Madrasa Frankfort fi nitaaj mufakkirin 'Arab?" [How Did the Frankfurt School Influence the Works of Arab Thinkers?]. Published by Al-Mayadeen Media Network, November 1. <https://www.almayadeen.net/arts-culture> (accessed September 8, 2023)

Received: 16.10.2024

Revised: 15.12.2024

Accepted: 10.01.2025

Published: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/67-72>

Mətanət İsmayılova

ADPU-nun nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci

<https://orcid.org/0000-0002-3509-9253>

УДК: 378.147.88

matanatismayilove@gmail.com

Subbakalavriat və bakalavriat səviyyəsində sərbəst işlərin ilkin tədqiqatçılıq bacarıqlarının formalaşdırılmasındakı rolu

Xülasə

Ali və orta ixtisas təhsil sistemində təhsil alan tələbələrin sərbəst işi onların akademik və peşəkar inkişafında mühüm rol oynayır. Bu məqalə subbakalavriat və bakalavriat səviyyəsində sərbəst işlərin tədqiqatçılıq bacarıqlarının formalaşdırılmasındakı rolunu araşdırır. Tədqiqat göstərir ki, sərbəst iş tələbələrə müstəqil öyrənmə, analitik düşünmə və özünü idarəetmə bacarıqları qazanmağa imkan verir. Təhsil prosesinin müxtəlif mərhələlərində sərbəst işin formaları və məqsədləri dəyişir. Bakalavr səviyyəsində əsasən ədəbiyyat araşdırması və kurs materiallarının öyrənilməsi, magistraturada elmi layihələr, doktoranturada isə əsaslı tədqiqat fəaliyyətləri ön planda durur. Sərbəst işin effektiv təşkilində vaxtın idarə edilməsi, motivasiya, İKT vasitələrindən istifadə və müəllim-tələbə əlaqəsinin keyfiyyəti kimi amillər mühüm rol oynayır. Azərbaycan ali təhsil sistemində son illərdə sərbəst işə yönəlmiş proqramların hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilir. Təhsil müəssisələri tələbələrin fərdi inkişafına, peşəkar səriştələrinin formalaşdırılmasına və əmək bazarının tələblərinə cavab verən kadrların hazırlanmasına çalışırlar. Nəticə etibarilə, sərbəst iş tələbələrin yalnız akademik biliklərini deyil, həm də şəxsi və peşəkar keyfiyyətlərini inkişaf etdirən mühüm bir vasitədir. Onun düzgün təşkili tələbələrin müstəqil öyrənmə, tədqiqat aparmaq və innovativ düşünmə bacarıqlarını artırır.

***Açar sözlər:** subbakalavriat, sərbəst iş, elmi layihələr, müstəqil öyrənmə, innovasiya, İKT vasitələri, müasir təhsil*

Matanat İsmayılova

Azerbaijan State Pedagogical College under ASPU

<https://orcid.org/0000-0002-3509-9253>

UDC: 378.147.88

matanatismayilove@gmail.com

The Role of Primary Research skills in the Formation of individual work at the level of Sub-undergraduate and Undergraduate

Abstract

Independent work plays a crucial role in the academic and professional development of students in higher and secondary specialized education systems. This article explores the role of independent work in developing initial research skills at the sub-bachelor and bachelor levels. Research demonstrates that independent work enables students to acquire skills in independent learning, analytical thinking, and self-management. The forms and objectives of independent work vary across different stages of the educational process. At the bachelor level, the focus is primarily on literature review and course material exploration, while master's programs emphasize scientific projects, and doctoral studies concentrate on comprehensive research activities. Critical factors in the effective organization of independent work include time management, motivation, utilization of information and communication technologies, and the quality of teacher-student interactions. In recent years, the Azerbaijani higher education system has paid special attention to developing

programs oriented towards independent work. Educational institutions strive to support students' individual development, foster professional competencies, and prepare human resources that meet labor market demands. Ultimately, independent work serves as a pivotal mechanism for developing not only students' academic knowledge but also their personal and professional qualities. Its proper organization enhances students' capabilities in independent learning, research, and innovative thinking, thus preparing them for the complex challenges of contemporary professional environments.

Keywords: *sub-bachelor's degree, independent work, research projects, individual learning, innovation, ICT tools, modern education*

Giriş

Müasir ali təhsil sistemində tələbələrin sərbəst işi, özünü təkmilləşdirmə bacarıqlarının inkişafı üçün həlledici rol oynayır. Bu prosesin əsas məqsədi tələbənin təhsil proqramını müstəqil şəkildə idarə etmək bacarıqlarını öyrənməsini təmin etməkdir. Sərbəst işin ali və orta ixtisas təhsil prosesindəki rolu, subbakalavriat və bakalavriat səviyyəsində təhsil alan tələbələrin akademik biliklərinin dərinləşdirilməsi, analitik bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi və özünü idarə etmə vəzifələrinin inkişafında əhəmiyyətlidir. Sərbəst iş, çox vaxt müstəqil tədris strategiyalarının yaradılması, özünü idarə etmə bacarığı və vaxtı səmərəli idarə etmək kimi aspektləri özündə birləşdirir. Ali təhsil mərhələləri arasında bakalavrdan magistraturaya və doktoranturaya keçid etdikcə, sərbəst işin formaları, tələbləri və məzmunu əhəmiyyətlə dəyişir.

Xüsusi ilə ali təhsil pilləsinin bakalavriat səviyyəsində çox vaxt ədəbiyyatın araşdırılması və kurs materiallarını öyrənmək üstünlük təşkil edir, magistratura səviyyəsində ixtisası dərinləşdirməklə, ixtisaslaşma üzrə elmi və praktiki layihələr ön plana çıxır, doktoranturada isə əsasən tədqiqat fəaliyyətləri əsas çəkiyə malik olur. Sərbəst işlərin həyata keçirilməsində əsas pedaqoji problemlərə vaxtın düzgün idarə edilməsi, ilkin tədqiqatçılıq və özünü motivasiya etmə bacarığı, ən azı bir xarici dil bilmə, həmçinin İKT vasitələrindən səmərəli istifadə kimi faktorlar daxildir. Bundan başqa, müəllim-tələbə əlaqəsinin keyfiyyəti və sərbəst işin obyektiv qiymətləndirilməsi də təhsil prosesinin effektivliyini şərtləndirən amillər sırasına daxildir.

Tədqiqat

Ali təhsil islahatları və yeni təhsil standartlarına keçid şəraitində universitetlərdə təhsil prosesinin təşkili üçün yeni və effektiv strategiyaların hazırlanması vacib bir məsələdir. Bu strategiyalar təhsil prosesinin keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, tələbələrdə peşəkar səriştələrin formalaşdırılması məqsədini də güdür. Bu baxımdan, tədrisin səmərəliliyini artırmaq üçün innovativ yanaşmaların tətbiqi və müasir təhsil metodlarının istifadəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Son illərdə Azərbaycan ali təhsil sistemində sərbəst işə yönəlmiş tədris planlarının və proqramlarının hazırlanması praktikasına geniş yer verilmişdir. Təhsil müəssisələrində sərbəst işin əhəmiyyəti həm pedaqogikanın nəzəri məsələləri ilə məşğul olan mütəxəssislər, həm də tədris prosesində tədqiqatçı kimi çıxış edən müəllimlər tərəfindən vurğulanır. Onların fikrincə, təhsil səviyyəsindən asılı olmayaraq sərbəst işin düzgün təşkili təhsilin keyfiyyətini artırmaq və gələcək məzunların əmək bazarında rəqabətqabiliyyətliliyini təmin etmək üçün ən təsirli vasitələrdən biridir.

Bu kontekstdə, tədqiqatın məqsədi tələbələrin sərbəst iş fəaliyyətinin onların tədris prosesindəki aktivliyini nə dərəcədə artırdığını, həmçinin bu fəaliyyətin nəticələrinə və tələbələrdə müvafiq səriştələrin formalaşdırılmasına necə təsir etdiyini təhlil etməkdir. Buna görə də "...yüksək keyfiyyətli ali təhsil almaq, peşəkar səriştələrin formalaşdırılması ali məktəbin istənilən təhsil müəssisəsinin əsas vəzifəsidir. Bu məqsədə çatmaq üçün müxtəlif imkanlardan istifadə etmək lazımdır" (Sedakova, 2013, s. 109), məhz bu səbəbdən subbakalavriat və bakalavriat səviyyəsində sərbəst işin tətbiqində ortaya çıxan fərqləri araşdırmaqla, tədris prosesinin təkmilləşdirilməsi üçün təkliflər irəli sürüləcəkdir.

Müasir pedaqogikada müstəqil təhsil məsələsi kifayət qədər tədqiq edilmişdir və bu istiqamətdə müxtəlif yanaşmalardan istifadə etmək mümkündür. Tədris prosesində sərbəst işin uğurla tətbiqi və həyata keçirilməsi, əsasən, universitetlərin düzgün hazırlanmış və icra edilmiş strateji planlarına əsaslanır. Bu yanaşma tələbələrin yalnız akademik biliklərini deyil, həm də əmək bazarı və

işgötürənlərlə qarşılıqlı əlaqə bacarıqlarını inkişaf etdirmək, praktiki təcrübələrdə iştirak etmək və təhsil proqramının spesifik istiqamətlərinə uyğun fərdi fəaliyyətlər həyata keçirmək imkanı yaradır.

Bu kontekstdə universitetlər tez-tez tələbələrə müxtəlif seçmə fənlər və xüsusi kurslar təklif edirlər. Bu, sərbəst iş üçün ayrılan saatların artırılması ilə tələbələrin təhsil proqramına uyğun peşəkar səriştələr əldə etməsinə şərait yaradır. Belə bir yanaşma xüsusilə peşəkar hazırlıq səviyyələri üçün geniş tətbiq olunur və praktik effektivliyini göstərir (Hüseynzadə, 2010; Əkbərov, 2017).

Yüksək bilik səviyyəsinə çatmaq və peşəkar inkişaf üçün zəruri olan səriştələrin formalaşdırılması tələbələrin akademik fənlərin materiallarını mənimsəməsinə, öz təhsil fəaliyyətlərini tənzimləməsinə və bu fəaliyyətlərdə müəyyən məntiqin təmin olunmasını tələb edir. Təlim prosesində həyata keçirilən hər mərhələ özünəməxsus tənzimləmə mexanizmləri və özünü tənzimləmə bacarıqlarının inkişafını nəzərdə tutur. Təhsil fəaliyyətinin özünü tənzimləmə prosesi mürəkkəb olsa da, vahid bir sistem kimi fəaliyyət göstərməsi vacibdir. Bu yanaşma akademik kontekstdə özünü tənzimləmə bacarıqlarının formalaşmasında bir səriştəlik kimi tanınır.

Müasir təhsil prosesində, xüsusən də peşə təhsili məqsədi ilə birbaşa tədris saatlarının azaldıldığı bir şəraitdə, müəllim və tələbə arasında konstruktiv dialoq qurulması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Özünü təhsil üçün lazımı şəraitin yaradılması tələbələrin sərbəst işləmək bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu baxımdan, müəllimin tələbə ilə daha çox işləməsi və onu sərbəst işə həvəsləndirməsi əsas şərtlərdən biridir. Bununla belə, praktik müəllimlər tez-tez universitetlərin tələbələrə bu iş üçün kifayət qədər saat təmin etmədiyini, fərdi məsləhətləşmələrin məhdud olduğunu qeyd edirlər. Bu, müasir təhsil mühitində daha balanslı yanaşmaların zəruriliyini vurğulayır.

Fənlərin tədris planlarını və iş proqramlarını təhlil edərkən müşahidə olunur ki, universitetlərdə tələbələrin sərbəst işlərinin ən çox yayılmış növlərinə ixtisaslaşdırılmış ədəbiyyatın öyrənilməsi, müxtəlif anlayışların təhlili, kurs işlərinin hazırlanması, hesabatların, esselərin, abstraktların, təqdimatların tərtibi və məruzələrin təşkili daxildir. Bu fəaliyyətlər həm subbakalavriat və bakalavriat, həm də magistratura səviyyələrində təhsilənlərin sərbəst iş nəticələrinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Lakin təəssüf ki, təhsilin müxtəlif səviyyələrində eyni modul çərçivəsində fənlərin iş proqramlarının məzmunu çox az dəyişir; sərbəst işin növləri və formaları, həmçinin nəzarət mexanizmləri eyni qalır. Alternativ olaraq, ənənəvi hesabatların əvəzinə əsas anlayışların sintezi və sistemləşdirilməsi üçün esselər, təqdimatlar və müqayisəli cədvəllərin istifadəsi təşviq olunur.

Tədris planlarının və fənlərin iş proqramlarının hazırlanması prosesində ünsiyyətin təhsil prosesinin əsas elementi olduğunu nəzərə almaq vacibdir. Müasir təhsil standartlarında informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməklə mədəniyyətlərarası və çoxdilli ünsiyyət bacarıqlarına xüsusi diqqət ayrılır. Təhsil tapşırıqlarının böyük əksəriyyəti fərdi qaydada həyata keçirilsə də, qrup və ya cütlük şəklində olan tapşırıqlar nisbətən az yer tutur. Bunun əsas səbəblərindən biri qiymətləndirmənin çətinliyidir. Digər tərəfdən, bu, gələcək mütəxəssis kimi hər bir tələbənin bacarıqlarını müstəqil şəkildə inkişaf etdirməsi və müxtəlif kontekstlərdə qərarlar qəbul etmə bacarığı ilə bağlıdır.

Ali təhsilin ilk mərhələlərində – subbakalavriat və bakalavriat səviyyələrində – tələbələrin əsas diqqəti nəzəri biliklərə və ən yaxşı təcrübələrin öyrənilməsinə yönəlir (Kuklina, 2023, s. 28). Magistratura mərhələsində isə peşəkar təcrübənin qiymətləndirilməsi və tələbələrin öz mülahizələrini formalaşdırması önəmli yer tutur. Bu proses tələbənin şəxsi və peşə təcrübəsinə əsaslanan fikir və təcrübə mübadiləsini təşviq edir. Məsələn, təlimin pedaqoji istiqamətində sinif məşğələlərinin modelləşdirilməsi, dərscənkənar fəaliyyətlər və bu fəaliyyətlərin metodoloji təhlili kimi layihələr geniş yayılmışdır.

Son dövrlərdə tədqiqat və tətbiqi layihələrin əhəmiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu layihələr təhsil prosesində yalnız nəzəriyyədən praktikaya keçid deyil, həm də tələbələrin müxtəlif fəaliyyət formatlarında iştirakını təmin edir. Universitetlərdə fərdi, cütlük və qrup şəklində layihələrin həyata keçirilməsi üçün tapşırıqların paylanması, monitorinqin aparılması və nəticələrin qiymətləndirilməsi kimi funksional yanaşmalar tətbiq edilir. Bu cür layihələr, xüsusilə, tələbələrin

analitik, kommunikativ və yaradıcı düşüncə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün geniş imkanlar təqdim edir.

Təhsilin bütün səviyyələrində tələbələr üçün ən vacib bacarıqlardan biri də müstəqil öyrənmə və öz-özünü idarəetmə strategiyalarının inkişaf etdirilməsidir. Həyatda və təhsildə şəxsən qarşıya qoyulan məqsədləri vaxtında həyata keçirmək və bunun üçün müvafiq planlama bacarıqlarını mənimsəmək erkən mərhələlərdə əldə edilməli bir bacarıqdır. Müstəqil təhsil mühiti, tələbənin həm sosial, həm də akademik olaraq şəxsi məsuliyyət daşmasını tələb edir. Bəzi tələbələr işlərini əvvəlcədən planlaşdırmağı üstün tutarkən, bəziləri son anda işləri yekunlaşdırmaqdan həzz alır. Lakin istənilən halda, tələbələrin eyni vaxtda bir neçə tapşırıq üzərində işləyərək vaxtlarını düzgün idarə etmələri vacibdir.

Müstəqil öyrənmə yalnız təkbəşinə oxumaq demək deyil. Tələbənin vaxtını necə idarə etdiyi və ondan nə dərəcədə faydalı istifadə etdiyi öyrənmə prosesinin əsas göstəricilərindəndir. Sərbəst iş bir çox tələbə üçün həmyaşıdlar arasında fikir mübadiləsi, digərləri üçün isə işlərinə fəal və sistemli yanaşma deməkdir. Beləliklə, tələbələr öz dərs vaxtlarından maksimum faydalanmağı öyrənməlidirlər. Bu məqsədlə, planlaşdırma bacarıqları, xüsusilə SMART (ölçülə bilən, çatdırıla bilən, realistik və vaxtlı) hədəflərinin təyin edilməsi kimi bacarıqların ilk kursdan etibarən aşılması mühümdür. Müasir texnologiyalardan, məsələn, Google Təqvim kimi vasitələrdən istifadə, tələbələrə vaxtın idarə edilməsində və tapşırıqlarını izləməkdə böyük kömək ola bilər.

Müəllim-tələbə münasibətlərinin təşkili də müstəqil təhsilin səmərəliliyinə birbaşa təsir edir. Təcrübə göstərir ki, tələbələr çox nadir hallarda müəllimlər tərəfindən təklif edilən məsləhət saatlarından istifadə edir, sinifdən kənar elektron kommunikasiya (elektron poçt və ya sosial şəbəkələr vasitəsilə) imkanlarına müraciət edirlər. Bu, tələbələrin iş nəticələrinin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Tələbələrin utancaqlıq və ya qorxu səbəbindən müəllimlə ünsiyyət qurmaqdan çəkinməsi, onların fərdi təhsil trayektoriyasını formalaşdırmaq üçün lazımı mənbələrdən istifadə imkanlarını məhdudlaşdırır. Buna görə də, müəllimlər tələbələrin özünəinamını artırmalı, onların aydın hədəflər qoymalarına dəstək olmalı və tədris tapşırıqlarını kiçik addımlarla yerinə yetirərək öyrənmə prosesini asanlaşdırmalıdır.

Kollec və universitet mühiti yalnız təlim, bilik əldə etmək deyil, həm də sual vermək, eksperiment aparmaq, səhvlərdən öyrənmək və müzakirələr üçün bir məkan olmalıdır. Tələbələrin sual verməyə, yanlışlıqlarından dərs almağa təşviq edilməsi onların özünəinamını artırır və daha səmərəli öyrənmə prosesinə təkan verir.

Ali təhsil pilləsinin magistratura səviyyəsində tələbələr arasında sərbəst işlərin nəticələri fərqli formalarda özünü göstərir. Ən çox rast gəlinənlər aşağıdakılardır: fərdi, cüt-cüt və ya kiçik qruplar şəklində həyata keçirilən layihələr (tədqiqat, strateji inkişaf, müdaxilə və s.), tədris proqramları, elmi məqalələr, eləcə də magistr dissertasiyalarının hazırlanması və təqdim edilməsi. Elmi konfranslarda iştirak da tələbələrin sərbəst fəaliyyətinin bir istiqaməti kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Sərbəst işlərin keyfiyyətinin artırılması üçün tələbələrin ümumi fikirlərinə görə, təklif olunan tapşırıqların təhsil istiqamətinə uyğunluğu vacibdir. Tələbələr bu tapşırıqların mümkün qədər aktual və praktik olmasını, müəllimlərdən isə aydın təlimat və nümunələrlə dəstək almağı gözləyirlər. Müəllimlərin təqdim etdiyi mənbələr və izahlar, həmçinin işin yekun nəticəsinin konkret nümunələri bu prosesdə xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda, tələbələr mobil müəllimlərin auditoriyadan və kafedradan kənarında, sosial şəbəkələrdə və internet vasitəsilə daha əlçatan olmasını arzulayırlar.

Tələbələrin fikrincə, sərbəst işdə keyfiyyətin əsas göstəricisi çoxlu tapşırıqların yerinə yetirilməsi deyil, əksinə, bir və ya iki tapşırıq üzərində daha dərinlən işləməkdir. Burada müxtəlif meyarlara görə iş nəticələrinin obyektiv qiymətləndirilməsi vacibdir. Tələbələr yalnız dövlət imtahanları və yekun ixtisas işlərinin müdafiəsinə yönləndirilməməli, onların hərtərəfli inkişafına imkan verən tapşırıqlar təklif olunmalıdır.

Müəllimlər də sərbəst işin təhsil səviyyələri arasında ardıcıl davamlılığı təmin etdiyini vurğulayırlar. Bakalavriat və magistratura səviyyələrində tələbələr tərəfindən hazırlanan ən yaxşı

işlər arasında müxtəlif növ layihələr, abstraktlar, təqdimatlar yer alırsa, doktorantura səviyyəsində bu, daha çox tədqiqat layihələri və elmi məqalələr kimi özünü göstərir.

Tələbələrin sərbəst işlərinin təşkili və həyata keçirilməsində müəllimlər üçün aşağıdakı aspektlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: əvvəlcədən müəyyən edilmiş meyarlara əsaslanan obyektiv qiymətləndirmə, həmyaşıdların qiymətləndirmə mexanizmlərinin tətbiqi, tələbələrin özünə hörmətini artırmaq, fərdi və peşəkar inkişaf proqramlarının təşkili, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) effektiv istifadə, tələbə konfranslarında iş nəticələrinin təqdim edilməsi, eləcə də tədris prosesi zamanı əldə edilən biliklərin praktiki tətbiqi.

Subbakalavriat və bakalavriat səviyyəsində tələbələrin sərbəst işləri ilə bağlı müəyyən çətinliklər də müşahidə olunur. Vaxt çatışmazlığı və iş ilə təhsilin uyğunlaşdırılmasında yaranan problemlər tez-tez rast gəlinir. Müəllimlər, əlavə olaraq, magistrantların zəif psixoloji və pedaqoji hazırlığı, xarici dillərə kifayət qədər yiyələnməməsi, magistratura qruplarında tələbə sayının çoxluğu, əsas vacib tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməməsi və bəzi tələbələrin məsuliyyətsiz yanaşmasını əsas maneələr kimi qeyd edirlər.

Sərbəst işlərin nəticələrinin qiymətləndirilməsində rast gəlinən problemlər isə bunlardır: işlərin gecikdirilməsi, süründürməçilik vərdişi, qiymətləndirmədə subyektiv yanaşma, və interdisiplinar yanaşmaya əsaslanan nəticələrin obyektivliyinin təmin olunmaması.

Universitet tədris prosesinin təşkilində və tələbələrin sərbəst işlərinin həyata keçirilməsində müxtəlif yanaşmaların tətbiqi ilə keyfiyyətin artırılması mümkündür. Pilot layihələrin nəticələrindən belə qənaətə gəlmək olar ki, tələbələr və müəllimlər sərbəst işlərin təşkili üçün daha konkret və sistemli yanaşmalar tələb edirlər ki, bunlara aşağıdakılar daxildir:

- sərbəst işlərin mövzusu fənlər və tədris planı ilə əlaqələndirilməlidir;
- onların qiymətləndirilməsi meyarları iş proqramında aydın təsvir olunmalıdır;
- ali və orta ixtisas təhsil müəssisələri tələbələrə qarşılıqlı elmi əməkdaşlığa təşviq etməlidir;
- tələbələrin cəlb edilməsində maraqlı olan universitetin profil strukturları arasında müstəqil əməkdaşlıq və qarşılıqlı əlaqə yaratmaq lazımdır və s.

Beləliklə, tələbələrin sərbəst işi, onlarda müstəqil təhsil bacarıqlarını, analitik düşüncəni və özünü idarəetmə səlahiyyətini formalaşdırmaq baxımından əhəmiyyətlidir. Araşdırmalar göstərir ki, təhsil prosesinin hər mərhələsində sərbəst işin formalarının dəyişməsi və çoxşəxslı yanaşma metodlarının tətbiqi tələbənin müsətaqillik dərəcəsini artırır. Eyni zamanda vaxt idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi və müsbət motivasiya mexanizmlərinin yaradılması vacib çətinlikləri həll etmək üçün çərçivə təşkil edir. Nəticə etibarilə, sərbəst işin keyfiyyətli həyata keçirilməsi, tələbənin akademik inkişafını və peşəkar bacarıqlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla yanaşı, müəllimlərin sərbəst işlərin təşkilində yaratdıqları şərait və metodların təkmilləşdirilməsi, özəlliklə texnologiya istifadəsi və obyektiv qiymətləndirmənin əlavə edildiyi yanaşmalar, əlavə irəliləyişləri təmin edə bilər. Bu istiqamətdə davam edən təkmilləşdirilmələr təhsil prosesinin ümumi keyfiyyətini artıracaq.

Nəticə

Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirib belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, ali təhsilin bakalavriat səviyyələrində təhsil alan tələbələrin (həmçinin orta ixtisas təhsil müəssisələrində təhsil alan subbakalavrların) sərbəst işləri təhsil prosesinin vacib tərkib hissəsi olmaqla, ali təhsil səviyyələri arasında qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsi və davamlılığın qorunması baxımından aktualdır. Bu sahədə görülən işlər və aparılan tədqiqatlar göstərir ki (Gavrilyuk & Sorochan, 2022; Ponomarova, 2017) sərbəst işlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi təkcə tələbələrdən deyil, həm də professor-müəllim heyətindən böyük səy və diqqət tələb edir. Əsas diqqət, tədris prosesinin məzmununun məntiqi davamlılığını təmin etməyə, tələbələrin fərdi və peşəkar inkişafına dəstək verməyə və onların müasir əmək bazarına uyğun kompetensiyalara yiyələnməsinə yönəlidir. Ali təhsilin əsas vəzifəsi tələbələrdə yalnız bilik əldə etmək deyil, həm də müstəqil düşünmək, qərar qəbul etmək, analitik bacarıqlarını və özlərini inkişaf etdirmək qabiliyyəti yaratmaqdır ki, bu da müasir təhsil siyasətimizin strateji məsələsi kimi nəzərdən keçirilir. T.Əsgərovanın da qeyd etdiyi kimi, “yaradıcı təfəkkürə, müstəqil düşüncəyə və yüksək elmə malik şəxsiyyətin formalaşdırılması

müasir təhsil sisteminin əsas strateji məqsədlərindən biridir” (Əsgərova, 2022, s. 119). Məhz buna görə, sərbəst iş bu prosesdə mühüm alət kimi çıxış edir. Tələbənin sərbəst işi, onun bir problem üzərində düşünməyi, müxtəlif həll yollarını təhlil etməyi və müstəqil nəticələr çıxarmağı öyrəndiyi fəaliyyətlər toplusudur. Bu fəaliyyətlər tələbənin idrak qabiliyyətlərini artırmaq, özünü müstəqil öyrənmə prosesinə cəlb etmək və innovativ yanaşmaları təşviq etmək məqsədini güdür. Tələbələr sərbəst işlərinin effektiv təşkili yalnız tələbələrin fərdi inkişafına deyil, həm də onların daha geniş peşəkar perspektivlər qazanmasına xidmət edir. Sərbəst işlər tələbənin tədris auditoriyası çərçivəsində və ondan kənar müstəqil fəaliyyətini əhatə edir. Bu işlər, müəllimin rəhbərliyi ilə və ya tamamilə sərbəst şəkildə həyata keçirilə bilər və müxtəlif məzmun və metodoloji yanaşmalardan istifadəni əhatə edir. Geniş mənada sərbəst iş, tələbələrin fərdi və qrup şəklində müxtəlif tapşırıqlar üzərində işləmək bacarıqlarını inkişaf etdirən bütün fəaliyyət növlərini əhatə edir. Bu kontekstdə, metodoloji yanaşma sərbəst işlərin sistemli şəkildə təşkilini və onların ardıcılığının təmin edilməsini əhatə edir. Əsas məqsəd, tələbələrin tədris prosesində əldə etdikləri bilikləri auditoriyadan kənar sərbəst şəkildə tətbiq etməsi üçün lazımı şəraitin yaradılmasıdır. Bir çox yerli tədqiqatçılar təhsilalanların şəxsi keyfiyyətlərini yüksəltmək üçün kouçinq əlavə təhsilin modeli kimi təhlil edərkən onu məhz pedaqoji alətlərdən biri kimi nəzərdən keçirmişdir (Cəbrayilov, Məmmədov, 2023, s. 57). Bu yanaşma tələbələrin tədqiqat bacarıqlarını inkişaf etdirmək, mövcud məlumatları təhlil etmək və yeni biliklər əldə etmək prosesində onlara dəstək olmaq məqsədini daşıyır.

Sonda vurğulamaq lazımdır ki, sərbəst iş tələbənin yalnız bilik deyil, həm də şəxsi və peşəkar keyfiyyətlərinin formalaşmasında mühüm rola malikdir. Təhsil proqramlarının düzgün strukturlaşdırılması və sərbəst işlərin səmərəli təşkili tələbələrin müstəqil öyrənmə və tətbiq bacarıqlarını artırır, onları müasir əmək bazarının tələblərinə uyğun olaraq daha hazırlıqlı edir.

Ədəbiyyat

1. Cəbrayilov, İ., Məmmədov, N. (2023). Ömürboyu təhsil kontekstində kouçinq şəxsi keyfiyyətləri kamilləşdirən pedaqoji vasitə kimi. *Azərbaycan məktəbi*, 4(705), 55-63.
2. Əkbərov, N., Mirzəyeva, M. (2017). *Üzvi sintez: sərbəst işlər, sual və tapşırıqlar: ali məktəblər üçün dərs vəsaiti*. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.
3. Əsgərova, T. (2022). Ədəbiyyat dərslərində şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi metodları. *Azərbaycan məktəbi*, 2(699), 117-123.
4. Hüseynzadə, R. (2010). *Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi fənni üzrə proqram*. Azərbaycan Müəllimlər İnsitutu.
5. Gavrilyuk, N. P., & Sorochan, V. V. (2022). Informatsionno-obrazovatel'nyye tekhnologii kak sredstvo povysheniya effektivnosti obrazovatel'nogo protsessa pri podgotovke budushchikh uchiteley istorii. *Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya*, 6(97), 271-274.
6. Kuklina, Ye. N., Maznichenko, M. A., & Mushkina, I. A. (2023). *Organizatsiya samostoyatel'noy raboty studenta: uchebnoye posobiye dlya vuzov* (2-ye izd.). Yurayt.
7. Ponomarova, Zh. V. (2017). *Samostoyatel'naya rabota studenta v ramkakh kursa akademicheskogo risunka: metodicheskiye ukazaniya*. Izdatel'skiy tsentr YUUrGU.
8. Sedakova, V. I. (2013). Samostoyatel'naya rabota studentov kak individual'naya trayektoriya razvitiya. *Vestnik*, 5, 108-116.

Daxil oldu: 21.09.2024

Baxışa göndərildi: 27.11.2024

Təsdiq edildi: 10.01.2025

Çap olundu: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/73-76>

Gamar Aliyeva

Goychay State Management and Technology College

<https://orcid.org/0009-0008-9902-9255>

qemereliyeva@gmail.com

The Level of Education is the Main Condition For the Development of Country

Abstract

Education serves as the cornerstone of personal growth, societal progress, and global advancement. The Goychay State Management and Technology College exemplifies the transformative role of education by nurturing talent, fostering innovation, and aligning theoretical knowledge with practical application. Education in Azerbaijan is evolving, with modern infrastructure, innovative teaching methods, and new standards that prioritize student-centered learning and interdisciplinary approaches. Practical training, especially in agriculture, bridges the gap between theory and real-world application, preparing students for roles as veterinarians, agronomists, and engineers. Agriculture, a key pillar of Azerbaijan's economy, benefits significantly from education and government support, including subsidies, modernization programs, and digital technologies. Institutions like Goychay College play a vital role in training skilled professionals through internships and hands-on experiences in orchards, farms, and research stations. This practical approach ensures that students develop the skills needed to advance sustainable agriculture and support economic growth. In conclusion, Azerbaijan's education system, supported by state initiatives, innovative practices, and a focus on sustainability, is poised to drive national development and secure a competitive edge in the global arena.

Keywords: *education, experience, development, agrarian farm, ecology system*

Qəməər Əliyeva

Göyçay Dövlət İdarəetmə və Texnologiya Kolleci

<https://orcid.org/0009-0008-9902-9255>

qemereliyeva@gmail.com

Təhsil səviyyəsi ölkənin inkişafı üçün başlıca şərtidir

Xülasə

Təhsil şəxsi inkişafın, ictimai tərəqqinin və qlobal irəliləyişin əsasını təşkil edir. Göyçay Dövlət İdarəetmə və Texnologiya Kolleci təhsildə istedadların inkişaf etdirilməsi, innovasiyaların təşviqi və nəzəri biliklərin praktiki tətbiqlə birləşdirilməsi sahəsində müstəsna rol oynayır. Azərbaycanda təhsil sistemi müasirləşir, tələbəyönümlü yanaşmalar və fənlərarası tədris metodları ilə yeni standartlar tətbiq olunur. Əsasən kənd təsərrüfatı sahəsində praktiki təcrübə nəzəri bilikləri real dünyaya tətbiq etməklə baytarlar, aqronomlar və mühəndislər üçün peşəkar kadr hazırlığını təmin edir. Kənd təsərrüfatı Azərbaycanın iqtisadiyyatının əsas dayaqlarından biridir və təhsil, eləcə də dövlət dəstəyi ilə – subsidiyalar, modernizasiya proqramları və rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə – inkişaf edir. Göyçay Kolleci kimi təhsil müəssisələri tələbələrə bağlar, fermalar və tədqiqat stansiyalarında praktik təcrübələr təklif etməklə peşəkar bacarıqların inkişafına töhfə verir. Bu yanaşma, davamlı kənd təsərrüfatının inkişafı və iqtisadi artım üçün zəruri bilikləri təmin edir. Nəticə etibarilə, dövlət təşəbbüsləri, innovativ təcrübələr və davamlılığa yönəlmiş yanaşmalarla dəstəklənən Azərbaycanın təhsil sistemi milli inkişafı irəli aparmaq və qlobal miqyasda rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: *elm, təcrübə, inkişaf, aqrar təsərrüfatı, ekoloji sistem*

Introduction

Education forms the foundation of personal growth, societal progress, and global advancement. Education means knowledge, science, progress. In this context, activities of Goychay State Management and Technology College, which stands out for its achievements in the field of education, should be particularly emphasized. Education plays a pivotal role in shaping individuals, nurturing talents, and creating opportunities that foster innovation and sustainability. Beyond merely acquiring knowledge, education equips individuals with essential skills and a growth-oriented mindset, enabling them to face life's challenges and contribute meaningfully to society (Aliyev, 2024).

Education empowers individuals by developing critical thinking, problem-solving abilities, and emotional intelligence. A well-educated person is more likely to achieve personal and professional success, positively impact their community, and lead a better quality of life. Moreover, education nurtures creativity, self-awareness, and informed decision-making, laying the groundwork for a fulfilling and purposeful existence.

Research

President Ilham Aliyev has positively assessed the current state of Azerbaijan's education system but has called on education leaders to go beyond updating content and modernizing infrastructure. Education must focus on preparing students for the demands of a knowledge-based economy, fostering intellectual potential, and contributing to the nation's comprehensive development (Aliyev, 2023).

A nation's development is directly tied to the quality of its education system. However, the quality of education cannot surpass the quality of its teachers. Teachers are the backbone of any educational framework. Their dedication, expertise, and ability to inspire students are crucial in shaping the minds of future generations. Effective teachers not only impart academic knowledge but also cultivate curiosity, resilience, and a sense of responsibility among learners. As role models and mentors, they significantly influence the intellectual and moral development of their students. Therefore, investing in teacher development is a critical step toward shaping the future of education (Aliyeva, 2022).

Teachers and production units play a vital role in facilitating effective internships. While Azerbaijan boasts modern infrastructure, advanced teaching tools, and state-of-the-art technologies, these resources alone do not guarantee quality education. Practical training provides students with hands-on experience, enabling them to develop field-specific skills that complement their theoretical knowledge. For instance, students in agriculture learn to apply classroom theories by engaging in real-world activities, such as working in orchards or observing veterinary practices on livestock farms. This approach ensures that students understand every detail of their future professions (Aslanov, 2022).

Practice is the most dynamic component of education, bridging the gap between theoretical knowledge and real-world application. By Resolution No. 489 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan, dated December 30, 2023, the rules governing internships for students of higher and secondary specialized educational institutions were approved. These internships are essential for integrating theoretical knowledge with practical experience, ensuring that students acquire the necessary skills to succeed in their respective fields (Goychay State College of Management and Technology, 2023).

The new education standards in Azerbaijan represent a paradigm shift, transforming learning into a journey of discovery and innovation. These standards abandon rigid curricula in favor of flexible, student-centered learning paths driven by curiosity and creativity. Traditional subjects are merged into interdisciplinary projects, allowing students to address real-world issues—such as climate change – while learning physics, economics, and art simultaneously (Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan, 2023).

Classrooms have evolved into dynamic hubs equipped with AI-driven tutors, virtual reality tools, and real-world laboratories. Instead of rote memorization, students develop critical life skills, including problem-solving, leadership, and adaptability. Assessment methods have shifted from

traditional exams to impact-based achievements, encouraging students to innovate, create, and contribute to society. Emotional intelligence, cultural awareness, and ethical decision-making are emphasized, ensuring students are not only knowledgeable but also equipped to thrive in a rapidly changing world (Huseynov, 2021).

One of the areas most affected by the development of education is agriculture, one of the country's main sources of income, whose development meets the needs for qualified personnel for veterinarians, agronomists, and agricultural engineers (Fazilov, 2020).

Agriculture remains a cornerstone of Azerbaijan's economy, playing a decisive role in ensuring food security. For centuries, agriculture has been central to the country's economic and social development. In recent years, significant efforts have been made to modernize this sector, making it globally competitive. Amid global challenges such as climate change and food insecurity, agriculture has become a critical component of national economic and political stability (Mammadov, 2023).

Government support has been instrumental in driving agricultural growth. Farmers and landowners benefit from subsidies, concessional loans, discounted agricultural machinery, and subsidized seeds and fertilizers. Modernization initiatives, under the "Strategic Roadmap for the Development of the Agricultural Sector", have further enhanced productivity. As a result, agricultural production volumes increased by 0.8 % during the first half of 2024 compared to the same period in 2023, with crop production rising by 0.2 % and livestock production by 1.5 % (World Bank, 2023).

The agricultural sector's success also depends on the education and training of skilled professionals. Students specializing in agriculture receive practical training that aligns with the demands of the sector. For instance, every spring, practical experiences are organized with students majoring in agronomy and veterinary medicine in various locations in Goychay. Our veterinary students must undergo practical experience in crop and fruit orchards, and on livestock farms with a veterinarian, and they must see and learn everything with their own eyes, in minute details, and they must also follow what is said. Similarly, students in horticulture and crop cultivation gain experience in orchards and fields. Such targeted training ensures that graduates possess the skills necessary to advance the agricultural sector. Thus, Goychay State College of Management and Technology plays an indispensable role in increasing professional knowledge and implementing innovative approaches in the field of agriculture and education (Ismayilov, 2020).

At the Garabagqal Variety Testing Station, students participate in practical work on testing new plant varieties, productivity analysis and climate adaptation. In the gardens of the Goychay Support Station, students are taught techniques such as fruit tree cultivation, disease control, grafting and pruning. Speaking of experience with veterinarians, students in the Goychay Agricultural Sector undergo internships with veterinarians (Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan, 2023).

Azerbaijan's diverse agricultural output – including cotton farming, grain cultivation, viticulture, and fruit production – is supported by favorable climatic and soil conditions. The export potential of Azerbaijani agricultural products, particularly organic goods, is highly competitive in global markets. Additionally, integrating agriculture with tourism could attract domestic and international visitors, boosting rural economies and fostering socio-economic development (Jafarov, 2021).

The future of Azerbaijan's agricultural sector lies in innovation. Digital management systems, precision irrigation, and drone technologies have the potential to revolutionize farming practices, significantly enhancing efficiency and productivity. By adopting these innovations, Azerbaijan can further strengthen its position as a leader in sustainable agriculture (UNESCO, 2022).

At the Garabagqal Variety Testing Station, students participate in practical work on testing new plant varieties, productivity analysis and climate adaptation. In the gardens of the Goychay Support Station, students are taught techniques such as fruit tree cultivation, disease control, grafting and pruning. Speaking of experience with veterinarians, students in the Goychay Agricultural Sector undergo internships with veterinarians (Shahmarov, 2023).

Conclusion

In conclusion, Azerbaijan's education sectors are pivotal to the nation's development. By combining theoretical knowledge with practical training and embracing innovative approaches, these sectors can achieve new heights of success. With state support, active participation from educators and farmers, and a focus on sustainability and innovation, Azerbaijan is well-positioned to thrive both regionally and globally.

References

1. Aliyev, I. (2024). *Azerbaijan's Education Strategy: Innovations and Perspectives*. Azerkitab Publishing.
2. Aliyev, Z. (2023). *Global Perspectives of Azerbaijan's Agriculture*. Nurlan Publishing.
3. Aliyeva, R. (2022). *Modern Approaches in Education: Student-Centered Learning*. Innovation Publishing.
4. Aslanov, G. (2022). *Challenges and Solutions in Modern Education*. Science and Education Publishing.
5. Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan. (2023). *Regulations for Student Internships in Higher and Secondary Educational Institutions*. Official Publishing.
6. Fazilov, R. (2020). *The Role of Education in the Development of Agricultural Economy*. Education Publishing.
7. Goychay State College of Management and Technology. (2023). *Coordination of Teaching and Practical Activities*. GDIMTC Publishing.
8. Huseynov, A. (2021). *Modern Educational Technologies and Their Application*. Education and Science Publishing.
9. Ismayilov, T. (2020). *The Importance of Practical Training in Modern Education*. Education Publishing.
10. Jafarov, N. (2021). *Training Specialists for Agriculture: Experiences and Perspectives*. Ganjlik Publishing.
11. Mammadov, S. (2023). *Development Strategy for Azerbaijan's Agriculture*. Science and Innovation Publishing.
12. Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan. (2023). *Strategy for the Development of the Azerbaijani Education System*. Ministry of Education Publishing.
13. Shahmarov, M. (2023). *The Application of Innovations in Agricultural Education*. Agricultural Science Publishing.
14. UNESCO. (2022). *Education for Sustainable Development: A Global Perspective*. UNESCO Press.
15. World Bank. (2023). *The Future of Education in Emerging Economies*. Washington D.C.: World Bank Publications.

Received: 11.10.2024

Revised: 29.11.2024

Accepted: 06.01.2025

Published: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/77-81>

Səidə Quliyeva
Bakı Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0000-0003-4320-3425>
saidaquliyeva@bsu.edu.az

Oğuz rayonunun əhalisinin erməni faşizminə qarşı mübarizəsi

Xülasə

Azərbaycan xalqının erməni millətçilərinin soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinə qarşı mübarizəsi müharibə zonasında və ya cəbhədən uzaqda yaşamasından asılı olmayaraq cəsarət və qəhrəmanlıq nümunəsidir. Tarixi dövrlər, baş verən hadisələr və regionlar üzrə araşdırmalar mübarizə və xalqın birliyini göstərən faktları üzə çıxarır. Bu mövzunu hərtərəfli təhlil etmək üçün Oğuz rayonu əsasında araşdırma aparılmışdır. Məqalədə 1918, 90-cı illər və Vətən müharibəsi (2020) dövründə Oğuz rayonunda baş verən hadisələr təhlil edilmişdir. Araşdırma zamanı mövzu üzrə əsas tədqiqatlar, statistik göstəricilər əsas götürülmüşdür. Oğuz rayonu üzrə tədqiqatın maraqlı xüsusiyyətindən biri ermənilərin kompakt yaşadığı rayon olması, 1918-ci ildə burada yerli əhaliyə qarşı soyqırımları həyata keçirməsidir. 90-cı illərdə Ermənistanın işğalçılıq müharibəsi başlayanda ermənilərin bir hissəsi bu ərazilərdən köçüb getmişdir.

Yekunda Oğuz rayonu əhalisinin mübarizəsinə aid faktlar ümumiləşdirilmişdir. Rayon əhalisi həm işğalçılara qarşı Vətənin müdafiəsində iştirak etmiş, həm də ermənilərin hücumları zamanı bu regiona gələn əhaliyə qayğı ilə yanaşmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan xalqının mübarizəsi, erməni faşizmi, Qarabağ müharibəsi, Oğuz rayonu, Nuxa qəzası

Saida Guliyeva
Baku State University
saidaquliyeva@bsu.edu.az
<https://orcid.org/0000-0003-4320-3425>

The Struggle of the Population of Oguz District Against Armenian Fascism

Abstract

The struggle of the Azerbaijani people against the Armenian nationalists' policy of genocide and ethnic cleansing is an example of courage and heroism, regardless of whether they live in a war zone or far from the front. Studies of historical periods, events and regions reveal facts that show the struggle and the unity of the people.

In order to comprehensively analyze this topic, a study was conducted based on Oguz region. In the article, the events that took place in Oguz region during 1918, 90s and the period of the Patriotic War (2020) were analyzed. During the research the main studies on the subject, statistical indicators were taken as the basis. One of the interesting features of the research on the Oghuz region is that it is a region where Armenians live compactly, and in 1918, they carried out genocides against the local population here. When the war of aggression of Armenia started in the 90s, a part of Armenians moved from these areas.

The facts related to the struggle of the population of Oguz region are summarized in conclusion. The people of the region took part in the defense of the Motherland against the invaders and took care of the people who came to this region during the attacks of the Armenians.

Keywords: struggle of the Azerbaijani people, Armenian fascism, Garabagh war, Oguz region, Nukha province

Giriş

Azərbaycan xalqının erməni millətçilərinin soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinə qarşı 200 illik mübarizəsi 2023-cü ildə zəfərlə başa çatdı. Bununla da, Azərbaycanın dövlət suverenliyi bərpa edilmiş, Konstitusiyaya hüququ dövlətin bütün ərazilərində tətbiq edilməyə başlamışdır. Bu hadisə harada yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlının mübarizəsinin nəticəsi idi.

Azərbaycan tarixinin bu mühüm hadisəsi tarixşünaslığımızda da əksini tapır, hadisələrin şahidi və ya iştirakçısı olan şəxslərin fəaliyyətinin gələcək nəsillərə örnək olması üçün yazıya alınır. Məhz bu səbəbdən də Vətən müharibəsindən (2020) sonra zəfərin müxtəlif nüanslarını əhatə edən tədqiqatlar yazılmağa başlanmışdır.

Təqdim etdiyimiz bu tədqiqatda Azərbaycan xalqının mübarizəsini bir rayon üzrə araşdırmağa çalışmışıq. Oğuz rayonu (1930-1991-ci illərdə Vartaşen) ərazisində baş verən hadisələri tədqiq etmişik, çünki müharibə zonasından uzaqda olan ərazilərimizdə baş verənlərin təhlili ermənilərin soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinə qarşı hər bir azərbaycanlının mübarizəsini aydınlaşdırmaq baxımından vacibdir (Gülxani, 1999).

Tədqiqat

1918-ci il hadisələri zamanı xalqın erməni faşizminə qarşı mübarizəsi

Oğuz rayonu tarixən əhalisinin milli və dini müxtəlifliyi ilə fərqlənmiş, türklər, ləzgilər, udinlər, yəhudilər və digər xalqların nümayəndələri burada birgə yaşamışdılar (Nurməmmədov, 2013). Şimali Azərbaycanın Rusiya imperiyası tərəfindən işğalından sonra həyata keçirilən köçürmə siyasəti nəticəsində Şimali Azərbaycana, o cümlədən Nuxa qəzasına slavyan xalqları və ermənilər köçürülmüşdü. XIX əsrin sonu və XX əsrdə Nuxa qəzasına daxil olan Vartaşen polis sahəsinin əksər əhalisi türk-müsəlmanlar olmuş, köçürülən əhali kompakt halda yerləşdirilmişdir. Bölgədəki böyük yaşayış məskənləri olan Vardanlı (Kərimli) və Oğuzda (Vartaşen) müxtəlif xalqların nümayəndələri birgə yaşayırdılar: Vardanlıda türklər, kürənilər, ermənilər; Vartaşendə isə yəhudilər, udinlər, türklər və ermənilər. Mənbələrdə Yaqublu, Qozlu, Axpiləkənd, Cucamış, Calut, Yenikənd, Məclis, Zərrab, Top, Covlan kəndlərində əsasən ermənilərin üstünlük təşkil etdiyi göstərilir (Quliyeva, 2024, s.116-119). Rusiya imperiyasına aid mənbələr nə qədər təhrif edilsə də, bu fakt ermənilərin kütləvi olaraq konkret kəndlərə köçürüldüyünü sübut edir (Verdiyev, 2022).

Məhz belə məskunlaşma ermənilərin 1918-ci ildə yerli əhaliyə qarşı silahlı basqınlarına imkan yaratmışdır. 1918-ci ildə ermənilər Cənubi Qafqaz və Şərqi Anadoluda olduğu kimi Nuxa qəzasında da türk-müsəlmanlara qarşı soyqırımı törətmişdilər. Ermənilərin soyqırımı siyasəti nəticəsində dağıdılmış və yandırılmış kəndlərin sağ qalan sakinləri dağlara qalmış, başqa kəndlərə pənah aparmışdılar. “Tarixi mənbələrdə 1917-1920-ci illərdə Cənubi Qafqazın müsəlman əhalisinə qarşı soyqırım” əsərində göstərilir ki, Baş qərargahı Qayabaşı kəndində yerləşmiş erməni hərbi qarnizonlardan biri Vartaşen kəndində idi, eyni zamanda hərbi əməliyyatlar nəticəsində Calut, Qozlu, Yaqublu və Zaraf kəndləri ziyan çəkmişdir (Xəlilova, 2000, s. 45, 60-61). Vartaşen polis sahəsinə daxil olan 9 kənd dağıdılmış, 3 kəndin sakinlərinin isə Ərəş qəzasına köçmüşlər (Quliyeva, 2024, s. 25). Bu kəndlərdən 7-si erməni əhalisinin çoxluq təşkil etdiyi kəndlər idi (Paşa Yaqub, 2012).

Tarixi mənbələrdə rayon əhalisinin 1918-ci ildə ermənilərin yerli əhaliyə qarşı silahlı hücumlarına qarşı mübarizəsi barədə faktlar vardır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dəvəti ilə soyqırımının qarşısını almaq, köməkətsiz əhalini erməni talanlarından xilas etmək üçün gələn Qafqaz İslam Ordusunun bir hissəsi Nuxa qəzasına gəlmişdi. Mehman Süleymanov “Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəsi” adlı məqaləsində Göyçay döyüşündən sonra Nuru paşanın göstərişinə əsasən ermənilərin Qayabaşı və Söyüdlüdəki mərkəzlərinin dağıdıldığını, ərazinin İsmayıl Haqqı bəyin rəhbərlik etdiyi Şəki dəstəsinin nəzarətinə keçdiyini qeyd edir (Süleymanov, 2008, s.172-197).

Vartaşendə (Oğuz) yaşayan yəhudilər də 1918-ci ildə ermənilərin yerli xalqlara qarşı həyata keçirdikləri soyqırımların hədəfi olmuşlar. Bu səbəbdən də yəhudilərin bir hissəsi Gəncə və Tiflisə köçmüşdür (Şirin, 2005).

Ermənilərin hərbi qərargahları və silahlı dəstələri məhv edilsə də onlar burada yaşamağa davam etmişlər. Belə ki, Azərbaycan SSR-i dövründə də Vartaşen və Vardanlıda əhalinin milli tərkibində

ciddi dəyişiklik baş verməmiş, etnik müxtəliflik qorunmuşdur. Bu səbəbdən də, 1939-cu ildə rayon mərkəzində erməni və rus dilində təhsil verən beynəlxalq orta məktəb var idi (İsmailov, 1981, s. 22). Sovet dövründə Oğuz respublika üzrə ermənilərin daha çox yaşadığı rayonlardan biri olmuşdur. Məsələn, 1970-ci il üçün Azərbaycanın şimal-qərbinin 6 rayonu üzrə müqayisə aparsaq görürük ki, ermənilər əsasən Vartaşen rayonunda yaşayırdı. 1939-cu ildə ermənilər rayon əhalisinin 9 %-ni, 1959-cu ildə 12 %-ni, 1970-ci ildə 10 %-ni, 1979-cu ildə 9 %-ni, 1989-cu ildə 8 %-ni təşkil etmişdir (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin hərbi qulluqçularının təltif edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 1994).

Oğuz rayonunda yaşayan ermənilər XX əsrin 90-cı illərində baş vermiş Qarabağ müharibəsi zamanı rayonda yenə millətçi çıxışlar etməyə başlayırlar. Lakin əhalinin sərt mövqeyi ilə rastlaşdıqları üçün bu dəfə onların əksəriyyəti, Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi, Oğuz rayonundan da köçüb getmişlər. Ermənilərin sayı 1959-cu ildə 2.386 nəfər olduğu halda, 1999-cu ildə 5 nəfər qeydə alınmışdır. Lakin onların dəfn olunduğu qəbiristanlıq bu günə qədər şəhərdə qalır. Xalq arasında “erməni qəbiristanlığı” adlandırılan yer, əslində, xristian qəbiristanlığıdır. Məzarlıqdakı müşahidələrimizdə burada XX əsrin əvvəllərindən son illərə qədər dəfn olunan məzarların olduğunu gördük və bu məzarlar olduğu kimi qalmışlar, yəni dağıdılmamışdı. Məzarların üzərindəki tarixlər də ermənilərin gəlmə olduğunu sübut edir. Qəbiristanlığın bu gün mövcudluğu faktı bir daha Oğuz rayonunun mədəni müxtəlifliyə böyük önəm verdiyini sübut edir. Bu cəhət, bütün Azərbaycan üçün xarakterikdir. Əks arqument olaraq azərbaycanlıların öz dədə-baba torpaqlarından çıxarıldıqdan sonra Qarabağda və indiki Ermənistan dövlətinin ərazisində qalan qəbiristanlıqların, məscidlərin və digər abidələrin dağıldığını görürük (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin hərbi qulluqçularının təltif edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 1994).

Oğuz rayonu əhalisinin Qarabağ müharibələrində iştirakı

XX əsrin 90-cı illərində baş vermiş Qarabağ müharibəsi zamanı rayon əhalisi Vətənin müdafiəsində aktiv iştirak etmişdir. Rayon gəncləri könüllü olaraq özünümüdafiə batalyonlarına qoşulmuş, Oğuz batalyonu yaradılmışdır. 1990-1994-cü illərdə 57 nəfər, Vətən müharibəsində (2020) isə 25 nəfər şəhidlik zirvəsinə ucalmışdır. Onlardan Koroğlu Rəhimov Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 16 sentyabr 1994-cü il tarixli sərəncamı ilə “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı” adına layiq görülmüşdür (Paşa Yaqub, 2012). Vətən müharibəsində iştirak edən Oğuz gəncləri isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin müvafiq sərəncamları ilə “Azərbaycan bayrağı” ordeni, “Vətən uğrunda”, “Cəsur döyüşçü”, “Ağdamın azad olunmasına görə”, “Kəlbəcərin azad olunmasına görə”, “Xocavəndin azad olunmasına görə”, “Cəbrayılın azad olunmasına görə”, “Suqovuşanın azad olunmasına görə”, “Füzulinin azad olunmasına görə”, “Laçının azad olunmasına görə”, “Qubadlının azad olunmasına görə” və “Şuşanın azad edilməsinə görə” və digər medallar ilə təltif olunmuşlar (Quliyeva, 2024, 38-39).

Şəhidlərin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi, gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması üçün 1992-ci ildə rayonda Şəhidlər xiyabanı salınmış, bir sıra məktəblərə, uşaq bağçalarına, həmçinin şəhər küçələrinə onların adı verilmişdir (Oğuz rayon İH-nin saytı, 2017).

Təqdirəlayiq haldır ki, rayon ziyalıları tərəfindən XX əsrin 90-cı illərində baş vermiş Qarabağ müharibəsində iştirak edən övladları barədə məlumatlar nəşr olunmuşdur. Bu əsərlərə Pənah Gülxaninin “Oğuz şəhidləri və itkinləri”, İsrafil İsmayılovun “Oğuz rayonunun şəhidləri və veteranları”, Yusif Rzayevin “Bura Oğuzdur: Oğuz rayonu haqqında məlumat-informasiya kitabı”, İmran Verdiyevin “Yaqublu kəndi və onun məktəbi”, rayonun kəndləri haqqında ensiklopediyaları və digər nəşrləri göstərmək olar (Məhiyeva, 2017).

Erməni faşizmindən ziyan çəkən əhalinin pənah gətirdiyi rayon

Rayon əhalisinin erməni millətçilərinin soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinə qarşı mübarizəsində ən dəyərli addımlarından biri rayona pənah gətirmiş insanlara hər cür kömək göstərmələridir. XX əsrin əvvəllərində və sonunda ermənilərin Qarabağ və Zəngəzur ərazisində dinc müsəlman əhaliyə qarşı həyata keçirdiyi soyqırımları və hücumları nəticəsində ziyan çəkən əhali bu əraziyə pənah gətirmiş, yerli əhali və dövlət tərəfindən onlara müxtəlif yardımlar göstərilmişdir.

1918-ci ildə ermənilərin həyata keçirdiyi soyqırımları zamanı yurdlarından didərgin düşmüş Üçkilsə qəzasının Ağcaqala, Eşnək, Dian, Quldərviş, Yuxarı Kolatanı və Əkərək kəndlərinin sakinləri yuxarıda dağıldılıqlarını göstərdiyimiz Zərrab və Yaqublu kəndlərinə pənah gətirmişlər. Bu səbəbdən də 1933-cü ilə aid mənbədə bu kəndlərdə yaşayışın olduğu göstərilmişdir (Azərbaydjanskaya SSR, 1961, s. 70-71). Himayədarlıq Nazirliyi qaçqınlara kömək məqsədilə Nuxa dairəsində Nuxa, Ağdaş, Seyidlər, Nic, Vartaşen yaşayış məntəqələrində dayaq nöqtələri yaratmışdır. Bu dairədə qaçqınların sayı 5.100 nəfər idi. Nuxada 500 nəfər üçün bir qida məntəqəsi, 50 müsəlman uşağı üçün 1, 290 erməni uşağı üçün 2 uşaq evi açılmışdır. Qaçqınlara 2.623 pud taxıl məhsulları paylanmışdı. Nuxa və Ərəş qəzalarının 49 kəndinin əhalisi 5 min qaçqını məskunlaşdırmaq istədiklərini bildirmişdilər. Əkinçiliklə məşğul olan qaçqınların bu qəzalarda yerləşdirilməsi məqsəduyğun hesab edilmişdi (Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə, 1990, s. 76-88).

1991-1994-cü illərdə ermənilərin Azərbaycana qarşı apardığı işğalçı müharibə nəticəsində yurd-yuvalarından didərgin düşmüş əhalinin bir hissəsi – rəsmi olaraq 3.470 nəfəri bu dəfə də Oğuz rayonuna pənah gətirmişdir. Ən çox ailə Kəlbəcər rayonundan gəlmişdir – 275 ailə (1.092 nəfər) (Rzayev, 2004, s. 113). Rayonda salınmış qaçqın düşərgəsində 1995-ci ildə 2.434, 1997-ci ildə 2.461, 1998 və 1999-cu ildə 2.508, 2000-ci ildə 2.644 və 2001-ci ildə 2.677 nəfər məcburi köçkün yaşayırdı (Azərbaycanın regionları, 2002, s. 446). Bu əhalinin bir hissəsi sonradan Azərbaycanın digər rayon və şəhərlərinə, həmçinin xaricə köçmüşdülər.

Nəticə

Tədqiqatın nəticəsində bir daha sübut edilir ki, Azərbaycanın hər yerində xalq işğala qarşı mübarizəyə qalxmış, ön cəbhədə erməni faşizminə qarşı döyüşmüş, qaçqınlara qayğı ilə yanaşmış, onları rayon ərazisində qəbul etmişdir.

Hər bir rayon üçün şəhidlərə aid bibliografik kitabların nəşr olunması ilə yanaşı bu mövzuda elmi tədqiqatlara ehtiyac vardır. Çünki Azərbaycan xalqı erməni millətçilərinin soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinə qarşı qəhrəmanlıq mübarizəsi aparmışlar.

Tədqiqat zamanı Azərbaycanın ən kiçik rayonlarından biri olan Oğuzda aid çox saylı faktların mövcudluğu digər rayonlarımız üçün də tədqiqatların aparılmasının mümkün olduğunu sübut edir.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaydjanskaya SSR. Administrativno-territorialnoe delenie na 1 yanvarya 1961 g.* (1961). Azerb. Qosudarstvennoe izd.
2. *Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin hərbi qulluqçularının təltif edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.* (1994). Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi aktların vahid elektron bazası. <http://e-qanun.az/framework/9018>
3. *Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə.* (1990). Elm.
4. *Azərbaycanın regionları.* (2002). Azərbaycan Respublikasının Statistika komitəsi.
5. Xalilov, A. (2000). *Kenochid protiv musul'manskogo naseleniya Zakavkaz'ya v 1917-1920 gg. v istoricheskikh istochnikakh.* Azərneşr.
6. Ismailov, I. (1981). *Rayon 15-i natsionalnostey (Vartashenskiy rayon Azerb.SSR).* Obshestvo «Znanie».
7. Quliyeva, S. (2024). *Oğuz rayonunun əhalisi XX-XXI əsrin əvvəllərində* (tarixi-demografik tədqiqat). Füyuzat.
8. Məhiyeva, V. Ə. (2017). Oğuz rayonu Dağlıq Qarabağ müharibəsi illərində. s. 280-284. *Dünya azərbaycanlıları: tarix və müasirlik. Elmi-nəzəri toplusu.* V buraxılış. Bakı Universiteti nəşriyyatı.
9. Nurməmmədov, R. (2013). Tolerant mühiti ilə seçilən Oğuz rayonu dini və milli dözümlülükdə nümunəvi bölgədir. *525-ci qəzet.* https://525.az/?name=xeber&news_id=11004#gsc.tab=0
10. Paşa Yaqub. (2012). *Baş Daşağıl ensiklopediyası.* “Zərdabi LTD” MMC.
11. Paşa Yaqub. (2012). *Padar kəndinin ensiklopediyası.* “Zərdabi LTD” MMC.
12. Gülxani, P. (1999). *Oğuz şəhidləri, itginləri.* Mütərcim.
13. *Oğuz rayonunun İcra hakimiyyətinin saytı.* (2017). <http://www.oguz-ih.gov.az/az/page/15.html>.

14. Rzayev, Y. K. (2004). *Bura Oğuzdur: Oğuz rayonu haqqında məlumat-informasiya kitabı*.
15. Süleymanov, M.. (2008). Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəsi, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*. Qafqaz Araşdırmaları İnstitutunun nəşri, s. 172-197.
16. Şirin, İ. (2005). *Vartaşen (Oğuz) yəhudi icması haqqında qısa tarixi очерк*. Şirvanəşr.
17. Verdiyev, İ. (2022). *Yaqublu kəndi və onun məktəbi*. “Mingəçevir Poliqrafiya Müəssisəsi” MMC.

Daxil oldu: 12.09.2024

Baxışa göndərildi: 23.11.2024

Təsdiq edildi: 08.01.2025

Çap olundu: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/82-87>

Nedjema Boussouar

Abdelhamid Ben Badis University of Mostaganem

<https://orcid.org/0009-0000-0062-281X>

nedjema.boussouar@univ-mosta.dz

Abdelhak Ezzine

University of Oran 2 Mohamed Ben Ahmed

<https://orcid.org/0000-0002-6529-9344>

ezzine.abdelhak@univ-oran2.dz

Hermeneutics As an Art of Understanding According to Schleiermacher

Abstract

This study aims to highlight the significance of Schleiermacher's contributions to hermeneutics. His work marked a pivotal moment in the history of this field, which covered various disciplines, including theology, literature, law, and mythology. Over time, hermeneutics has evolved into an "art of understanding." This study explores whether Schleiermacher sought to establish coherent, methodological principles or if his refusing these efforts allowed hermeneutics to develop into a science on its own.

The study also examines how Schleiermacher became known as the father of modern hermeneutics and how his influence shaped both the general theories of hermeneutics during his time and subsequent philosophical thought

Keywords: *Schleiermacher, hermeneutics, art of understanding, philosophy*

Nedjema Boussouar

Mostaganem Abdelhamid Ben Badis Universiteti

<https://orcid.org/0009-0000-0062-281X>

nedjema.boussouar@univ-mosta.dz

Abdelhak Ezzine

Oran Universiteti 2 Mohamed Ben Əhməd

<https://orcid.org/0000-0002-6529-9344>

ezzine.abdelhak@univ-oran2.dz

Hermenevtika Şleyermaxerə görə dərkətmə sənəti kimi

Xülasə

Bu tədqiqat Şleyermaxerin hermenevtikaya verdiyi töhfələrin əhəmiyyətini vurğulamaq məqsədi daşıyır. Onun işi ilahiyyat, ədəbiyyat, hüquq və mifologiya da daxil olmaqla, müxtəlif elm sahələrini əhatə edən bu sahənin tarixində mühüm məqamı qeyd etdi. Zaman keçdikcə hermenevtika "dərkətmə sənətinə" çevrildi. Bu araşdırma Şleyermaxerin ardıcıl, metodoloji prinsiplər yaratmağa çalışıb-çalışmadığını və ya bu sözlərdən imtina etmək qərarının hermenevtikanın tək başına bir elmə çevrilməsinə imkan verib-vermədiyini araşdırır.

Tədqiqat həmçinin Şleyermaxerin müasir hermenevtikanın atası kimi necə tanındığını və onun təsirinin onun dövründə həm hermenevtikanın ümumi nəzəriyyələrini, həm də sonrakı fəlsəfi düşüncəni necə formalaşdırdığını araşdırır.

Açar sözlər: *Schleiermacher, hermenevtika, dərkətmə sənəti, fəlsəfə*

Introduction

Schleiermacher began with a fundamental question: How is any statement, whether spoken or written, understood? Understanding, he argued, is a dialogical relationship. In every dialogue, there are two parties: the speaker, who forms a sentence to express their meaning, and the listener, who

receives a series of words. Through an inner, often mysterious process, the listener can suddenly grasp the meaning behind these words.

This internal process, one of illumination, is what we call hermeneutics. Hermeneutics, fundamentally, is the art of listening. But what role does philosophy play in this art?

Traditionally, philosophy has meant "the search for truth." This pursuit has given philosophy prominence throughout history. Yet, in today's era of rapid evolution and extraordinary progress, some question the value of philosophy. Is it still relevant? Can its methods still lead us to truth and meaning? Despite these challenges, philosophy, when faced with crises, often proves resilient, offering profound answers. Today, its role is evolving, and philosophy must be reborn to address the needs of contemporary culture. No longer solely focused on the "search for absolute truth," philosophy now presents multiple perspectives on the same issue. This shift is central to contemporary thought and is known as "hermeneutics," or philosophical interpretation (Atyyat, n.d., p. 14).

Research

Some argue that hermeneutics, in both its general and specific senses, captures only part of its purpose. The term derives from the Greek word "hermenus," meaning interpretation. In one of Plato's writings, poets are described as "interpreters of the gods." Additionally, "Hermes," the Greek messenger god, was known for his speed. His role was to convey divine messages to humans, expressing in understandable language the mysterious nature of human comprehension and bridging the gap between gods and humans (Jasper, n.d., p. 21). Without Hermes, how could communication occur between such distinct worlds?

The task of Hermes was to create understanding between gods and humans, making what seemed incomprehensible to humans more accessible. This idea suggests that philosophical interpretation, or hermeneutics, is not a new concept exclusive to modern culture. Its roots extend back to Greek thought, where "Hermes" was seen as the god of translation, mediating between different realms. His role was to bridge gaps—whether between gods and humans, wakefulness and sleep, consciousness and the unconscious, life and death, or the visible and hidden. Hermes' function points to a key aspect of hermeneutics: it mediates between worlds. In extreme cases, as Heidegger suggests, Hermes' message brings about "a shift in thought" (Mustafa, 2008).

During the Middle Ages, theological thought was dominated by the concepts of sin, the fall of man, and the corruption of human nature. Humanity was seen as a battleground of contradictions, caught between the soul and the mortal body. This inner conflict was evident in the typical medieval character, where individuals sought eternal happiness by avoiding worldly pleasures. They lived with constant suffering while striving for divine reward. Theologians of the time aimed to "suppress human nature, separate man from himself, consolidate his alienation, and establish his subordination" (Abbas, 1996, p. 104).

"Hermeneutics" during this era referred to the interpretation of biblical texts, particularly after the arrival of Christ. It involved four levels of interpretation: literal, metaphorical, ethical, and metaphysical (Jasper, n.d., p. 73).

Religion during the Middle Ages became the dominant ideology, encompassing all fields of knowledge and ethics. The Church was the sole keeper of knowledge, and priests held a monopoly on intellectual life. "Culture adopted a theological character, forming a religious ideology based on moral standards that saw individuals as distinct in faith. The solution to the conflict between good and evil lay in changing morals and refining souls" (Abbas, 1996, p. 115). This theological framework left people existentially unsettled, anxious about infinity and their relationship with God. True happiness, it was believed, required the elimination or criticism of religion, as such criticism could free individuals from illusions.

The theological nature of culture meant that life's affairs were addressed according to religious principles. "Most philosophers of the Middle Ages examined questions of existence and philosophical issues through the lens of Christian doctrine. They defined man's relationship to himself and the world through his connection to God" (Abbas, 1996, p. 116).

The role of individuals was not to "criticize" or "explain" the sacred text through reason but to acknowledge its limits as interpreters. The sacred text was considered self-explanatory and the ultimate source of all interpretations (Jasper, n.d., p. 84).

It wasn't until the Reformation that Protestants introduced a new approach to interpreting Scripture, bringing new significance to the term "hermeneutics." In modern times, Schleiermacher is considered "the founder of modern hermeneutics." His doctrine linked religious discourse with Kant's theory of universals, rejecting the imposition of beliefs by external authority. Schleiermacher's ideas echoed Kant's message in his essay "An Answer to the Question: What is Enlightenment?" (Bréhier, 1985, p. 275).

Kant defined enlightenment as man's emergence from immaturity, which he described as the inability to use one's understanding without the guidance of others. Immaturity, according to Kant, was not due to a lack of understanding but a lack of will and courage to think independently. The slogan of enlightenment was "Have the courage to use your understanding" (Jasper, n.d., p. 111).

Kant's ideas in this field urged readers not to rely on the authority of others, whether it be the church or a professor. The church, which was fiercely opposed by thinkers like "Denis Diderot" and "Voltaire," was also criticized by Kant. Similarly, the authority of professors was questioned by "Rousseau" in his book *Emile, or On Education*, where he cautioned teachers against imposing their authority on students, especially in matters of religion. Rousseau advocated for a natural religion, one that could be discovered through personal feeling, emphasizing the importance of returning to these innate feelings (Bréhier, 1983, p. 209).

Enlightenment philosophers criticized both the church and the feudal system to create a new era. In this era, individuals would turn inward, recognize their place in the world, and determine their own destinies. This transformation came with the rejection of metaphysical and theological perceptions that previously depicted the world as an impenetrable mystery (Rosenthal, 1974, p. 265).

To fully understand this intellectual movement, it is important to consider key historical figures who combined existential, intellectual, and epistemological insights, particularly in the study of hermeneutics. Hermeneutics, the process of interpreting texts to uncover their meanings, has played a crucial role since the emergence of human consciousness.

Examining these texts to extract their deeper meanings and dimensions requires us to focus on the figures who shaped the field of hermeneutics. These individuals were instrumental in addressing the problem of understanding, helping to clarify the process of hermeneutic practice, which aligns with human development.

In this context, we turn to Schleiermacher, who played a significant role in advancing hermeneutic thought. He built on the philosophical efforts of his time, especially those of "Frederick Ast." Ast believed that the study of philology must evolve with the "spirit of the times." This approach distinguishes between the internal, esoteric side, which seeks to understand the unity and harmony of existence, and the external, linguistic form. As a result, philology becomes a deeply spiritual pursuit, rooted in the essence of the phenomenon. It is a language of the inner self, capable of adapting to the evolving nature of linguistic phenomena and reflecting the spiritual and subconscious aspects of human existence (Lzaar, 2002, p. 26).

Schleiermacher argued that "the basis of infinite existence is God, where all finite things converge." Unlike Hegel, he did not accept that the laws of argument are absolute, as argumentation only reflects the unity of knowledge (Rosenthal, 1974, p. 315).

He offered a new interpretation of events in the Old Testament, continuing the work begun by Spinoza. His bold and critical views on certain Christian beliefs provoked strong reactions from his contemporaries. According to Schleiermacher, religion originates from within humans, as does morality. Humans are driven by two main emotions: "passion towards nature" and "passion towards divinity." These, in his view, express the essence of community, which culminates in the spirit of Christ, considered the beginning and end of all things (Rosenthal, 1974, p. 316).

Schleiermacher believed that many theories, particularly philosophical, theological, and legal, stop at analyzing texts without fully understanding their intellectual and cognitive boundaries.

These theories often lack coherence and interdependence. The key to achieving such coherence is "understanding." He saw understanding as a means of bridging intellectual and existential differences. It is the practice of engaging with life and experiencing its broad meaning. As such, he rejected the traditional method of interpreting texts through an idealistic, metaphysical lens, which he felt was detached from the realities of life. Instead, he emphasized that the process of understanding must involve a dynamic approach when dealing with texts to uncover their deeper meanings (Lzaar, 2002, p. 27).

Schleiermacher's contributions also shifted the focus of hermeneutics from interpreting sacred religious texts to analyzing secular texts, whether historical or literary. This marked a significant transformation in the field. Under Schleiermacher, hermeneutics evolved from being a theological tool for interpreting religious meanings to a theory with established rules for the art of understanding. He believed that any study of texts must account for the conditions under which they were produced, which differ across eras, places, languages, and cultures. He questioned how readers could navigate these differences and arrive at an accurate understanding of the text (Atyyat, n.d., p. 16).

Schleiermacher suggests that "reading is an art, and the reader must be as much an artist as the author." In his view, reading is as creative as writing. The interaction between the text and the reader, described as a negotiation, stems from two main objectives:

The first is the desire to understand (which motivates writing).

The second is the desire for understanding (which drives reading).

To fully engage with a text, Schleiermacher argues that the reader must be both intuitive and artistic. However, this doesn't imply reaching definitive conclusions. Hermeneutics is an evolving process, and every interpretation invites the discovery of new perspectives (Jasper, n.d., p. 119).

Schleiermacher approaches text interpretation from two angles: the grammatical and the psychological. The grammatical perspective focuses on the relationship between the text and the context in which it was written. The psychological view examines the relationship between the text and the author's mind. Since we cannot know exactly what was in the author's mind, Schleiermacher encourages readers to become aware of things the author may not have realized themselves (Atyyat, n.d., p. 16).

Understanding a text is challenging because we may not fully grasp the language or the author's intentions. Additionally, we cannot understand the text as a whole without comprehending its individual parts, and vice versa. This process places us within the "Hermeneutic circle," which involves a continuous exchange of understanding between the whole and its parts. The Hermeneutic circle represents how parts inform the whole, and how the whole informs the understanding of individual parts.

For instance, when we read a specific section of a text, we begin to form an overall picture. We then re-evaluate that picture by revisiting individual elements, which allows us to uncover the deeper meanings within them (Jasper, n.d., p. 122).

Schleiermacher defines "hermeneutics as avoiding misunderstandings" (Gadamer, 2007, p. 273). He believed that the source of interpretation lies in the phenomenon of misunderstanding ("la mécompréhension"), which creates the need for understanding. This need then evolves into an art as we develop the conditions necessary for understanding.

When discussing interpretation, Schleiermacher emphasizes the universality of the art and what motivates it. This idea connects with the reciprocal relationship between taste and genius. It is also essential to consider two key elements of Protestant culture that Schleiermacher integrates into his concept of art.

The first element is the notion of universality, particularly the universality of the priesthood. Schleiermacher refers to this in his speeches about religion, emphasizing the need for communication in everyone. This universality transcends distinctions between priests and laypeople. Mutual communication assumes the participation of all individuals, either positively or negatively, in every interaction.

Schleiermacher sought to establish a scientific methodology without connecting it to the challenges of curriculum development in the humanities. In other words, he did not provide an epistemological foundation for his approach.

However, his student, a historian of philosophy and a philosopher of civilization, extended his work. This student continued in the hermeneutic tradition and applied it to the humanities, differentiating between the natural sciences and the human sciences, or as he called them, "the sciences of the soul." He explained their differences in both method and purpose, noting that the subject of the natural sciences is physical nature, while the subject of the human sciences is "man himself" (Moustakim, 2012, p. 31).

The primary aim of natural sciences is to control nature, while the goal of the sciences of the soul is to understand humanity and its historical experiences. Since the late nineteenth century, this distinction has led to a transformation in the study of the humanities. Hermeneutics has emerged as a central discipline within this field.

Conclusion

Understanding in the sciences of the soul and human studies is measured by its application to the core principles of philology. Industrial rules for practicing this art, established during the Romantic period and in ancient theological times, have evolved into philosophical principles with a broad scope.

These principles are now suitable for addressing topics in the humanities, moving beyond the narrow focus of philological practice. This shift is evident in the work of true scholars like Hermann Schleiermacher, who expanded the understanding of ancient texts and languages.

The ideas discussed reflect a communicative historical approach known as Schleiermacher's hermeneutic experiment. This approach, "originally drawn within the logic of his hermeneutic problematization and its spirit from Derrida to Gadamer," illustrates Schleiermacher's philosophical stance. He is not merely a marginal thinker or an obscure theologian from the Enlightenment or Romanticism but a significant philosopher whose hermeneutic theory serves as a lens to view his philosophy as a whole. His work has guided contemporary philosophy towards innovative issues, marking a significant achievement for Schleiermacher's unity of thought. This recognition affirms the coherence of his philosophical and hermeneutic contributions (Rasoul, 2024).

References

1. Abbas, F. (1996). *Al-falsafawa al-insan: Jadaliyat al-'alaqabayna al-insanwa al-hadara*. Dar al-Fikr al-'Arabi.
2. Atyyat, A. (n.d.). Hawl Fatimo wamaghamarat al-ikhtilaf: Qira'a fi al-'aql al-ta'wiliwa al-'aql al-jadali. *MajallatAwrakFalsafiya*, (24), 14-16.
3. Bréhier, É. (1983). *Tarikh al-falsafa: Al-qarn al-thamin 'ashar* (G. Tarabishi, Trans.). Dar al-Tali'a li al-Tibaawa al-Nashr wa al-Tawzi'.
4. Bréhier, É. (1985). *Tarikh al-falsafa: Al-qarn al-tasi' 'ashar* (G. Tarabishi, Trans.). Dar al-Tali'a li al-Tibaawa al-Nashr wa al-Tawzi'.
5. Gadamer, H. G. (2007). *Al-haqiqawa al-manhaj: Al-khutut al-asasiya li-ta'wiliyafalsafiya* (H. Nazim & A. H. Saleh, Trans.). Dar Oya li al-Tibaawa al-Nashr.
6. Jasper, D. (n.d.). *Muqadimma fi al-hermeneutics* (W. Qansu, Trans.). Al-Dar al-Arabiyya li al-'Ulum - Nashiroun, Manshurat al-Ikhtilaf.
7. Lzaar, M. (2002). Waqi' al-ta'wiliyyabayn al-thabitwa al-mutaghayir: Min aynailaayna. *MajallatAwrakFalsafiya*, (7), 26-27.
8. Moustakim, M. (2012). *Hermeneutics of the subconscious: Freud's dream interpretation*. Dar al-Naya – Dar al-Muhakat li al-Dirasatwa al-Nashr wa al-Tawzi'.
9. Mustafa, A. (2008). *Fahm al-fahm: Madkhal ila al-hermeneutics, nazariya al-ta'wil min Aflatounila Gadamer*. Ru'ya li al-Nashr wa al-Tawzi'.

10. Rasoul, M. R. (2024). *Min sath al-nass al-ta'wiliilakhitabihi al-falsafi: (Ma'rifat al-ma'ruf) L-fat-hi 'inqizzu*. Mominoun Bila Hudoud li al-Dirasatwa al-Abhath.
<https://www.mominoun.com/articles/>
11. Schleiermacher, F. (1893). *On religion* (J. Oman, Trans.). Duke University Press (Original work published 1821).

Received: 28.09.2024

Revised: 02.11.2024

Accepted: 31.12.2024

Published: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/88-98>

Gudsiyya Allahverdiyeva

KU Leuven

<https://orcid.org/0009-0007-9205-790X>

allahverdiyevagudsiyya@gmail.com

Women's Economic Engagement and Gender Equality in Labour Market in Azerbaijan Republic: Obstacles and Impacts

Abstract

The role of women in the workforce has evolved continuously over time. The underlying shift in society has given women more clout in current labour market. Regardless of gender, women and men may engage in social, economic, and political life on an equal basis because to the phenomena of gender equality. Nevertheless, despite many nations have implemented advanced policy instruments, it is still difficult for women to enter the workforce.

This article is written to draw attention to the issues that prevent women in Azerbaijan from joining or staying in labour market. This article is based on a desktop study that assesses the situations of women in the labour market using secondary sources. These sources contain scholarly and analytical publications that examines at women's economic engagement and gender inequality. The result of this study indicate the need for policy changes to improve the situation of women in the labour market.

Keywords: *gender inequality, women's employment, gender disparities in the labour market, gender wage gap, women's social status*

Qüdsiyyə Allahverdiyeva

KU Leuven

<https://orcid.org/0009-0007-9205-790X>

allahverdiyevagudsiyya@gmail.com

Azərbaycan Respublikasında qadınların iqtisadi işləkliyi və əmək bazarında gender bərabərliyi: maneələr və təsirlər

Xülasə

Qadınların əmək bazarındakı rolu tarix boyu hər daim dəyişmişdir. Hal-hazırda indiki dövrdə qadınların əmək bazarındakı sahib olduğu qüvvə inqilabi sosial transformasiyanın nəticəsidir. Gender bərabərliyi cinsiyyətindən asılı olmayaraq kişi və qadının həyatın sosial, iqtisadi və siyasi sahələrində bərabər payədə iştirakına icazə verən bir fenomendir. Dünya ölkələri qabaqcıl siyasət alətlərini inkişaf etdirsə də, qadınlar heç də hər zaman əmək bazarına asanlıqla çıxış əldə edə bilmirlər. Bu aktual mövzunu əsas götürərək, məqalə Azərbaycan Respublikasında yaşayan qadınların əmək bazarına çıxışına maneə törədən və/və ya əmək bazarında stabil qalmağa çətinlik yaradan problemləri aydınlaşdırmaq üçün yazılmışdır.

Bu məqalə qadınların əmək bazarındakı mövqeyini qiymətləndirmək üçün ikinci dərəcəli mənbələrdən istifadə edərək masaüstü araşdırmaya əsaslanır. İkinci dərəcəli mənbələrə müasir dövrdə qadınların iqtisadi iştirakını və gender bərabərsizliyini araşdıran elmi və analitik materiallar daxildir. Mövcud tədqiqatların əsasını təhlil edərək, bu tədqiqat qadınların iş imkanları və sosial mühitləri ilə bağlı əsas problemləri müəyyən edir. Tədqiqatların nəticələri qadınların əmək bazarında mövqeyini yaxşılaşdırmaq üçün siyasət dəyişikliklərinə ehtiyac olduğunu vurğulayır.

Açar sözlər: *gender bərabərsizliyi, qadınların məşğulluğu, əmək bazarında gender fərqliliyi, gender əmək haqqı fərqi, qadınların sosial statusu*

Introduction

The place of women in the ever-changing labour market today is the cutting edge of revolutionary social transformation, particularly when compared to prior historical periods. Examining the possibilities and obstacles shaping experiences of women in the workplace is crucial. *Gender equality* guarantees that all men and women, regardless of gender, have equal access to financial resources and permits them to engage in social, economic, and political spheres of life (Jabbarova & Dunyamaliyeva, 2021). Due to gender inequality, women's contributions to economies worldwide are sometimes obscured, despite the fact that they are essential in starting enterprises and employment (Ahmadov et al., 2019). Nonetheless, participation of women in entrepreneurial activities inspires other women and generate fresh concept for society, which guarantees the next generations access to top-notch education (Ahmadov et al., 2021). Women may empower themselves inside the family, grow their social networks, and develop their identities beyond the house by pursuing careers (Wallwork, 2016). Discrimination against women, nevertheless, hinders their advancement and rights in many spheres of society, particularly in the workplace (Arkan & Murat, 2021).

Gender refers to societal norms on appropriate behaviour, rights, resources, and positions of power for men and women. The Industrial Revolution led to women taking on new social responsibilities and joining the public workforce, helping to support the family budget. Due to gender norms, women were unable to abandon conventional female tasks, therefore they added new responsibilities. Because women who do not conform to the socially prescribed masculine norms and duties are either ostracised or coerced to follow the rules. Women who struggle to keep this equilibrium can face disagreement or pressure from both sides. Women face discrimination and are compelled to perform men's work along with family-related tasks because of their gender (Durmaz, 2016).

The effect that women's employment has on a nation's progress cannot be underestimated. Research has not overlooked this circumstance, and along a developmental trajectory, several perspectives on how to construct the women's development connection have evolved. *Women in development (WID)* approach is the first approach to emerge. Despite emphasising women's involvement in productive activities outside the house, this strategy has produced recommendations that might women to be overburdened. The approach that came force later is the *women and development (WAD)* approach. This method focuses on gender-based division of labour and exploitation at the social level. Its central claim is that although women are already productively involved in both domestic and external endeavours, their visibility and socioeconomic standing are limited. The *gender and development (GAD)* approach is the last strategy. It acknowledges the value of women's labour in reproductive processes, which include not only biological functions like childbirth and nursing, but also unpaid caregiving, housekeeping, and family nurture, and suggests using multi-level interventions to change gender-based disparities that have developed at many levels, from the individual to the global (Durmaz, 2016).

This article seeks to describe the difficulties that women encounter.

In this perspective, these two fundamental questions should be examined:

- What are the predominant economic and social factors impacting women's involvement in the Azerbaijani labour market?
- What obstacles do women in Azerbaijan encounter, and how do these affect their success?

Research

– A Review of the Literature on Gender Issues

A variety of research studies on gender issues have been undertaken, and this section will aim to provide an overview of the literature.

To highlight the tremendous impact of women on the labour market, Aliyev et al. (2020) described the Solow-Swan model by demonstrating the effect of labour force boost on economic potential. Aliyev et al. (2020) also attributed female employment to disparities in earnings, education level, age, and religious beliefs. According to the Global Gender Gap (2018), Azerbaijan

ranks 97th overall but 47th in the Economic Participation and Opportunity sub-index. According to their conclusions, men's higher education levels increase women's employment chances, whereas the negative effect of income diminishes when the husband is more educated than the wife (Aliyev et al., 2020).

Karimli (2023) illustrated the employment of women and men with statistical indicators. Research conducted by Karimli (Karimli, 2023) demonstrates that since 2018, the employment level of men exceeds that of women. In 2022, women make up 56 % of the unemployed, while their income is 67.1 % of men's. Women are less benefited by government initiatives.

In the view of Vazirova (2018), men are more likely to hold top positions and work in industries with rapid development, while women are more likely to work in low-paying occupations. The majority of women and young people work intermittently.

Jabbarova and Dunyamaliyeva (2021) reports that women begin working later and retire sooner than men. Men and women are not equally represented in economic activities in Azerbaijan. Namely, in 2019, 41.8 % of all employed women worked in agriculture, forestry, and fishing, 18.8 % in commerce and vehicle repair, 12 % in education, 6.1 % in health and social care, and 21.3 % in other fields.

This raises the question of whether marriage or having children is a barrier to women's employment. Added to that, is the childcare system sufficiently established, or is intra-family assistance required? The majority of Azerbaijani women take formal maternity leave. Pregnant women are entitled to 126 days of paid leave and are not allowed to be fired by the state. However, the majority of the child-rearing responsibilities are placed on women in the society, which makes it challenging for them to enter the labour market again, as highlighted by Torrens (2019).

Guliyeva and Nasibova (2024) linked work experience, higher education, and external influences to pinpoint a number of key characteristics associated with unemployment. Higher education therefore has a significant influence on hiring decisions. Yet, residents in the areas have limited access to education since most universities are located in the capital. The Soviet-era educational system does not satisfy the demands of the contemporary labour market. Young persons have a hard time finding employment since they lack experience. Their poll indicated that 43.6 % of participants are unemployed as a result of their inexperience (Aliyeva (Gureyeva), 2022).

As of Babayev's (2021) argument, there is an alarming number of young individuals in Azerbaijan's labour market, aged 15 to 25, who do not pursue education, employment, or training, with young women's precarious condition is especially concerning.

Ismayilov et al. (2022) disclosed that men earn substantially more than women in the same fields, such as mining (70 %) and construction (54 %), and that women are barred from high-paying positions.

In her article, Mandaville (2009) demonstrated her views on how women are disproportionately employed in lower-paying, albeit sometimes lower-skilled, fields like education and healthcare, while men make up almost all positions in law enforcement, upper management, transportation, and construction despite gender equality is legally mandated, as wages in female dominated sectors are lower than those in male-dominated ones, even with comparable or higher training and education requirements (Vazirova, 2018).

– Women's challenges in society and the labour market: The impact of patriarchal stereotypes

Just as women face many challenges in society, they also face barriers in the labour market and workplace. When these issues are thoroughly examined, taking this as the fundamental premise, it should be highlighted that the variables influencing women's engagement in labour activity may be classified into two categories: economic and social aspects. Economic issues include lower average wages in comparison to male dominated sector, underestimated in terms of societal perception, having less prospects for wage advancement and professional development, having children, and marriage; social factors include a lack of education, the influence of rural-urban migration, socio-cultural impediments to labour market participation, and gender-based discrimination in the workplace and lack of childcare (Guliyeva & Nasibova, 2024).

Education and labour have a direct connection. In the patriarchal Azerbaijani society, gender-related inequality persists as a prevalent aspects of societal preferences, despite the government's efforts to eradicate the gender gap. Obstacles prevent women from reaching their full potential. The primary cause of this issue is that women can alter the balance in patriarchal Azerbaijani society and enhance their position in the competitive labour market through education. Unfortunately, male figures in women's lives frequently prevented them from obtaining the knowledge they needed. In the worst case scenario, children are even prohibited from completing their mandatory elementary and secondary educations and are forced into an early arranged marriage. Traditional methods, which men continue to utilise as a means of control over women, is the main barrier preventing women from pursuing higher education. Gender segregation in the workplace, which is controlled by men, also has an effect on women's educational opportunities (Hasanova & Aghazade, 2024). Child marriages and low rates of secondary and university enrolment are still prevalent in areas where customs are almost unwritten rules for people. Since conventional preconceptions tightly govern most rural sections of the country, education is generally, viewed as superfluous there. The majority of people who live in rural areas believe that a woman's greatest accomplishments are her marriage and family. Decisions about daughters' marriages are made by families in light of economic prospects, financial limitations, and societal conventions (Hasanova & Aghazade, 2024).

Furthermore, it is abundantly apparent from the data of women employed in specific professions that many college-bound girls are restricted to pursuing careers as teachers and doctors. Because of negative stereotypes about certain professions held by their parents and teachers, they are not permitted to work or pursue degrees that are often associated with men, such as engineering or construction, despite their exceptional abilities. The more aggravating reality is that children's conceptions of normal "feminine" and "masculine" behaviours can be reinforced by an overabundance of men or women in particular sectors. This, in turn, perpetuates traditional gender role patterns and escalates gender inequality. When it comes to the job market, young women are typically more vulnerable than young men. The main factor influencing that is social views on gender roles, which minimise the importance of professional job for young women and paint them as unreliable and "secondrate" in the eyes of employers. Obstacles that women must overcome include *"the burden of unpaid domestic labour, poor qualifications, gender stereotypes of what is considered "women's work," age and appearance-based discrimination, and fear of harassment push women away from better-paying private sector jobs or limit them to informal and unstable employment"* (Hasanova & Aghazade, 2024)

Occupational stereotyping inhibits women's options. Additionally, it narrows the pool of talent available for positions that the economy needs filled and may prevent diversification towards a knowledge-based economy (Hasanova & Aghazade, 2024).

Education level influences women's employment decisions in two ways: if a woman is well-educated, she will have an easier time finding work, and more education typically reduces people's conservative levels. Highly educated women spend much of their time away from their families and are unwilling to devote additional time to domestic tasks or childcare. This propensity provides numerous new occupations for other low-educated women, such as housekeepers or nurses, resulting in a *Cascadian effect*. The substitution and income effects account for the majority of the influence of education on female labour force participation rates. For starters, when education levels rise, so does income (Aliyev et al., 2020). However, there is a *gender pay gap* between men and women regardless of working hours at all educational levels. It is claimed that women with PhD degrees earn the same as males with bachelor's degrees. Employers typically do not treat women and men equally with the same education level. There are a few plausible explanations for such pay disparities. One of the possible causes might be variations in their job paths and educational programmes. For example, females are typically employed in professions that have fewer financial benefits. Another likely cause of the gender wage gap is women's caregiving roles in the home when they leave the employment for family reasons (Ismayilov et al., 2022). This factor influences women's employment choices as well. Therefore, while selecting a career, women consider their

obligations to their families. But given this, how can it be ascertained whether women's household duties are mirrored in their employment duties and incomes? The “*Household Time Sharing Model*” assumes that solely the female partner divides her time between paid job and housework, with duties not being allocated equitably across the family. To conduct an analysis of housework, the market shadow pay is used to determine the worth of housework. The pay level to be provided to the female spouse remains constant as the wage is set by the market. The potential cost of time spent on housework is equal to the market salary. However, the shadow wage steadily declines, i.e., it has a negative slope, as the value of the job performed at home by the female spouse increasingly declines. Because of this, women allocate their time between housekeeping and the market in the best possible way when the shadow wage reaches market rate. This indicates that the woman works in the market part-time and cleans the house in her spare time. When a woman's market pay rises, her time spent working in the market grows and her time spent cleaning the house falls. However, if the household values housekeeping more – for instance, if a woman has a child – the shadow wage of housekeeping rises along with the amount of time she spends doing it and falls short of her time spent working for pay in the market. Stated differently, a woman will engage in the workforce if her pay income from joining the labour market exceeds all of the costs associated with her job. Put another way, women's employment will prevent them from performing household chores, caring for the elderly, and taking care of their children; instead, someone else will have to do them. Due to this, the pay a woman receives for her profession must be high enough to pay for the salary or nursery costs of other people who perform housekeeping, child or elderly care, or both. If not, women stop taking part in the workforce (Durmaz, 2016).

In terms of gender disparity, the *UNDP's Human Development Report* shows that while women with elementary and general secondary education face major job obstacles, those with tertiary and specialised secondary education are preferred in the labour market. For men, the situation is different; they have greater opportunities than women to secure suitable employment, irrespective of their educational attainment. The report additionally demonstrated a gender gap in earnings, with women often earning less than men for doing equivalent work across nearly all industries. After researching the gender gap in Azerbaijan, Wallwork came to the conclusion that women are mostly underrepresented in high-paying fields including construction, banking, mining, and security. Furthermore, the findings show a significant difference in the earnings of men and women in the same sector. The pay discrepancy between men and women widens as education levels rise, highlighting the “*glass ceiling*” that frequently affects women (Ismayilov et al., 2022). The “*Glass ceiling*” refers to the situation in which women, despite fulfilling certain requirements like achievement and education, confront impenetrable, invisible barriers. The term pertains to the barriers that impede working women's development, regardless of their accomplishment and talent, and are not readily apparent to senior management. The barrier to climbing is symbolised by the ceiling, while the unofficial but perceptible barrier is represented by the glass (Durmaz, 2016). Looking through Azerbaijan's perspective, most reknown case of glass ceiling can be seen in decision-making and administration. It is undeniable that the proportion of women holding senior positions in the nation's administration is rather low. It is critical that women hold such types of positions because, in contrast to their male counterparts, who typically prioritise social justice, education, health, and welfare, while adhering to the principles of economic sustainability. With a score of 0.687 on a scale from 0 (=no parity) to 1 (=full parity) in 2020, Azerbaijan ranked 94th out of 163 countries in the *Global Gender Gap Index*. The country scored 0.748, or 33rd, on the dimension of women's economic involvement and opportunity. Contrary to this, their score on the political empowerment component was 0.063, placing them in 140th place. Numerous issues that are common in Azerbaijan's political, economic, and social spheres are the cause of these poor rankings. As an instance, women's lack of interest in and belief in their own strength and ability, or the pervasive, biased stereotypes that are deeply ingrained in society and have a detrimental impact on women's educational opportunities. These elements have an immense effect on women's chances of rising to senior roles in the Azerbaijani administration. Women's decisions about their careers, domestic duties, and even Internet access are additional aspects that are seen to be significant to

their personal growth and engagement in society and politics. Moreover, between 1990 and 2017 the percentage of female MPs that participated in Parliament rose from 4.3 % to 16.1 %. This demonstrates that, while not very noticeable, there has been a significant increase in the number of women holding positions of decision-making. In addition, those women who had held positions of political leadership in the previous government were forced out of office by legal changes that followed the fall of the Soviet Union. Following the removal of the former Soviet Union “quota system”, which mandated that women representatives hold 33 % of the seats in the Parliament, the percentage of female MPs in the legislature fell from 40 % to 6 % (Hasanova & Aliyeva, 2021).

The experiences of women in fields where men predominate have been the subject of the majority of research on gender discrimination in the workplace. Scholars and social change activists have directed their attention towards the challenges faced by women attempting to integrate into fields that are dominated by males. While women experience many problems in male-dominated sectors, it is predicted that men working in female-dominated sectors such as primary school teaching, nursing, librarianship and social services are in a more advantageous position in terms of advancement in their jobs. This situation, referred to as “*Glass Elevators*”, is accepted as a fact that although men working in female-dominated sectors are met with prejudice by lay people, they do not face the difficulties that women face in male-dominated sectors in terms of their careers in these sectors and they have structural advantages in these sectors. That is, men are socialised, encouraged, retained, and promoted more quickly in new workplaces than their female counterparts, and are promoted more quickly as they move up the ladder. The term *glass escalator* refers to “the elaborate mechanisms for advancing men's positions in feminine occupations”. These mechanisms include the specific behaviors, attitudes, and beliefs that men bring to these occupations and the types of interactions that occur between these men and their peers, supervisors, and clients (Durmaz, 2016). This phenomenon has not been explored or substantially investigated in Azerbaijani literature, causing a gap in scholarly awareness of the issue at hand (Aliyeva (Gureyeva, 2022).

It is well known that Azerbaijan possesses an abundance of oil resources. Can this aspect, however, affect how women are positioned in the labour market? It certainly does. Scholars studying the “*resource curve*” have proposed that oil riches have a gendered influence in addition to potentially having terrible effects on a nation's political and economic structure. They have seen that oil hinders women's integration into the workforce and a larger society, rather than supports it. This is due to fact that oil booms limit women's chances for political and economic empowerment and leave patriarchal norms in place rather than releasing the economic forces that would otherwise weaken them. The gender breakdown of employment throughout Azerbaijan's economic sectors shows that, of the few positions that have been created most have gone to males. Azerbaijani women tend to be clustered in *low-paying feminised* sectors. On the other hand, Azerbaijan's construction, banking, and security sectors – all of which have grown quickly in parallel with oil earnings and the surge in large-scale building projects – receive *little* representation from women (Wallwork, 2016).

The possibility of a “*reservation wage*” for women in oil-producing nations is another way that oil could impede women's involvement in the labour. This is the lowest pay at which a woman will accept a job offer, and it is assumed to increase during periods of oil-fuelled economic expansion. The wages in historically female-dominated fields have increased somewhat, but overall family income has increased significantly as a result of increases in wages in other fields, especially those related to natural resources. The number of women “opting out” of the workforce to support their male relatives in their well-paying oil employment grows along with household affluence. This impact is especially pronounced in a nation like Azerbaijan, where assessments of Western homes have started to prioritise the disaggregated collection of individual earnings above the cumulative “*household wage*”, which nevertheless has cultural weight (Wallwork, 2016).

After education, “*connections*” is seen as the second most significant criterion in obtaining employment in Azerbaijan, with doing favours for the “right” individuals coming in third. Men

receive a disproportionate share of unofficial extra income, or the “*brown envelope*” on the desk that is not included in statistics. The reason for this is because males are better able to take advantage of their networks – Azerbaijan’s version of the “*old boys network*” in society. This can also contribute to the problem where women become “stuck” in entry-level jobs due to their limited ability to use these networks to advance their careers, however it is difficult to measure. It is proposed that women’s political power is negatively impacted by reduced employment in three ways. Women's perceptions and sense of identity change as they enter the workforce; they are also more adept at creating both official and informal networks; and because of their importance to the nation's economy, the government is forced to consider them (Wallwork, 2016).

There are obstacles for women in entrepreneurship as well. The main issues that women entrepreneurs face are dissatisfaction from their husbands and families, a lack of funds, thoughts of failing their businesses, difficulty finding a location, difficulty receiving information, difficulty and confusion surrounding paperwork matters, inexperience, lack of time due to housework, and the state of the economy (Ahmadov et al., 2019).

The majority of female entrepreneurs claim that their foray into business was prompted by their time spent unemployed in the agricultural sector. Due to high rate of unemployment, women entrepreneurs are also engaged in the education sector. Women entrepreneurs are also involved in the dress-goods business. Additionally, women in the health sector are outnumbered by those employed in the service sector due to unemployment. It could be observed that, the economic crisis had greater impact on women entrepreneurs in the health sector than those in the dress-goods sector. However, women entrepreneurs have been less affected. The education was more affected by the economic downturn than the agriculture sector. In a broader sense, female business owners in the agriculture sector were the ones that were least affected by the economic crisis (Ahmadov et al., 2019).

Women entrepreneurs without children assert that they are more responsible and courageous than the women with one or two children, whereas women with three or more children have claimed that they trust their experience above others’ to the questions about the number of the children they have and whether they are courageous, responsible and rely on their experience, according to the analysis of the problem women entrepreneurs face done by Ahmadov et. al (2019). After giving birth, women's circumstances worsen, and they are unable to actively enter the labour market (Aliyev et al., 2020). It is evident that a woman would not be permitted to work if she had a child or needed to care for ailing parents at home (Aliyev et al., 2020). It was found that most women stated that the weight of family duties and childcare was severely hindering the advancement chances (Torrens, 2019). The presence of children in the house is an important factor in a woman’s decision for employment. Each subsequent child reduces a mother’s chances of entering the labour market by 10-15 percentage points for women aged 25 to 39, and by 5-10 percentage points for women aged 40 to 49. Furthermore, the age of children at home might be a barrier for women who would otherwise enter the workforce. Children under the age of five require daycare beyond public education, restricting the mobility of mothers, who are often expected to be the primary carer. The reason for the association between fertility and female labour force participation is twofold. First, as the number of children in the house rises, consequently increases the quantity of time and effort necessary for home production. An increase in the number of children disproportionately pulls women from the labour force. Second, leaving the labour market owing to delivery and raising children lessens the marketable experience and skills available to formerly working women, making it more difficult for them to find job at the same income. The discouragement caused by this impact is likely to keep many women from returning to the labour force, demonstrating the long-term detrimental consequences of greater fertility on female labour force participation (Torrens, 2019).

As was already noted, one of Azerbaijan's major issues is unemployment. Thus, the age ranges of 15–19 and 20–24 have the greatest jobless rates. One major issue that persists is the high percentage of unemployment among young boys and girls in the overall unemployment rate. Both male and female unemployment rates for these age groups are greater in urban than in rural areas. In

the 15–29 age range, there is a disparity in the unemployment rates for males and females. The high unemployment rate among these age groups can be attributed to businesses' unwillingness to take on less experienced employees (Jabbarova & Dunyamaliyeva, 2021).

The level of education in women's employment and the importance of their role in society

According to the information provided in the preceding sections, one of the primary explanations that arose from the examination of obstacles is the significant impact of educational attainment. Women's and their spouses' educational attainment has a substantial impact on certain outcomes. These outcomes may be associated with a number of factors, including social standing, income level, career opportunities. The conservative perspective on women's employment is not driven by religion and stems from a deficiency in educational achievement. Stated differently, women who lack education may encounter societal constraints or obstacles that hinder or restrict their ability to engage in the workforce; this phenomenon is not inherently linked to religious convictions but rather to educational prospects. Furthermore, the societal expectations around marriage and childbirth exacerbate these difficulties (Aliyev et al., 2020). Women in modern Azerbaijan, on the opposite end of the spectrum, might be considered to have a certain amount of independence because they are represented in the country's social and economic life often encouraged by their families to pursue an education (Karimova, 2020). Also, it is crucial to take into account whether a woman's parents uphold the notion that a husband should earn the bread, or if the opposite is true; whether families support women entering fields like teaching or medicine because these careers offer them greater flexibility in their schedules; and whether a husband believes that taking care of the home and raising children is exclusively the responsibility of women (Karimova, 2020). While it is expected of a woman to develop her job in accordance with society and culture, she is also expected to live up to expectations regarding the structure of her home life (Karimova, 2020).

As it is stated in earlier chapters, women's circumstances gets difficult after childbirth, and they are unable to actively participate in the labour force. Spouses are more likely to refuse to let a woman work if she has a child or must care for ailing parents at home. Conversely, employed women often rely on grandmothers or kindergarten services to care for their children. Meanwhile, females with children under the age of two do not aim to become employers (Aliyev et al., 2020). This situation also can be linked with *unavailability* of paid leave for fathers. Generally, particular gender regimes that represent societal expectations of men's and women's positions in society impact regulations about parental leave. As of now, policy analysts divide parental leave policy into two main categories. A more *contemporary egalitarian* strategy that eliminates maternity leave completely or in part in favour of more general parental leave with fixed periods designated for mothers and fathers. A *traditional model* that combines mandatory maternity leave with voluntary parental leave (Aliyeva (Gureyeva), 2022).

The *neofamilialist paradigm*, which is based on conventional conception of gender roles, is thus reflected in the way that Azerbaijan has structured its laws around maternity leave and childcare benefits. Men's position as breadwinners has greatly advanced in Post-Soviet reality, while women's role as carers has expanded to make up for the absence of state-provided social services. The lack of flexible or part-time work possibilities for women and the growth of the informal sector of economy have severely restricted women's access to employment opportunities and their right to maternity leave (Babayev, 2021). Maternity leave payment are only entitled to women who are officially employed and have paid social security contributions for at least six months. Fathers are granted 14 days of unpaid leave after the birth of a child, as per Articles 128 and 130 of the Labour Code. Alternatively, they can request 7 days of unpaid leave to resolve family, domestic and other social matters. Therefore, current laws do not meet the criteria for a paternity leave program; instead, they come under the category of unpaid leave. Even though the Family Code (Art. 56) stipulates that parents have equal duty for raising their children, fathers seldom take paternity or parental leave to care for their children in real-life situations. The financial necessity may play a role in a person's unwillingness to take leave after the birth of a child. Fathers do not want to ask for and forfeit two weeks of pay in order to take unpaid paternity leave. Fathers' reluctance to take

parental leave might be linked to their lack of suitable remuneration as well as the pay gap between men and women. The financial aid provided during the leave is minimal and does not compensate for earnings when their spouses decide to stay at home until a child reaches the age of three. However, the loss of the mother's income has less of an effect on the family's total budget as men typically earn more than women do (Aliyeva (Gureyeva), 2022).

Given the disparities that women endure in the labour market, it is critical to study ways for advancing gender equality and resolving discrepancies in economic policy. One such strategy recommended by the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). *Gender Budgeting* is a concept proposed by the OECD for nations to examine the benefits and drawbacks of the state budget depending on male and female inhabitants, as well as strategies to make it more equitable. Gender budgeting may be made more equitable by taking into consideration the gender pay gap, eliminating the gender pay gap, assuring economic and social advantages, and considering the role of gender (Hasanova & Aliyeva, 2021). Azerbaijan is one of many countries that would benefit from incorporating a Gender Budgeting programme into its budgetary process because it would help to improve gender equality in the country while also increasing economic and social welfare by paving the way for a more active and equally paid workforce, allowing the economy to grow. Even though the state budget has grown over the last five years and the number of males in the labour market has increased, women have been disadvantaged, despite the fact that social security and protection are among the state budget's largest expenditures (Ismayilov, Aliyev, & Bakirova, 2022). The number of women employed has decreased, while the number in the labour force has consistently increased. Despite the fact that the Ministry of Finance has conducted assessments of these classifications in terms of budget expenditure share, it is clear that gender budgeting in Azerbaijan does not exist, which would demonstrate how resources are received and spent by both genders. This demonstrates that it is impossible to determine how much men and women gain from the budget in general (Karimli, 2023).

Of course, taking into consideration the remuneration structure, there may be considerable discrepancies between men and women in particular areas. Namely, in formal sectors, women's average monthly nominal wages are just 60 % of men's. This disparity is significantly greater in various fields such as education, healthcare, and agriculture. Reflecting on this fact, "*being less competitive*" is a well-known characteristic assigned to women in the employment market. That is why low-paid sectors are traditionally dominated by women (Mandaville, 2009). Since Soviet times, these occupations have been referred to as "women's" sector. The traditional segmentation of sectors into women's and men's areas has served to absorb women into less competitive industries with lower pay and less credentials. Hence, throughout the Soviet period, education, the arts, business, and to a lesser extent, agriculture absorbed women or made it simple for them to enter. That being said, this developed a history of women attending university to train as experts for these types of employment. In the end, gender inequality generates a never-ending cycle of difficulties in which women dominate certain areas and men control others. Moving from one field to another is tough, particularly for women, because it takes extra certifications or highly competitive competencies (Valiyev, 2020). Low pay in traditional women's industries naturally make women more vulnerable to changes in economic circumstances. Furthermore, there are other restrictions that prohibit women from working in other fields: their significant share of domestic and care obligations precludes women from actively engaging in the labour sector, limiting their potential to make an income. Traditions and norms impede it even more for women to obtain education and find work. As a result, a significant majority of working Azerbaijani women are still involved in domestic and care, or other forms of informal or low-paying jobs. Additionally, families invest more on sons than on daughters, expecting that they would be able to financially support their parents in future. In the end, there is an invisible gender wage disparity across all industries. In the overall economy, men get paid twice as much as women (Valiyev, 2020).

Overall, the occupations available to women are often transient and low-paying, resulting in a relatively limited number of in employment, an increase in the rate of transition to unemployment, a deterioration in the quality of the female workforce, and restrictions on women's long-term

employment opportunities. The prevalent perception that women's employment is done to support the family leads to the belief that women form a reserve workforce that is required during periods of economic boom but is ignored during periods of recession (Durmaz, 2016).

Several gaps were found during the writing process of this article and the literature review, and their filling might have a major impact on future research and policy development. First and foremost, greater in-depth research on the level of significant damage women experience during war and economic crisis should be the primary emphasis of future studies. Further study should be done on the degree to which the state assesses the proper application of the enacted laws in practice. Additionally, it might be beneficial to examine any gaps in Azerbaijan's legislation related to this subject.

Futhermore, there is still an issue with the lack of research on the "glass ceiling" effect in the labour market of Azerbaijan. Examining the impacts of this phenomena and its prevalence in other domains is crucial. The reasons for these impacts are also worth looking at, as well as the jobs and areas of activity where the "glass elevator" effect manifests itself. It is necessary to determine what steps and measures the government and companies should take to avert these negative consequences.

In the context of education, it should be studied whether or not women's family support them in pursuing higher education, and to assess the extent of their motivation.

Lastly, prejudice against women in Azerbaijan's high-level professions and the social perception of independent women in well-paying jobs are significant subjects that warrant more research. These concepts can assist to enhance policy and provide insightful paths for further study.

Conclusion

A study of gender dynamics in labour market of Azerbaijan demonstrates the persistent and complex hurdles that women confront in achieving economic and professional equality. Notwithstanding their significant economic contributions, Azerbaijani women encounter institutional hindering factors that limit their prospects and reinforce gender disparities. The gender wage gap, underrepresentation in high-wage industry, and the ubiquitous "glass ceiling" effect are all major concerns barriers to women's economic empowerment.

Women's career opportunities are heavily influenced by their degree of education. While higher education levels provide some benefits, they are insufficient to overcome structural biases that favour men, particularly in high-paying and powerful positions. The separation of work into "women" and "men's" sectors, with women mostly filling lower-paying and less competitive professions, exacerbate economic inequality. Women's dual obligations in the home and at work create extra difficulties that prohibit them from fully participating in the labour market. The lack of proper support structures, along with the undervaluation of housekeeping, aggravates these issues, restricting women's economic engagement and progress.

In conclusion, addressing gender inequality in Azerbaijan requires comprehensive and multifaceted approaches that include improving access to education, creating a supportive work environment, and challenging cultural norms that perpetuate discrimination. Policies aimed at reducing the gender pay gap, increasing the representation of women in high-paying sectors and supporting female entrepreneurs are important steps towards achieving gender parity. By recognizing and valuing the contributions of women in all areas of life, Azerbaijan can harness the full potential of its workforce and develop a more inclusive and just society.

References

1. Ahmadov, F., Zeynalova, R. A. U., Bayramova, R. A. U., & Quluzade, R. A. O. (2019). Developmental prospects of women entrepreneurs in Azerbaijan and an analysis of the problems they face. *International Conference on Research in Business, Management & Economics*, 6-24.
2. Ahmadov, F., Zeynalova, U., Bayramova, U., & Mammadov, I. (2021). Analysis of educational impact on women entrepreneurs in sustainable social business: The case of Azerbaijan. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(6), 1847-1856.

3. Aliyev, K., Seyfullali, J., Saidova, N., Musayev, T., & Nuhiyev, F. (2020). Factors affecting women's employment likelihood in a Muslim society: The case of Azerbaijan. *International Journal of Social Economics*, 47(8), 973-989. <https://doi.org/10.1108/IJSE-09-2019-0557>
4. Aliyeva (Gureyeva), Y. (2022, 30 November). *Parental leave in Azerbaijan policy regulations implementation and discussion of focus group data*. Bakuresearchinstitute.org. Parental Leave in Azerbaijan: Policy Regulations, Implementation, and Discussion of Focus Group Data - Baku Research Institute.
5. Babayev, A. (2021). *III. International postgraduate conference on economics and management. Book of proceedings*. Conference.
6. Guliyeva, K., & Nasibova, M. (2024). Employment issues of the youth with academic background: the case of Azerbaijan. *İpək Yolu*, 1, 119-127. <https://doi.org/10.30546/1810-911X.2024.1.119>
7. Hasanova, A., & Aghazade, N. (2024). The fake chains holding females back from education in Azerbaijan. *Journal of Human Rights and Social Work*, 9(1), 71-82.
8. Hasanova, I., & Aliyeva, S. (2021). Gender equality in the high positions of the Azerbaijani Government. *International Journal of Civil Service Reform and Practice*, 6(1), 1-5.
9. Ismayilov, A., Aliyev, K., & Bakirova, N. (2022). Return to education in Azerbaijan. Does gender matter? *Economics & Sociology*, 15(3), 11-27. doi:10.14254/2071-789X.2022/15-3/1
10. Jabbarova, A., & Dunyamaliyeva, V. (2021). *70th International Scientific Conference on Economic and Social Development Development: Book of Proceedings*.
11. Karimli, F. (2023). Assessment of Gender Budgeting in Azerbaijan: Realities and Challenges. *SSRN*, 1-11. <https://ssrn.com/abstract=4620819>
12. Karimova, G. (2020). Outnumbered Azerbaijani women in managerial jobs: Secondary data and interpretive phenomenological analysis. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 23(3), 43-74. DOI: 10.5782/2223-2621.2020.23.3.43
13. Mandaville, A. (2009). Beyond bread and busses: Women and work in Azerbaijan in the 21st century. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 12(4), 1-12.
14. Torrens, N. (2019, April). *Female labour force participation in Turkic countries: a study of Azerbaijan and Turkey*. Dukespace.lib.duke.edu. <https://hdl.handle.net/10161/18355>
15. Valiyev, A. (2020). *Attaining SDG 8 in Azerbaijan: The challenges of economic transformation and job creation*. International Labour Office.
16. Vazirova, A. (2018). *Gender Assessment Report 2018*. United Nations Development Programme.
17. Wallwork, L. (2016). Natural resources and the gender gap in Azerbaijan. *Caucasus Analytical Digest*, 90, 11-14.
18. Arkan, N., & Murat, G. (2021). İş həyatında qadınların sosial müdafiəsi (Social protection of women in working life). *Sosial Müdafiə Jurnalı*, 11(1), 175-194. <https://doi.org/10.32331/sgd.952575>
19. Durmaz, Ş. (2016). Əmək bazarında qadınlar və onların üzləşdiyi maneələr (Women in the labor market and the obstacles they face). Ahi Evran Universiteti. *Sosial Elmlər İnstitutu Jurnalı*, 2(3), 37-60.

Received: 15.09.2024

Revised: 03.11.2024

Accepted: 21.12.2024

Published: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/99-101>

Meyizgul Suyundukova
College named after A. Toktonaliev
PhD. student
ms.suiundukova88@gmail.com

Theoretical Exploration of the STEAM Competency Approach

Abstract

This article examines the theoretical foundations of the STEAM approach and its role in developing students' competencies. It analyzes the key components and advantages of the approach and the challenges faced by the education system in implementing this methodology. Additionally, the article provides examples of STEAM applications in Kyrgyzstan and internationally. The importance of the STEAM approach in preparing future professionals capable of creative and critical thinking is emphasized.

Keywords: *STEAM approach, integrative education, competency, innovation, education, critical thought*

Meyizgul Suyundukova
A. Toktonəliyev adına kollec
aspirant
ms.suiundukova88@gmail.com

STEAM səriştəli yanaşmanın nəzəri tədqiqi

Xülasə

Bu məqalə STEAM yanaşmasının nəzəri əsaslarını və onun tələbələrin kompetensiyalarının inkişafındakı rolunu araşdırır. Məqalədə yanaşmanın əsas komponentləri və üstünlükləri, həmçinin bu metodologiyanın tətbiqi zamanı təhsil sisteminin üzləşdiyi çətinliklər təhlil edilir. Bundan əlavə, məqalədə Qırğızıstan və beynəlxalq səviyyədə STEAM tətbiqinin nümunələri təqdim olunur. Gələcəkdə yaradıcı və tənqidi düşünmə qabiliyyətinə malik mütəxəssislərin hazırlanmasında STEAM yanaşmasının əhəmiyyəti vurğulanır.

Açar sözlər: *STEAM yanaşması, integrativ təhsil, kompetensiya, innovasiya, təhsil, tənqidi düşüncə*

Introduction

In the 21st century, education systems worldwide face the challenge of preparing students for a complex, ever-changing world. Traditional teaching methods that focus solely on the memorization of facts are no longer sufficient to equip students with the skills they need to thrive in modern societies. This has led to the development of integrative teaching approaches such as STEAM, which stands for Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics.

The STEAM approach emphasizes the integration of different disciplines to create a unified and practical learning experience. It nurtures creativity, innovation, collaboration, and problem-solving, which are essential skills for the workforce of the future. By encouraging interdisciplinary learning, STEAM prepares students to address real-world challenges in meaningful ways (Anderson, 2021).

Research

Key Concepts and Principles of the STEAM Approach

The STEAM methodology is built on several key principles that distinguish it from traditional education models:

1. Integration of Knowledge: STEAM promotes the combination of different fields to foster a holistic understanding of problems.

2. Creativity and Innovation: The approach encourages students to think "outside the box" and generate innovative ideas.

3. Collaborative Learning: Teamwork is a core element of STEAM, as students work together on projects, develop communication skills, and learn to solve problems collaboratively.

4. Practical, Hands-On Learning: Learning in STEAM is often project-based and experiential. Students gain practical knowledge by working on real-world projects and conducting experiments that reinforce theoretical concepts.

Competency-Based Approach and Its Components

Competency in the STEAM approach is defined as the ability of students to apply their knowledge and skills in real-life situations. The competency-based model includes three main components (Brown & Taylor, 2022; Yusupova, 2022):

- Knowledge: A deep understanding of fundamental concepts in science, technology, engineering, arts, and mathematics.
- Skills: The ability to design and implement solutions, solve technical problems, and analyze data.
- Values: An appreciation for the social significance of science and technology, as well as a commitment to ethical responsibility.

Key Competencies Developed Through the STEAM Approach

1. Critical Thinking: Students learn to analyze information critically, assess the credibility of sources, and make reasoned decisions based on evidence (Kyrgyz Ministry of Education and Science, 2021).

2. Problem-Solving and Decision-Making: STEAM tasks often require students to evaluate different solutions to a problem and make informed decisions.

3. Technological Literacy: Students develop proficiency in using digital tools, software, and modern technologies relevant to their projects.

4. Engineering and Design Skills: Practical projects help students build engineering skills such as designing, prototyping, and testing solutions.

5. Aesthetic and Creative Thinking: By incorporating art and design, STEAM enhances students' creativity and encourages them to approach technical problems with aesthetic considerations.

International Experience with the STEAM Approach

Several countries have successfully integrated the STEAM approach into their education systems (Lee, 2020):

- United States: STEAM is widely implemented in American schools, where students participate in science fairs, robotics competitions, and maker spaces that encourage innovation.
- South Korea: The government supports STEAM education through specialized science and engineering academies.
- Finland: Known for its progressive education system, Finland incorporates STEAM into interdisciplinary projects that foster creativity and collaborative learning.

STEAM Implementation in Kyrgyzstan

In Kyrgyzstan, the introduction of the STEAM approach is still in the early stages. Pilot programs in select schools and colleges have shown promising results. For example, engineering clubs have been established to provide students with hands-on experience in designing and building projects. However, the implementation process faces several challenges (National Academy of Sciences, 2020):

1. Lack of Infrastructure: Many schools lack modern laboratories and resources necessary for STEAM projects.

2. Teacher Training: There is a shortage of qualified educators who are trained to deliver STEAM-based lessons effectively.

3. Limited Access to Technology: In rural areas, students often do not have access to the digital tools and internet connectivity needed for STEAM education.

Research Findings: A comparative analysis of STEAM education in Kyrgyzstan and other countries highlights several key findings (Smith, 2019):

1. Enhanced Problem-Solving Abilities: Students participating in STEAM programs demonstrate improved problem-solving skills and creativity.

2. Increased Student Engagement: Practical, hands-on activities increase students' interest and motivation to learn.

3. Improved Academic Performance: Incorporating STEAM principles into lessons has led to noticeable improvements in students' academic outcomes, particularly in mathematics and science.

Challenges and Recommendations: To fully realize the potential of STEAM education in Kyrgyzstan, several steps must be taken (Thompson, 2023):

1. Modernizing Infrastructure: Investments in laboratory equipment, internet access, and digital tools are essential for effective STEAM education.

2. Teacher Training Programs: The government should establish professional development programs to train educators in STEAM methodologies.

3. Partnerships with International Institutions: Collaborations with universities and educational organizations in other countries can provide valuable resources and expertise.

Conclusion

The STEAM approach is a powerful tool for developing the competencies needed for the 21st century. By fostering critical thinking, creativity, and technological literacy, STEAM prepares students to address the challenges of the modern world. While Kyrgyzstan has made significant progress in implementing STEAM initiatives, further efforts are needed to expand access, improve infrastructure, and support educators. By learning from international best practices and investing in educational reforms, Kyrgyzstan can build a robust and innovative education system that equips future generations with the skills they need to succeed.

References

1. Anderson, R. (2021). Integrating Arts into STEM Education: Benefits and Challenges. *Journal of Educational Innovations*, 34(2), 112-130.
2. Brown, L., & Taylor, M. (2022). STEAM Implementation in Developing Countries. *Journal of Modern Education*, 12(2), 98-115.
3. Kyrgyz Ministry of Education and Science. (2021). *Report on STEAM Pilot Projects*.
4. Lee, S. H. (2020). Collaborative Learning through STEAM Programs in South Korea. *International Journal of STEM Education*, 10(1), 24-40.
5. National Academy of Sciences. (2020). *Innovative Education and the Role of STEAM Approaches*.
6. Smith, J. (2019). The Future of Learning: Integrative Teaching in the Digital Era. *International Journal of Educational Research*, 45(3), 56-72.
7. Thompson, A. (2023). Design Thinking and STEAM: Enhancing Creative Problem-Solving in Classrooms. *Educational Review*, 55(4), 201-219.
8. Yusupova, Z. T. (2022). STEAM Implementation Challenges in Central Asia: A Comparative Study. *Central Asian Journal of Education*, 8(5), 45-62.

Received: 18.10.2024

Revised: 20.12.2024

Accepted: 05.01.2025

Published: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/102-105>

Elgiz Guluzade
Azerbaijan State University of Economics
Master student
<https://orcid.org/0009-0005-9508-1361>
elgizquluzad@gmail.com

Global Records and Experiences of Different Countries on the Use of E-Commerce and Blockchain Products

Abstract

This paper explores the global acceptance and application of e-commerce and blockchain technologies, analyzing how countries worldwide are integrating these innovations into their economic and social systems. The study examines key trends, challenges, and opportunities associated with these technologies, highlighting the role of blockchain in enhancing transaction security, transparency, and efficiency. It also evaluates the rapid growth of e-commerce as a transformative tool for businesses and consumers, emphasizing its impact on global trade dynamics. By comparing the experiences and strategies of different nations, the research identifies best practices, policy frameworks, and technological innovations driving success in these domains. Ultimately, the study provides insights into the synergies between e-commerce and blockchain, offering a comprehensive understanding of their potential to shape the future of global commerce.

Keywords: *E-commerce, Blockchain, global trade, appropriation of technology, economic integration, transaction security, digital transformation, policy frameworks, innovation, international commerce*

Elgiz Quluzadə
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0005-9508-1361>
elgizquluzad@gmail.com

E-ticarət və blockchain məhsullarının istifadəsi üzrə müxtəlif ölkələrin qlobal qeydlər və təcrübələri

Xülasə

Bu məqalə e-ticarət və blokçeyn texnologiyalarının qlobal qəbulunu və tətbiqini araşdırır, dünya ölkələrinin bu yenilikləri öz iqtisadi və sosial sistemlərinə necə inteqrasiya etdiyini təhlil edir. Tədqiqat əməliyyat təhlükəsizliyi, şəffaflıq və səmərəliliyin artırılmasında blokçeynin rolunu vurğulayaraq, bu texnologiyalarla əlaqəli əsas tendensiyaları, çətinlikləri və imkanları araşdırır. O həmçinin e-ticarətin sürətli inkişafını biznes və istehlakçılar üçün transformasiya vasitəsi kimi qiymətləndirərək, onun qlobal ticarət dinamikasına təsirini vurğulayır. Müxtəlif xalqların təcrübələrini və strategiyalarını müqayisə edərək, tədqiqat bu sahələrdə uğur qazandıran ən yaxşı təcrübələri, siyasət çərçivələrini və texnoloji yenilikləri müəyyən edir. Nəhayət, tədqiqat e-ticarət və blokçeyn arasındakı sinerji haqqında anlayışlar təqdim edərək, onların qlobal ticarətin gələcəyini formalaşdırmaq potensialını hərtərəfli başa düşməyi təklif edir.

Açar sözlər: *E-ticarət, Blockchain, qlobal ticarət, texnologiyanın mənimsənilməsi, iqtisadi inteqrasiya, tranzaksiya təhlükəsizliyi, rəqəmsal transformasiya, siyasət çərçivələri, innovasiya, beynəlxalq ticarət*

Introduction

The advent of e-commerce and blockchain technologies has revolutionized global trade, enabling faster, more secure, and efficient transactions across borders. E-commerce, characterized by the buying and selling of goods and services over digital platforms, has grown exponentially in the past decade, driven by increased internet penetration, smartphone usage, and changing consumer behaviors (Kamble, Gunasekaran, & Sharma, 2022). Simultaneously, blockchain technology — a decentralized, immutable ledger system — has emerged as a transformative tool for enhancing transparency, security, and trust in digital transactions (Kouhizadeh & Sarkis, 2022). Together, these innovations are reshaping the global economy by breaking down barriers to trade and enabling more inclusive participation in global markets.

Research

Different countries have adopted varying strategies to harness the potential of e-commerce and blockchain. While developed economies leverage advanced infrastructure and regulatory frameworks to expand their digital markets, developing nations are using these technologies to leapfrog traditional barriers and drive economic growth (Asian Development Bank, 2022). The integration of blockchain technology into e-commerce systems has further addressed critical issues such as data security, fraud prevention, and supply chain transparency, making it a game-changer for global commerce (Tsolakis, 2022).

Global Adoption of E-Commerce and Blockchain: Trends, Challenges, and Opportunities

The rapid advancement of digital technologies has fundamentally reshaped global trade, with e-commerce and blockchain technologies at the forefront of this transformation. E-commerce has emerged as a critical driver of economic growth, enabling businesses and consumers to engage in seamless transactions across borders. According to Kamble, Gunasekaran, and Sharma (2022), the widespread adoption of e-commerce has been fueled by increasing internet penetration, digital payment systems, and the proliferation of smartphones, which have collectively redefined traditional business models. Concurrently, blockchain technology has gained prominence as a decentralized, immutable ledger capable of enhancing transaction security, transparency, and efficiency in digital commerce (Kouhizadeh & Sarkis, 2022).

While developed countries, such as the United States and China, are leveraging advanced digital infrastructure to expand e-commerce and blockchain applications, emerging economies view these technologies as opportunities to overcome traditional barriers to economic growth (Asian Development Bank, 2022). Blockchain, in particular, has shown promise in addressing key challenges in global trade, including fraud prevention, supply chain traceability, and financial inclusion for underbanked populations (Tsolakis et al., 2022). For instance, developing countries in Asia and Africa are using blockchain-based systems to enhance trade efficiency and foster trust in cross-border transactions (Kouhizadeh, Saberi, & Sarkis, 2022).

Table 1
Global E-Commerce Market Size and Growth (2020-2023)

Year	Global E-Commerce Revenue (in USD Trillion)	Growth Rate (%)
2020	4.28	27.6
2021	4.89	14.3
2022	5.55	13.5
2023	6.31 (Projected)	13.7

Source: Statista, 2023.

This table highlights the steady growth of the global e-commerce market, which has expanded significantly from \$4.28 trillion in 2020 to a projected \$6.31 trillion in 2023. The data indicates a slight tapering in growth rates from 27.6 % in 2020 to around 13.7 % in 2023, suggesting that while the sector continues to grow, it is gradually maturing. The COVID-19 pandemic in 2020 likely

accelerated e-commerce adoption as businesses and consumers shifted to online platforms (Kumar et al., 2020).

Moving forward, several strategies can be adopted to optimize the integration of these technologies. Policymakers should prioritize establishing standardized regulations to ensure interoperability and security in cross-border transactions. Investments in digital literacy programs are essential to equip individuals and businesses with the skills needed to navigate the evolving digital landscape (Manta & Tofan, 2023). Additionally, fostering partnerships between governments, technology providers, and international organizations can accelerate the adoption of innovative solutions tailored to regional needs (Fosso Wamba & Queiroz, 2020).

By addressing these challenges and leveraging best practices, e-commerce and blockchain technologies can drive inclusive economic growth and reshape the global trade ecosystem. This study aims to provide actionable insights for stakeholders seeking to maximize the benefits of these transformative innovations. To fully realize the potential of e-commerce and blockchain technologies, it is critical to address key areas such as infrastructure development, regulatory harmonization, and sustainability (Singh, 2022). Infrastructure investments, particularly in underserved regions, are necessary to expand internet access, improve logistics networks, and enhance digital payment systems. For example, implementing robust broadband networks and mobile payment platforms in rural areas can empower small and medium-sized enterprises (SMEs) to engage in global e-commerce (Asian Development Bank, 2022).

Regulatory harmonization is another pressing need. Diverse blockchain regulations across countries create barriers to interoperability and hinder cross-border collaboration. Establishing global standards for blockchain protocols, data security, and transaction validation can foster a more cohesive and secure ecosystem (Zhou et al., 2023). Furthermore, governments must craft policies that balance innovation with consumer protection, ensuring a fair and equitable digital marketplace. Sustainability is a significant challenge, particularly for blockchain technology. Energy-efficient blockchain networks, such as those utilizing proof-of-stake mechanisms, should be prioritized to reduce environmental impact. Encouraging research and development in green blockchain solutions can further align this technology with global sustainability goals (Kamble, Gunasekaran, Sharma, 2022). Incentives for adopting environmentally friendly practices, such as tax benefits or subsidies, could also motivate businesses to transition to sustainable models.

Collaboration between the private and public sectors is vital for driving innovation and scaling adoption. Public-private partnerships can enable the development of tailored solutions that address specific regional challenges. For instance, leveraging blockchain for transparent government procurement processes or using e-commerce platforms to support local artisans and entrepreneurs can create inclusive growth opportunities (Kouhizadeh, Saberi, & Sarkis, 2022).

Conclusion

E-commerce and blockchain technologies have emerged as transformative forces in the global economy, reshaping how businesses operate and consumers interact with markets. Their combined potential to enhance efficiency, transparency, and inclusivity makes them integral to the future of global trade. E-commerce has revolutionized retail by bridging geographical gaps and democratizing access to goods and services, while blockchain has addressed critical issues such as data security, fraud prevention, and supply chain transparency. However, the journey toward widespread adoption and integration is not without challenges. Disparities in infrastructure, digital literacy, and regulatory frameworks have created unequal opportunities for nations and businesses to benefit from these technologies. Developing countries, in particular, face significant barriers, including limited digital access and inadequate policy support. Furthermore, sustainability concerns, particularly in blockchain's energy consumption, highlight the need for innovative and eco-friendly solutions.

References

1. Asian Development Bank. (2022). Nexus of technology adoption, e-commerce, and global value chains: The case of Asia. *Asian Development Review*, 39(2), 1-24.
<https://www.adb.org/sites/default/files/publication/824611/adr-vol39no2-2-nexus-technology-ecommerce-asia.pdf>
2. Fosso Wamba, S., & Queiroz, M. M. (2020). Blockchain in the operations and supply chain management: Benefits, challenges and future research opportunities. *International Journal of Information Management*, 52, 102064.
https://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Wamba_Fosso
3. Kamble, S. S., Gunasekaran, A., & Sharma, R. (2022). Adoption and applications of blockchain technology in marketing: A systematic review. *Sustainability*, 15(4), 3279.
<https://www.mdpi.com/2071-1050/15/4/3279>
4. Kouhizadeh, M., & Sarkis, J. (2022). A review of blockchain's role in e-commerce transactions: Open issues and future research directions. *Computers*, 13(1), 27.
<https://www.mdpi.com/2073-431X/13/1/27>
5. Kouhizadeh, M., Saberi, S., & Sarkis, J. (2022). Blockchain technology and the sustainable supply chain: Theoretically exploring adoption barriers. *International Journal of Production Economics*, 231, 107831.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s10796-022-10279-0>
6. Kumar, G., Saha, R., Buchanan, W. J., Geetha, G., Thomas, R., Kim, T. H., & Alazab, M. (2020). Decentralized accessibility of e-commerce products through blockchain technology. *arXiv preprint arXiv:2007.05265*. <https://arxiv.org/abs/2007.05265>
7. Manta, O., & Tofan, M. (2023). The main drivers of e-commerce adoption: A global panel data analysis. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 19(3), 107.
<https://www.mdpi.com/0718-1876/19/3/107>
8. Singh, K. K. (2022). Application of blockchain smart contracts in e-commerce and government. *arXiv preprint arXiv:2208.01350*. <https://arxiv.org/abs/2208.01350>
9. Tsolakis, N., Schumacher, R., Dora, M., & Kumar, M. (2022). Artificial intelligence and blockchain implementation in supply chains: A pathway to sustainability and data monetisation? *Annals of Operations Research*, 327, 157-210.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s10479-022-04785-2>
10. Zhou, F., Zhang, C., Chen, T., & Lim, M. K. (2023). An evolutionary game analysis on blockchain technology adoption in cross-border e-commerce. *Operations Management Research*, 16, 1766-1780. <https://link.springer.com/article/10.1007/s12063-023-00382-z>

Received: 22.10.2024

Revised: 19.12.2024

Accepted: 04.01.2025

Published: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/106-110>

Inji Jumayeva

Baku State University

Master student

<https://orcid.org/0009-0003-4701-8443>

UOT 34

inci.ilqar@mail.ru

Features of the Legal Regime For Computer Programs and Databases in the World's Major Legal Systems

Abstract

Legal regimes for computer programs and databases vary around the world, but share common principles for protecting intellectual property. Computer programs are primarily protected by copyright law, while patents for technical innovations are available in jurisdictions such as the US, EU and Japan. Databases may be protected by copyright for creative works and, in some regions, by additional sui generis rights (e.g. in the EU) or by laws specific databases (e.g. in Japan). Challenges include adapting to advances in artificial intelligence, big data and open source technologies, highlighting the need to evolve legal frameworks to ensure a balance between innovation and protection. In addition, in some jurisdictions, patent law provides protection for software that contains technical or functional innovations. Copyright law (Title 17 of the US Code) protects software, while patents apply to technical solutions. Licensing agreements and case law on fair use play an important role in ensuring compliance. The EU Copyright Directive harmonizes protection by limiting reverse engineering rights to ensure compatibility. Patent protection is granted if software demonstrates a technical effect. Databases, which include data sets, are protected differently in different jurisdictions depending on the originality or significant investment required. Copyright extends to databases created creatively, but the facts themselves are not protected. Licensing and contract law also ensure the use of databases. The Database Directive provides copyright for creative databases and a sui generis right protecting databases created as a result of significant effort, regardless of their originality.

Keywords: *computer programs, copyright, protection of copyright, object of copyright, computer software authors, databases, case, database protection*

İnci Cumayeva

Bakı Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0003-4701-8443>

UOT 34

inci.ilqar@mail.ru

Dünyanın əsas hüquq sistemlərində kompüter proqramlarının və verilənlər bazalarının hüquqi rejiminin xüsusiyyətləri

Xülasə

Kompüter proqramları və verilənlər bazaları üçün qanuni rejimlər bütün dünyada dəyişir, lakin əqli mülkiyyətin qorunması üçün ümumi prinsiplərə malikdir. Kompüter proqramları ilk növbədə müəllif hüquqları qanunu ilə qorunur və texniki yenilik patentləri ABŞ, AB və Yaponiya kimi yurisdiksiyalarda mövcuddur. Verilənlər bazaları yaradıcı layihələr üçün müəllif hüquqları və bəzi bölgələrdə əlavə sui generis hüquqları (məsələn, AB-də) və ya xüsusi verilənlər bazalarına aid qanunlarla (məsələn, Yaponiyada) qorunur. Problemlərə süni intellekt, böyük məlumatlar və açıq mənbəli texnologiyalardakı inkişafı uyğunlaşma daxildir ki, bu da yenilik və müdafiə arasında

tarazlığı təmin etmək üçün hüquqi bazanın inkişaf etdirilməsinin vacibliyini vurğulayır. Bundan əlavə, bəzi yurisdiksiyalarda Patent qanunvericiliyi texniki və ya funksional yenilikləri ehtiva edən proqram təminatının qorunmasını təmin edir. Müəllif hüquqları qanunu (ABŞ Məcəlləsinin 17-ci maddəsi) proqramları qoruyur, patentlər texniki həllərə tətbiq olunur. Lisenziyalaşdırma müqavilələri və ədalətli istifadə üçün məhkəmə presedentləri tətbiqetmə işində mühüm rol oynayır. AB müəllif hüquqları Direktivi uyğunluğu təmin etmək üçün tərs dizayn hüquqlarını məhdudlaşdıraraq müdafiəni uyğunlaşdırır. Proqram texniki təsir göstərsə Patent qorunması təmin edilir. Məlumat dəstlərini əhatə edən verilənlər bazaları, orijinallığına və ya tələb olunan əhəmiyyətli investisiyalara görə fərqli yurisdiksiyalarda fərqli şəkildə qorunur. Müəllif hüquqları yaradıcı şəkildə yaradılan verilənlər bazalarına şamil edilir, lakin faktlar özləri qorunmur. Lisenziyalaşdırma və müqavilə qanunvericiliyi də verilənlər bazalarının istifadəsini təmin edir. Verilənlər bazası Direktivi Yaradıcı verilənlər bazalarına müəllif hüququ və orijinallığından asılı olmayaraq əhəmiyyətli səylər nəticəsində yaradılan verilənlər bazalarını qoruyan sui generis hüququnu təmin edir.

***Açar sözlər:** kompüter proqramları, müəllif hüquqları, müəllif hüquqlarının qorunması, müəllif hüquqları obyekt, kompüter proqramlarının müəllifləri, verilənlər bazası, məhkəmə işi, verilənlər bazasının qorunması*

Introduction

The legal regime governing computer programs and databases is a crucial area of intellectual property law, as it reflects the intersection of technological advancement and legal protection in the digital era. In this context, computer programs and databases are considered valuable assets, with their legal protection aimed at fostering innovation while balancing the interests of creators, users, and the public.

However, the approach to such protection varies significantly across the major legal systems of the world, each with its own principles, doctrines, and legislative frameworks. Computer programs are often protected under copyright law in most jurisdictions, although the specifics can vary. Despite the clear frameworks, the protection of computer programs and databases faces ongoing challenges. Issues such as the increasing reliance on open-source software, the difficulty in defining what constitutes originality in programming and database creation, and the rapid pace of technological evolution present complex legal questions (Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte. Urheberrechtsgesetz, 1965).

Furthermore, cross-border legal issues—such as data privacy concerns, reverse engineering, and the balance between copyright and patent protection—pose additional challenges for global enforcement. The rise of artificial intelligence, machine learning, and big data further complicates the landscape. As these technologies blur the lines between software creation and data use, legal systems must adapt to protect intellectual property without stifling innovation.

Research

In the United States, rights to computer programs are traditionally governed by copyright. However, if we are talking about the legal protection of a software complex as an invention in the form of a method or device, then the program will be protected by patent law along with design, production processes, mechanisms, genetically improved forms (breeding achievements) and other objects of intellectual rights. In this case, the protection extends not to the program, but to the hardware and software complex. In the understanding of Russian legal science, computer programs are traditionally protected by copyright (Robert, 2019). However, “copyright” in the United States is usually understood as the exclusive right to print, reproduce, sell written materials, musical components, works of art, photographs, films and television programs, databases and other works, provided that they are recorded on a tangible medium.

In our opinion, the American approach proceeds from the fact that the issue of patenting software has long been resolved, but one should always pay attention to the context and economic feasibility of patenting. Moreover, the United States abandoned the European approach (“technicity requirement”), according to which for patenting some physical (material) effect from the invention

or the existence of an object in the material world is necessary («Stern Electronics Inc. v. Kaufman»).

In *Stern Electronics Inc. v. Kaufman*, the U.S. Court of Appeals ruled that the video game manufacturer, Stern Electronics, in addition to the source code, also holds copyrights to the images and sounds in the game. This decision was one of the first to recognize the rights of video game authors to a work of art that constitutes an element of a software product. Copyright protection of computer programs can extend beyond the literal (literal) code of programs to their structure, sequence, and organization (Suzanne R. Jones, 2018).

Since the early 1980s, computer programs have generally been protected by copyright. However, in one of the decisions, the US court rejected the argument that operating systems are not subject to protection because they are processes or methods of computer operation (the decision in the case "*Apple Computer v. Franklin Computer*") (*Apple Computer, Inc. v. Franklin Computer Corp.*).

In the United States, a work becomes an object of copyright if it meets three criteria of protectability:

- 1) the original work was created by a specific author;
- 2) it is expressed in an objective form;
- 3) there is a minimum level of creativity.

The United States Copyright Act of 1976 regulates the issue of the status of an additional program (additions to the computer program (paragraph "A" (1, 2) § 117). Thus, the creation of an additional copy or adaptation by the owner of a program instance is not a violation, provided that, firstly, such a new copy or adaptation is created as an important step in using a computer program in combination with a machine, and that it is used in another way, or, secondly, such a new copy or adaptation is used only for archival purposes and that all archived copies will be destroyed if legal possession of the computer program is terminated (Copyright Law of the United States of America and Related Laws Contained in Title 17 of the United States Code).

In the USA, the rules on the trade secret regime are applied in a special way to computer programs. For example, in American national law, commercial information combines know-how as potentially relevant knowledge for third parties (in particular, tables, drawings, schedules, diagrams, recipes, etc.) and trade secrets. In relation to trade secrets (production secrets), the copyright holder creates a specific legal regime. The transfer of trade secrets is carried out on the basis of the Uniform Trade Secrets Act of 1985 (Uniform Trade Secrets Act). This information includes information about devices, formulas, computer programs, and databases, as well as about design developments, technologies, and processes that have independent economic value, both actual and potential, due to their obscurity or inaccessibility to others (Copyright, Designs and Patents Act, 1988).

In the UK, the rights of computer software authors are also protected by copyright. The exclusive rights of authors are protected by listing the rights of legitimate users of computer programs (Articles 50A-50C). The structure of these norms is constructed as follows: "it is not a violation of the law – then there is a list of circumstances that do not violate the rights of the authors," i.e. what is allowed is allowed (Pirogova).

A similar approach can be seen in Section 4A of the Australian Copyright Act (1968), which lists acts that do not relate to copyright violations in relation to computer programs, in particular, reproduction of programs for normal use or research, backup of computer programs, reproduction of computer programs to ensure product compatibility, error correction or security testing (Copyright Act 1968).

The German Copyright and Related Rights Act of 1965 (*Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte*) states in article 1(1) § 2 that computer programs are protected as objects of copyright along with literary and other written works and speeches. In this case, it is obvious that, unlike the "experimenters" -the countries of the Anglo-American legal system, the countries of the continental system tend to preserve the campaign enshrined in the Berne Convention. Computer programs for the purposes of the Law are programs in any form, including the design of the material

(article 1 § 69a). A similar provision is contained in the French Intellectual Property Code: "software, including preparatory materials" refers to protected objects of copyright (Chapter II, Article L112-2 (paragraph 13)).

It should be noted that the countries of the Anglo-American legal system have an innovative approach with a large number of different options for protecting the rights to computer programs, while the countries of the continental system tend to the classical approach, according to which the legal regime of computer programs is determined by analogy with literary works. If in the first case an alternative protection option is possible, which is carried out at the choice and will of the copyright holder by copyright or patent law without any restrictions, then in the second case the above-mentioned principle of complementarity applies, in which protection is carried out within the framework of copyright, however, individual elements that are not protected by copyright may be protected by patent (The Copyright and Rights in Databases Regulations, 2017).

It is the experience of the United States and the United Kingdom that should be considered when studying the experience of developing legislation on database protection.

So, in the Regulation on the Protection of Copyright and Other Rights to Databases, adopted in the UK, a very good definition of the concept of "database" is given, the essence of which boils down to the following. A database is a collection of independent works, data or other materials, which in turn are arranged systematically or in a certain sequence, as well as individually available in electronic or other form (clause 7). The definition given reflects all the essential features of the database, which will further determine the specifics of the database and its difference from programs. for computers (Michael Guntersdorfer).

The American experience will allow us to start a discussion about the necessary degree of originality of the database, in which it will be recognized as an object of rights and will be subject to protection.

The debate about database protection boils down to two main theories that evaluate the compilation of materials in a database in different ways. The first theory protects compilation: databases and actual compilations are protected with a minimum level of creativity or originality (the doctrine of "sweat off your brow" or "hardworking collection"). This theory is reflected in the judicial practice of the United States and is largely based on the theory of the "originality of the work", which is reflected in the US Copyright Act of 1976. The main argument of the proponents of this doctrine is the need to reward the copyright holder for the hard work and investment required to collect, process and organize the materials for the database. This reward encourages the creation of new databases and the refinement of existing ones (Miller v. Universal Studios, Inc. 650 F.2d 1365. 5th Cir).

The second doctrine denies the need for even a minimal creative investment.

Note that until 1991, most courts refused to grant copyright protection to databases that did not meet the criterion of "originality," and this was taken into account when the Copyright Act of 1976 was passed.

Nevertheless, even after 1976, some courts found it necessary to protect the rights of database authors who lacked creativity or originality of expression. In *Feist Publications, Inc. v. Rural Telephone Service Co., Inc.*, the U.S. Supreme Court unanimously rejected the first doctrine. However, the court recognized that the choice and arrangement of the materials themselves create the necessary originality, and the copyright in the compilation will be "thin" and will be limited to a specific choice or arrangement of materials.

Conclusion

To summarize, it should be noted that the earliest development of the relationship to protect the rights to computer programs and databases occurred in the United States. The experience of foreign countries and the doctrine should be taken into account when developing legislation on the protection of intellectual property rights for computer programs and databases. The legal regimes governing computer programs and databases reflect a delicate balance between promoting innovation, ensuring fair use, and protecting intellectual property. While there are broad similarities

in how these assets are treated across major legal systems, local nuances, particularly in terms of protection scope and enforcement mechanisms, provide a unique character to each jurisdiction's approach to these issues. The legal framework for computer programs and databases faces ongoing challenges due to rapid technological evolution: 1. Open-Source Software – Questions arise about licensing, ownership, and intellectual property in freely shared software. 2. Artificial Intelligence and Big Data - These technologies rely on databases and software, raising issues of originality, ownership, and cross-border enforcement. 3. Interoperability and Reverse Engineering - Legal systems vary in allowing reverse engineering to ensure software compatibility. 4. Global Enforcement - Cross-border use of software and data highlights conflicts in jurisdictional approaches, requiring harmonized solutions.

References

1. *Apple Computer, Inc. v. Franklin Computer Corp.*
<http://copyright.laws.com/famous-cases/apple-computer-inc-v-franklin-computer-corp>
2. *Copyright Act 1968.*
http://www.austlii.edu.au/au/legis/cth/consol_act/ca1968133
3. *Copyright, Designs and Patents Act 1988.*
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/part/I/chapter/III/crossheading/computer-programs-lawful-users>
4. *Copyright Law of the United States of America and Related Laws Contained in Title 17 of the United States Code.*
<http://www.copyright.gov/title17/92chap1.html#117>
5. *Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte. Urheberrechtsgesetz. (1965).*
<http://www.gesetze-im-internet.de/urhg/BJNR012730965.html#BJNR012730965BJNG004201377>
6. Michael Guntersdorfer. *Software Patent Law: United States and Europe Compared.*
<http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1075&context=dltr>
7. *Miller v. Universal Studios, Inc.* 650 F.2d 1365. 5th Cir. 1981.
https://www.law.cornell.edu/copyright/cases/650_F2d_1365.htm
8. Pirogova, V. V. *Intellektual'naya sobstvennost' v mezhdunarodnom chastnom prave.* SPS Konsul'tantPlyus.
9. Robert, W. (2019). *Emerson. Business Law.* 5th edition. Barron's.
10. Suzanne, R. Jones. (2018). *Whelan Associates v. Jaslow Dental Laboratory: Copyright Protection for the Structure and Sequence of Computer Programs.* 21 Loy. L.A. L. Rev. 255.
<http://digitalcommons.lmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1554&context=llr>
11. *«Stern Electronics Inc. v. Kaufman»* 669 F.2d 852. 2d Cir. (1982).
<http://openjurist.org/669/f2d/852>
12. *The Copyright and Rights in Databases Regulations.* (2017).
<http://www.legislation.gov.uk/uksi/1997/3032/contents/made>

Received: 13.09.2024

Revised: 14.11.2024

Accepted: 03.01.2025

Published: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/111-114>

Aygun Verdiyeva

Khazar University

<https://orcid.org/0009-0005-1166-2012>

averdiyeva@khazar.org

Basic Principles of Student Achievement Assessment in Higher Education Institutions

Abstract

After the Republic of Azerbaijan gained independence, the change of social relations, the transition from a planned economy to a market economy, scientific and technical progress, integration into the European education system, updating the content of education created the basis for reforms in the education system. The "Reform program in the field of education", signed at the initiative of the great leader Heydar Aliyev, is based on the principles of humanization, humanitarianization, democratization, differentiation and integration of education. These principles set the creation of a secular education system based on the national ground, human values, and making the learner an equal subject of the educational process for the formation of a personality as an important task. In the article, the main principles of the assessment of student achievements in higher education institutions are investigated and become the subject of analysis.

Keywords: *assessment, higher school, student, humanization of education, educational program*

Aygün Verdiyeva

Xəzər Universiteti

<https://orcid.org/0009-0005-1166-2012>

averdiyeva@khazar.org

Ali təhsil müəssisələrində tələbə nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin əsas prinsipləri

Xülasə

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra ictimai münasibətlərin dəyişməsi, planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid, elmi-texniki tərəqqi, Avropa təhsil sistemində inteqrasiya təhsilin məzmununun yenilənməsi təhsil sistemində islahatların keçirilməsinə zəmin yaratdı. Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə imzalanmış "Təhsil sahəsində İslahat proqramı", təhsilin humanistləşdirilməsi, humanitarlaşdırılması, demokratikləşdirilməsi, diferensiasiyası və inteqrasiyası kimi prinsiplərinə əsaslanır. Bu prinsiplər isə milli zəminə, bəşəri dəyərlərə əsaslanan dünyəvi təhsil sisteminin yaradılmasını və təhsil alanının şəxsiyyət kimi formalaşması üçün onun təlim-tərbiyə prosesinin bərabərhüquqlu subyektinə çevrilməsini mühüm bir vəzifə kimi qarşıya qoyur. Məqalədə ali təhsil müəssisələrində tələbə nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin əsas prinsipləri araşdırılaraq təhlil predmetinə çevrilir.

Açar sözlər: *qiymətləndirmə, ali məktəb, təhsilalan, təhsilin humanistləşdirilməsi, təhsil proqramı*

Introduction

In connection with the educational reform carried out in Azerbaijan, as in other fields of education, serious work was done in the field of assessment. In the framework document "Concept of general education (National Curriculum) in the Republic of Azerbaijan" approved by the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan No. 233 dated October 30, 2006, the assessment of student achievements was noted as an integral part of education. In accordance with

that document, the framework document "Evaluation Concept in the general education system of the Republic of Azerbaijan" was approved by the decision of the Cabinet of Ministers dated January 13, 2009 No. 9. In the document, the current problems in the field of evaluation of educational achievements, the tasks and characteristics of the evaluation system, the preparation of evaluation standards and tools, etc. were decided. Among those requirements, the main indicator for the quality of education is the collection of reliable information about the educational results of the students, and the development of thinking habits, as opposed to memory-based evaluation (Mardanov et al., 2003).

Research

The organization of the teaching-learning process in our country on the basis of new and independent principles of humanization, differentiation, humanitarianization, democracy and integration, and at the same time changing the content of education and the rules of mastering this content had a significant impact on the existing traditional evaluation process. After the creation and implementation of curricula containing the new content of education, it became necessary to create an evaluation system that meets the requirements of modern times and curricula. The first initiative in this field began on January 13, 2009 with the approval of the document "Evaluation Concept in the General Education System of the Republic of Azerbaijan". However, this document only considered the assessment process carried out in secondary schools. In general, this concept is the first detailed, objective, reliable and clear document that describes the process of evaluating the achievements of students in educational institutions in our republic (Abbasov, 2008).

Until the emergence of this concept, the issue of evaluation in our country was not approached from such a broad aspect. So, in education, evaluation is often treated as the last stage of the teaching-learning process, and not enough attention has been paid to this area. Therefore, cases of subjectivism have arisen in measuring and evaluating the knowledge and skills of learners. The lack of an accurate, objective and transparent system here has led to the fact that the assessment consists only of the teacher's opinion about the student's knowledge level. The concept as a whole resulted in the replacement of the traditional evaluation concept in our education system with a new, systematic, objective, purposeful, transparent and world-standard evaluation system. Thus, in our education system, an evaluation system with constituent components such as the evaluation process, its essence, content, main principles, characteristics, its main directions and types began to be formed (Javadov, 2005).

At the same time, this document forms the legal-normative and pedagogical basis of the assessment process. As indicated in the concept, the following principles are taken as the basis for conducting all types of assessments in the educational system:

- Principle of expediency;
 - The principle of mutual evaluation of achievements and educational opportunities;
 - The principle of ensuring the qualitative relevance and reliability of the collected data;
 - The principle of transparency, fairness, mutual agreement and cooperation in evaluation;
 - The principle of ensuring the developmental role of assessment results in training activities;
- (Gardashov & Javadov, 2004).

There are differences between the process of evaluating student achievement and evaluating high school students. Due to these differences, it is necessary to approach the process of student and pupil achievement evaluation from different aspects. Because students are people who study in higher and secondary educational institutions and are trained as future professionals in different fields of specialization. Students studying in higher education institutions are individuals who are already formed to a certain degree as personalities, have certain life experiences, have their own social circle, are able to think independently, make decisions and choose purposefully and voluntarily what and how they want to learn. Prof. According to Farrukh Rustamov, "students are a special mobile social group that makes up the majority of society, is constantly growing and enriches the army of intellectuals" (Mehrabov, 2013).

Assessment is essentially an authoritative tool that serves the development of the student towards defined achievements. As is known, the assessment of the student's knowledge level is directly related to his teaching-learning process (Beylarov, 2011). Therefore, many stakeholders are involved in the evaluation. Evaluators and evaluated are more interested in this process. Assessment is a systematic process that includes the collection and evaluation of data on students' academic progress (Askerov, 2002).

Student achievement can be assessed for various purposes:

- To compare students with each other
- Issuance of a diploma and certificate confirming the level of achievement
- Determining whether a student can meet a specific standard
- Improve student learning
- To guarantee quality
- Check the operation of the subject program (Abbasov, 2010).

Each of these objectives characterizes the factor why students are evaluated from different aspects.

Educational programs for each level of higher education have been drawn up in our republic for a long time. Educational programs reflect the rules of conducting the training process, the rules of implementing the process of mastering and evaluating students' knowledge and skills. Educational programs of the higher education level are prepared according to the state standard of higher education. The state standard of higher education is considered to be a set of general norms containing uniform state requirements for a period of 6 years. This state standard regulates the activities of all higher education institutions operating in our republic. In that document, the purpose of higher education in our republic is explained as follows: "The purpose of higher education in the Republic of Azerbaijan is to train highly qualified specialists and scientific-pedagogical personnel in various specialties, taking into account the needs of society and the labor market at the level of higher education (Aghamaliyev, 1998).

Conclusion

In addition to creating conditions for the implementation of a number of projects and programs, student-teacher exchange, mutual recognition of education-related documents, the application of new approaches and methods to education, innovations, in short, the development of education in the country, integration into the world education system, the cooperation created in various countries related to education creates conditions for the expansion of political, economic and cultural relations between them. It is an undeniable fact that after gaining independence, Azerbaijan was able to achieve effective cooperation in the field of education with many developed countries. In modern times, the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan has been able to establish educational relations with more than 30 countries of the world. Great Britain, Germany, Ukraine, Russia, France, Japan, Austria, Latvia, Turkey, USA, etc. Today, Azerbaijan has been able to establish effective reciprocal relations with large, developed countries such as Thus, international cooperation with the mentioned countries is naturally carried out in accordance with the interests of the Republic of Azerbaijan and the foreign policy strategy of the country's president, Ilham Aliyev (The Bologna process in Europe and its Azerbaijani perspectives, 2009).

References

1. Abbasov, A. (2008). Characteristics of new curricula. *Curriculum*, 1, 31-37.
2. Abbasov, A. N. (2010). *Pedagogy*. Translator.
3. Aghamaliyev, R. (1998). *Azerbaijan education towards the 21st century: management, priorities, reforms*. Chashioghlu.
4. Askerov, Sh. Q. (2002). *Knowledge Assessment*. Education, culture, art.
5. Beylarov, E. (2011). *New approaches in the assessment of student achievements*. Curriculum reform. Translator.

6. Gardashov, T. B., & Javadov, I. A. (2004). Educational monitoring system and its types. *Scientific works of the Institute of Educational Problems*, 1, 35-38.
7. Javadov, I. A. (2005). The role of monitoring and evaluation in quality assurance of education. *Azerbaijan school*, 5, 15-21.
8. Mardanov, M. C., Agamaliyev, R., Mehrabov, A., & Gardashov, T. (2003). *Monitoring and evaluation in the educational system*.
9. Mehrabov, A. O. (2013). *Globalization of the Azerbaijani educational system as an important factor of modernization*. Globalization and education in Azerbaijan.
10. The Bologna process in Europe and its Azerbaijani perspectives. (2009). ULU IKF.

Received: 17.09.2024

Revised: 05.11.2024

Accepted: 18.12.2024

Published: 30.01.2025

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/115-119>

Aysu Aghayeva

The Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Azerbaijan

Bachelor

<https://orcid.org/0009-0006-6418-3864>

aaisu14.05@gmail.com

Public Policy

Abstract

State policy is a complex of decisions and activities adopted by the state to ensure the solution of social problems, increase the well-being of citizens and maintain the general social order. In the modern world, state policy plays an important role in each of the social, economic, political and cultural spheres and directly affects the development of society. This article will examine the concept of state policy, its main types, stages and the difficulties it faces.

The state, as the main institution of public power in society, performs its functions through the purposeful regulation of social relations in various spheres of life, the provision and protection of national interests, as well as the implementation of socially significant development programs (social, socio-economic) by executive authorities - economic, scientific-technical, spiritual-cultural, etc.) at the expense of allocated budget funds and attracted national, regional and local resources. A necessary tool for such regulation (management), as well as a strategy expressing national or regional goals and a program of measures to achieve them, is state policy.

Keywords: *public policy, constitutional law, legal education of citizens, state and municipal bodies, human rights and freedoms, integration of science and education, innovation, economic development*

Aysu Ağayeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyası

bakalavr

<https://orcid.org/0009-0006-6418-3864>

aaisu14.05@gmail.com

Dövlət siyasəti

Xülasə

Dövlət siyasəti, dövlətin ictimai problemlərin həllini təmin etmək, vətəndaşların rifahını artırmaq və ümumi sosial nizamı qorumaq üçün qəbul etdiyi qərar və fəaliyyətlərin kompleksidir. Müasir dünyada dövlət siyasəti sosial, iqtisadi, siyasi və mədəni sahələrin hər birində mühüm rol oynayır və cəmiyyətin inkişafına birbaşa təsir göstərir. Bu məqalədə dövlət siyasətinin anlayışı, əsas növləri, mərhələləri və qarşılaşdığı çətinliklər araşdırılacaq.

Dövlət cəmiyyətdə ictimai hakimiyyətin əsas institutu kimi öz funksiyalarını həyatın müxtəlif sahələrində sosial münasibətlərin məqsədyönlü tənzimlənməsi, milli maraqların təmin edilməsi və qorunması, habelə icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən sosial əhəmiyyətli inkişaf proqramlarının (sosial, sosial-iqtisadi) inkişafı proqramlarının həyata keçirilməsi ilə -iqtisadi, elmi-texniki, mənəvi-mədəni və s.) ayrılmış büdcə vəsaitləri və cəlb edilmiş milli, regional və yerli resurslar hesabına həyata keçirilir. Belə tənzimləmə (idarəetmə) üçün zəruri alət, habelə milli və ya regional məqsədləri ifadə edən strategiya və onlara nail olmaq üçün tədbirlər proqramı dövlət siyasətidir.

Açar sözlər: dövlət siyasəti, konstitusiyaya hüququ, vətəndaşların, dövlət və bələdiyyə orqanlarının hüquqi maarifləndirilməsi, insan hüquq və azadlıqları, elm və təhsilin integrasiyası, innovasiya, iqtisadi inkişaf

Introduction

Public policy, along with the formation of the state, is a management tool, a means of combining financial, material, labor, information and other resources for solving urgent social problems (domestic policy), relations with other states and peoples (foreign policy), the organization of armed forces and actions (military policy), as well as a management strategy that expresses long-term and most important goals that cannot be achieved in the current conditions, combined with a program of measures for their implementation.

Moreover, the term “politics” (politike) itself, as is known, was introduced into circulation by Aristotle only in the 4th century BC (Nissim, 2012). Nevertheless, the phenomenon of politics, although not conceptually expressed, was associated with power relations, state-building, wars and territorial conquests, diplomatic practice, but was an integral part of the reality of ancient civilizations. American political scientist and professor at Yale University Robert Alan Dahl (1915-2014) wrote: “Politics is an ancient and universal practice; the art and science of political analysis have developed in different regions of the world for several millennia” (Kara-Murza, 2014).

Research

The term “state policy” entered scientific circulation much later than the concept of “politics”, only at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. Since the existence of politics did not manifest itself in other forms than state policy, and was actually identified with state policy, there was no need for this. Only with the development of civil society and democracy in the conditions of capitalism and bourgeois society, the phenomenon of state policy arose along with state policy. The need to distinguish independent types of “state” and “public” policy from the general category of “politics” became urgent.

The prominent German statesman Georg Jellinek (1851-1911) characterized state policy as “the doctrine of achieving certain state goals”, “the doctrine of the art of state activity”, aimed at the practical problems of “preserving or changing the existing order” (Kozhevnikov, 2009).

Public policy, according to Professor James Anderson, PhD, is “a formal, relatively stable, and sustained course of action by government officials and authorities in areas and industries that affect the interests and needs of the majority of people, with a specific purpose (Kaliyev & Nefedova, 2016).

It is “a system of measures, regulatory measures, laws, and financial priorities in one direction or another, announced by a government body or its representatives” (Sytyin, 2010).

The concept of “public policy”, traditional for Azerbaijani science, emphasizes the purposeful activity of state bodies in solving public and international problems, developing society, and ensuring security.

State policy has a number of characteristic features:

- it reflects a pre-planned vector of development of a specific public sphere, a sphere of relations managed by certain departments, and in this sense state policy is “zoned” accordingly;
- when solving complex problems that go beyond the powers of one department, its complex, interdisciplinary nature is revealed, due to which state policy is implemented in an “integrated” form;
- there are secret (secret) and public (open) ways of existence and implementation of state policy;
- its legal form (documentation), thereby placing responsibility for its implementation on individual executive bodies and officials; These are normative legal acts, as well as declarations, appeals, appeals and other official documents” (Vorontsov, 2011).
- “normative legal act of the state” and “state policy” are not the same, since not every act of this kind, especially in the form of “declarations, appeals, appeals”, carries political content in the policy implemented by the state;

• taking into account the diversity of forms of governance in modern countries, it uses various development mechanisms: authoritarian, elite-group, democratic-collegial.

Another approach to understanding “state policy” is aimed at involving civil society, various social groups and sectors of society in the development and implementation of state policy: “State policy is an activity characterized by the systematic interaction of the state, the private sector. This includes civil society institutions, diversity - the will of people or certain strata of the population, various social, professional groups and strata, public associations, territories, related to the implementation of personal and public interests, the production, distribution and use of public resources and goods” (Jackson, 2013).

It is necessary to distinguish between the concepts of “state policy” and “state administration”. The latter has a broader meaning, encompassing the system of state bodies, their functional powers, the mechanism and process of implementing regulatory activities in the field of established powers. State policy is one of the elements of state administration. Within the framework of state policy, “the most important public interests in a specific area of public relations, which act as the subject-object sphere of state policy,” are selected, ranked, protected and defended, implemented and ensured (Newman, Jacquetta, & Linda, 2012).

The state policy of modern countries does not exist in a single, undivided form, but is distinguished by its wide range of levels, areas, areas of regulation and is divided into many specific components. That is, state policy should be considered in gender-specific relations and relationships, where gender is the entire class of phenomena included in the scope of the concept of “state policy”, and types are subclasses subordinate to it (specific spheres and areas of state goal-setting, regulation, and in connection with them, these are the directions of activity of executive bodies).

Since state policy serves man, is based on human interests and is realized on human interests, it embodies the philosophy of man. From the perspective of the state, man is thought of as an object, and from the perspective of man, the state and society are thought of. These two sides form a composition and create a unified philosophical subject.

If history created the state, then the state has also shaped history by creating within its processes. It also continues to create history with its activities.

The state adopts legal norms through its policy, ensures the interests of people with legal norms, and determines the socio-physical and socio-moral statuses of people. With legal norms and administrative apparatuses, the state completes its citizens and foreigners, stateless persons with its composition and entirety. The subject and norms (means, rules of action, ways of action) of the state in unity form the concept of the state. Here, norms (laws, referendum acts, regulations, international norms and other decisions) and apparatuses, executive apparatuses (administrative and political apparatuses) participate as binding means. Policy acts and their content (level of service and level of response to demand) reveal the philosophical essence of the state. The state reveals its philosophical essence in the territory, borders, attributes, state symbols, national and ethnic culture of the people, and political system. The philosophical meaning of the state arises from the image of the result of its activity in thoughts. The state is understood, its composition is perceived, the goals of its activity are determined. As a result, the state and its entire essence are formed in thoughts. State law (domestic and in international relations) acts as a factor that determines its functions, duties and obligations. The fact that the state is a subject of action determines its philosophical existence. The subjectivity of the state's action is created by its management apparatuses. In this aspect, the existence of the state is transformed into a philosophical content by its policy. That is, politics is a conditioning activity. Its philosophical content is revealing. The state subject also forms the philosophy of politics. That is, the aggregate essence of the state structure forms the directions of politics. States, in order to influence the resources in a certain space and to appropriate the resources, as if divide the space and give rights to people with legal norms. More precisely, they establish, confirm and ensure their rights in spaces. In this aspect, the state presents the legal space to people and parties. States determine rights for people within the space in order for them to use the resources. They create conditions. They separate spaces and determine universal and specific

rights. The state protects and ensures its existence in the internal space and the international world through its policy. The international policy of the state, complemented by its internal policy and also arising from its activity and existence as a subject in the international world, forms the philosophy of world politics. The philosophy of world politics takes on a diverse composition by concentrating the philosophy of international relations in itself. The content of the world is revealed. The philosophy of world politics, starting from the hierarchical structures of states, also arises against the background of the relations between them. Existence and activity in unity form a philosophical whole. The philosophy of world politics encompasses the global, regional, and local relations of states, the universal and specific-concrete form, and the content based on the foundations of the services of states to humanity in general. The philosophy of the state is also formed from the combination of two conditional parts that form the structure of the state (this structure can be expanding and limited) and its content. Therefore, the state, in fact, constitutes the object of philosophical thought with its form and content.

Social problems are identified and addressed through the creation of new public policies or the reform of existing public policies (Kaliyev & Nefedova, 2016). Public problems arise in a variety of forms and require different responses (e.g., regulations, subsidies, quotas, and laws) at the local, national, or international level (Syтин, 2010).

Public policy development is a continuous process with feedback mechanisms. Testing and evaluation are essential for the functioning of this system (Vorontsov, 2011). The public problems that influence public policy formation can be economic, social, or political in nature (Jackson, 2013) Each system is affected by different public issues and therefore requires different public policies (Vorontsov, 2011).

In public policy formation, numerous individuals and interest groups compete and cooperate to influence policymakers to act in a particular way (Newman, Jacquetta, Linda, 2012) The public policy process involves a variety of actors, such as politicians, government officials, lobbyists, subject matter experts, and industry representatives. They use a variety of tactics and tools to achieve their goals, including publicly advocating for their positions, trying to influence their supporters and opponents, and mobilizing allies on a particular issue (Syтин, 2010). Many actors can play an important role in the public policy process, but the final say lies with government officials. At the same time, public officials are expected to adhere to ethical standards accepted in the public sector and to take into account the needs of all stakeholders (Vorontsov, 2011).

Government (state) policy is considered strong when it solves problems efficiently and effectively, serves justice, supports state institutions and their activities, and stimulates active citizenship (10)

Changes in society in recent decades have led to changes in the formation of public policy. Today, public policy is increasingly targeted, focused on measurable results and goals, and focuses on decisions that need to be made immediately (Vorontsov, 2011). In addition, mass communications and technological changes have led to the fact that the public policy system is increasingly complex and interconnected (Vorontsov, 2011). All of these changes pose new challenges to existing government policies and put pressure on them to evolve and remain effective and efficient.

When analyzing public policy from the perspective of protecting women's rights, scholars tend to consider issues such as the welfare state, labor practices, wages, employment, and unemployment (Syтин, 2010).

Conclusion

Public policy is the actions taken by the state through its legislative, executive, and judicial branches to influence various aspects of public life. This policy is the main mechanism for meeting the needs of society and ensuring sustainable development. The main points of importance are:

1. Solving social problems.
2. Ensuring social justice and equality.
3. Promoting sustainable economic development.

Thus, state policy is a complex and dynamically developing socio-political phenomenon with a thousand-year history, but not yet sufficiently understood from a conceptual point of view.

Specific types of state policy of the Republic of Azerbaijan are not sufficiently interconnected with each other and do not always take into account the goals and objectives implemented in related areas. Therefore, in order to give the types of state policy a systematic character, their theoretical and practical complementarity should be ensured.

References

1. Bueno de Mesquita, E. (2017). *Political economy for public policy*. Princeton University Press.
2. Cairney, P. (2020). *Public policy: A new perspective*. <https://paulcairney.wordpress.com/wp-content/uploads/2020/01/cairney-2nd-proof-combined.pdf>
3. Jackson, E. C. (2013). How gender impacts who gets to influence.
4. Kaliyev, I. A., & Nefedova, N. V. (2016). *Aktual'nyye voprosy mirovogo politicheskogo protsesssa: uchebnoye posobiye* [Current issues of the world political process: A textbook]. Kereku.
5. Kara-Murza, S. G. (2014). Public policy and management: Lecture 4. In V. I. Yakunin, A. A. Vershinin, & V. A. Kamensky (Eds.), *Lectures on political science* (p. 5-26). Scientific expert.
6. Kozhevnikov, S. N. (2009). *State and law: A brief glossary of terms and clarification of the law*. Izd. FGOU VPO V GAVT.
7. Newman, J., & White, L. A. (2012). *Women, politics, and public policy: The political struggles of Canadian women*. Oxford University Press.
8. Sytin, S. V. (2010). Basic approaches to mechanisms of state policy development. *Sotsial'no-gumanitarnyye znaniya = Socio-humanitarian knowledge*, 6, 85-98.
9. Vorontsov, D. F. (2011). State policy: Concept, types, compliance with law and justice as an element of solving the problems of the modern economy. *Aktual'nyye problemy rossiyskogo prava = Actual problems of Russian law*, 3, 12-21.

Received: 20.09.2024

Revised: 30.11.2024

Accepted: 28.12.2024

Published: 30.01.2025

İÇİNDƏKİLƏR

Arifa Adigozalova	
The State Apparatus of the Azerbaijan Democratic Republic	7
Achouak Khanous, Ziat Fayssal	
Medical Technology and the Contemporary Biological Revolution, Where To?	13
Xəqani İsmayılov	
Fiziki keyfiyyətlərin formalaşmasında fiziki tərbiyənin rolu	19
Sevda İsmayılova	
1930-cu illərin repressiyaları və Bakı Dövlət Universitetinin tələbələri (1933-1936)	29
Vüqar Abdullayev	
Almaniyada Azərbaycan diasporunun təşəkkülü tarixindən	35
Eldar Cəfərov, İlkin Orucov	
Xarici siyasətdə mədəniyyət amili	40
Shahin Samadzada	
International Tourism From the Aspect of the Nordic Countries	45
Ahmed Ben Moussa Serir, Abdellah Abdellaoui, Azzoui Assia	
Philosophy and Progress: The Challenges and Limitations of the Critical Theory Paradigms	51
Mətanət İsmayılova	
Subbakalavriat və bakalavriat səviyyəsində sərbəst işlərin ilkin tədqiqatçılıq bacarıqlarının formalaşdırılmasındakı rolu	67
Gamar Aliyeva	
The Level of Education is the Main Condition For the Development of Country	73
Səidə Quliyeva	
Oğuz rayonunun əhalisinin erməni faşizminə qarşı mübarizəsi	77
Nedjema Boussouar, Abdelhak Ezzine	
Hermeneutics As an Art of Understanding According to Schleiermacher	82
Gudsiyyə Allahverdiyeva	
Women's Economic Engagement and Gender Equality in Labour Market in Azerbaijan Republic: Obstacles and Impacts	88
Meyizgul Suyundukova	
Theoretical Exploration of the STEAM Competency Approach	99
Elgiz Guluzade	
Global Records and Experiences of Different Countries on the Use of E-Commerce and Blockchain Products	102
Inji Jumayeva	
Features of the Legal Regime For Computer Programs and Databases in the World's Major Legal Systems	106
Aygun Verdiyeva	
Basic Principles of Student Achievement Assessment in Higher Education Institutions	111
Aysu Aghayeva	
Public Policy	115

İmzalandı: 27.01.2025
Onlayn çap: 30.01.2025
Format: 60/84, 1/8
H/n həcm: 15,25 ç.v.
Sifariş: 09

aem.az saytında çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat pr., 529,
"Azərbaycan" nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 12 510 63 99
e-mail: info@aem.az

